

ივერია

1884

№ II, თბ. თვე

თბილისი.

ექვთიმე სულაძის სტამბა.

1884

შინაარსი:

- I. განკიცხული (შემდეგი) ა. მოჩუბარძისა . . . 3
- II. მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამეგელი და ქართული სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში თ. ყოჩბანიასა 31
- III. სოფლისთვის თავდადებული ანუ რომელსა სიმაართლე? (თარგმანი) რ. ძამსაშვილი 6—ვისა . . . 67
- IV. ჩვენის გლეხ-კაცობის ისტორიილამ (შენიშვნები ბატონ-ყმობაზედ) ნიკო ხაზანიშვილისა . . . 83
- V. საგულის-ხმიეროდ (გაზეთებიდამ) I. წარსულის მოგონებიდგან. მკვლელობა 1857 წელსა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის თავადის გავარინისა, იმის ჩინოვნიკის ილინისა და შარუნიკის ანდრეიშვილისა -- სუანეთის მთელბუქის თავად კოსტანტინე დადიშკელაიანისაგან. სტატია ა. შჩერბაკოვისა. II. გენერალ ჭადგიევის აზრი ქართველობაზე. 114
- VI მოკითხვა (შეთვლილი დედასთან ქ. ერკენიძეს მეთუე თეიმურაზის დროს) (ლექსი) თ. რ. ერისთავისა 151
- VII. ბიბლიოგრაფია პედაგოგიური ყურნალი „ნობათი“ № 1, 1884 წ. სტ. ჭრ—შვილისა . . . 152
- VIII ბანცხადება (ყდაზედ).

ეს წიგნი 28 თებერვალს მზად იყო, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო, დღემდის კერ გამოვიდა. რედ.

ივერია

საპოლიტიკო და სალიბერალურ
ჟურნალი

წელიწადი მერვე

№ II

თბილისი

უკუთმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1884

Доволено цензурою Тифлисъ, 11 февраля 1883 г.

ზ ა ნ კ ი ც ხ უ ლ ი

(შეშლვი*)

თავი III

შეორე დღეს ძალიან ადრე გაშეღვიძა, თუბრა გათენებამდის ძილი არ მომკაჭებია და ის ხანაც, რაც თვლემასში ვიყენვი, რაღაცა დამსუსტებელი მდგომარეობა იყო, ვიდრე მომასვენებელი. სახლში ჯერ არავინ ამდგარყო; ახლად ამოსულის მზის სხივები ზოლ-ზოლად შემოწოლილიყო და ფარდებისგან დაბნელებულს ოთახში მხიარულად თრთიდა. წვრილი, სხვა დროს თვალისთვის შეუმჩნეველი მტკერი, საზნების ნაძენძი და ფერფლი იჩიოდა, სხვა-და-სხვა ფრად მზის შეჭმულ ბჭყვრილებდა. სხვა დროს ეს სუკათი მთელის საათობით მიიჭტეკდა ჩემს ყუჩადლებს, მთელის საათობით შევტყერდი იმ წმინდას და საიაოს ნაძენძებს და ფერფლებს, რომლებიც დასდეკდენ ერთმანერთს, შესთამაშებდენ მზის სხივებს, იჭნება სიცოცხლესაცა ჭკრძნობდენ; მაგრამ ესლა ვი მაშინვე თვალების დასუჭვა მომინდა, რადგანაც სისხლი თვალებში მომწოლოდა, თავი დამძიებოდა და შეჭი უსიამოვნოდ მოჭმელებდა.

მე თვალები ისევ დავხუჭე, მაგრამ წარმოუთქმელმა თავის

*) «ივერია» № 1, 1884 წ.

ტკივილმა ჩქარა რეზედ წამომავლო. იქვე იდგა ტასტი და ალთათა ცივის წყლით, რომელიც სწრაფად თავზედ მოვიქციე და სიგრილემ ოთქოს რადენადმე მომსვენა. საჩქაროდ ჩავიციე ტანისამოსი და გავწიე მუშტაიდისკენ, სადაც ჯერ მოძრაობა არ დაწყებულყო და ვერ მოესწრო იმ უსიამოვნო მტკერს. ჭკერში ავარდნა, რომელიც ისე შემაწუხებელად გივსებთ და გისლანძავსთ ყელს და ფილტვებს.

დილა მშვენიერი, ყუჩი და თბილი იყო; ამ გვარი დღეები სწორედ ბედნიერთათვის იყო გაჩენილი, მაგრამ ჩემს დაჩაგრულს გულისაც რაღაცა სიამოვნებას უღვიძებდა. ბაღში ჩიტების ჭიკჭიკის მეტი არა მოისმოდა-რა. ისინი დასტოდენ ერთი შტოდგან მეორეზედ, მსიარულებდენ, სანდისხან კიდევ კინკლავდენ. ამჟამად ეტყობოდათ, რომ ისინი ბედნიერები იყვნენ და ნებაცა ჭქონდათ ამ ბედნიერებისა. მწვანედ გადაშლილს სუბსაც შტოები გაეშვირათ და ერთმანერთში ისე გადასლანთულიყვნენ, თითქოს საერთო ფერსული დაებათ, შეერთებულთ თავიანთი ბედნიერება ერთმანერთისთვის უნდა გადაეცათ, ერთმანერთში გადაეტანათ თავის სიცოცხლის ძალა.

ჯერ სიცხეები არ დამდგარიყო და მაშასადამე ჩინებულნი ჭკერი ტრიალებდა. ჩემს გარშემო ყველა სიცოცხლებდა, ყველა სარობდა, ყველა ჭგრძნობდა, რომ გაჩენილია, რომ სიტკბოება არის ქვეყანაზედ და კიდევ სტკბებოდა. ყველას ეპოვნა თანამგრძნობელი, ყველას ჭყავდა თავისი ცალი, უკანასკნელი კოლოებიც კი მსიარულობდენ და თამაშობდენ!...

იმით შორის ვიდუქ კაცი, მათზედ მეტის აზროვნობით, მეტის გრძნობით, მეტის მოასრებით, გვირგვინი დანარჩენ ქმნილებათა შორის და მე კი ვერ მომეწყო იმასთავით ცხოვრება...

მხოლოდ მე ვიდექ განმარტოებული, დანაგრული, მარტო მე ვერავისთვის გადამეცა გულის მოძრაობა და შუერთ ვუყურებდი ბედნიერს ქმნილებათა, რომელნიც უბრალო ფიქრზედ დროს არა ჭკარგავდენ, სარგებლობდენ მით, რაც ეძლეოდათ!... ვინ არის მართალი: ისინი თუ მე?... სიმართლისას კი ვერას გუტყვით, მაგრამ ისინი რომ ჩემზედ ბედნიერები იყვნენ, მაგაში ეჭვი არ იყო...

დავდუმიდი, დაკვიჭრდი და სწორე გითხრათ საფიქრელიცა მქონდა.

მე მივედ სწორედ იმ ბესედეკსთან, სადაც წინა-ღამეს მე და მარი ვისხედით და დაუწვეე მტკვარს უყრება, რომელიც წინაზად მოდუდუნებდა. ზემოდვან მოგდებულს ჭაფეს თევზები შემოსთამაშებდენ და ხანდისხან მთელს ადღზედ ძალა სტოდენ.

აქ დავჭყავ საკმარისი ხანი და გადავწვიტე, დაკომრჩილებულვიყავ ჩემს ბედს, რომელსაც სიამოვნობა არც წარსულში ეჩვენებინა და არც მომავალში მიქადდა. გადავწვიტე, რომ ჩემს გრძნობას რაოდენადაც უნდა გაეზიდა, დამცირებამდის არ მივსულვიყავ, არ მეღალატა იმ შესედულებისათვის, რომელიც ხალხს სინიდისის მოკალეობად მიუღია; გადავწვიტე აღძრული გრძნობა გულში მომეკლა, გულში დამემარხა.

მე მასხოვს ეს წუთი, რომელმაც ერთბაშად მთელი არსება გადამიბრუნა, რომელმაც მსიარულის, გაბედულის კაცისაგან დაღონებულად, მოწყენილ და ბედის მონად მაქცია.

ამ გეარად დაკბრუნდი შინ, როდესაც კარებში სოფიო შემხვდა და პირველსავე შესედავზედ თავი დამახრეინა. იმის სახე რაღაცა დამცინველს და სიბოროტით სავსე ღიმილს გამოხატავდა. იმის თვალები თითქოს სინარულით მეუბნებოდა:

«გაუბი მახეში, მოგახსრევენეს თავი?» და თითქოს ამ სიტყვების ჭეშმარიტებას მეტა ვგრძნობდი, ვგრძნობდი ასე ძლიერად, რომ ხმა კელარ ამომელა.

— აჰ, ლეკან! წარმოსთქვა იმან და შესდგა. — სად მიხვალ, შინ არავინ არის.

— დაღალული ვარ, მინდა დავისვენო. ვუპასუხე მე.

— დაღალა... ჰა, ჰა, ჰა!... გადისარსარა იმან და დაუმატა: — შენს ხანში დაღალა განა შესაძლებელია?

— რატომ?

— იმიტომ, რომ მაგ დროში ვაწის სისხლი სდულს და გადმოდის... იმიტომ, რომ შენს ხანში ვაწი რამდენსაც მეტა მოქმედობს, იმდენად მეტადა სწუერდება მოძრაობა.

— მაშ მე სხვებს არა ვგვანებოვარ.

— მხოლოდ ერთი შემთხვევა არის, რომელიც ემაწვილ ვაწს მოსწუეეტამს ხოლმე.

— რა შემთხვევა?

— სიყვარული. მომიჭრა იმან სიტყვა და ცოტა სინუძის შემდეგ დაუმატა: — შენც ხომ არავინ შეგუვარებია?

ამ სიტყვებმა გალესილს დანასაკით გამისვა გულზედ და შწარე ტკივილი მაგრძნობინა. ზასუხის მაგივრად დაღონებულის თვალთ შეკვდე და, უპასუვია, შიგ შესამჩნევი საუბედური გამოითქმოდა, რადგანაც სოფიო გაწითლდა. იმას აშკარად ესმოდა, რა სატანჯავიც იყო ჩემთვის ამ სიტყვების გაგონება და აშკარადვე სჩანდა, რომ განზრჯს მეუბნებოდა.

ფიქრში ელვასაკით სწრაფად გამიბრინა: «რას შემართლება?» და მაშინვე შეინჯალა შემდეგის სიტყვებით: «თითქო ამბობენ ქალი გულ-ჩვილია, მისი გული ადვილად ჭვრძნობს სხვის გულის ზასუხსაო?»

— წავიდეთ, გაეისეინოთ. ცოტა სიჩუმის შემდეგ დაიწყო ისევ სოფიომ და დაუმატა:— დასვენებას კიდევ მოასწორობ.

გამომიშვიწა ხელი და მეც უარი ველარ მოვასხერხე. ჩვენ გავედით ბაღში, სადაც მთელი ქალაქის მცხოვრებნი გამოფენილიყვენ და დასეირნობდენ. მე და ჩემი თანამგზავრი კარგა ხანს დაკვირვებით გაჩუმებულნი და ბოლოს ერთს ადგილს ჩამოვსხედით.

— პრფორმა მითხრა, რომ სამხლარს-გარეთ წასულას ანიჭებ, მართალია? შეითხა სოფიომ და დამატქვდა.

— მართალია.

— რად მიდიხარ?

— უცხო ენები მინდა შევისწავლო.

— ჯერ უნივერსიტეტი გაგეთავებინა?

— უკეთესი იქნებოდა, მაგრამ ისეთი მიზეზები მაქვს, რომელიც მიშლის მაგ სურვილის აღსრულებას.

— მიზეზები? შემომხედა სოფიომ და ცოტა სიჩუმის შემდეგ დაუმატა:— უთუოდ იქ... შეგიყვარდა კინძე და დაბრუნება იმიტომ აღარ გინდა?

— შენ სულ ერთი მიზეზი გაქვს! ველარ მოვითმინე და შეუტეე.

სოფიომ ისევ ენა მოიკვნიტა და ჩაჩუმიდა.

— მაშ სამხლარს-გარედ უეჭველად წახვალ?

— ასე ვფიქრობ...

— ხარჯი?... სამხლარს-გარედ ცხოვრება იქნება ადვილი გგონია?

— არა, ადვილი არ გგონია, მაგრამ ჩემი შემოსავალი ვფიქრობ, მეყოფა.

— შემოსავალი?... რა შემოსავალი?... მამულისა?

— დიად, მამულისა.

— თუ მაგის იმედი იქონიე... აღარ გაათავა სოფიომ.

— მაშ სხვა რის იმედი უნდა მქონდეს?

— ეგ არ ვიცი, მაგრამ მამული რომ გუჟს ვერ გაგიძღობს, მაგაზედ გი დარწმუნდი... რა შემოდის ჩვენის მამულებიდან, შენს გაზრდას, რომ კაცმა იმის იმედით სამზღვარს-გარედ წასვლა გაბედოს.

მე გაგონილი მქონდა, რომ კარგი მამულის პატრონი ვიყავ, მაგრამ ჩვენებური კარგი მამული, კარგი შეძლება კარგად ვინცოდი რაც იყო. ყველა უვირის ჩინებული სახლი მაქვს, საუცხოვო შეძლებო და როდესაც ამ გვარს სასლობას ეწვევი, კვერცხისთვის მუზობლებთან გზავნიან, თითოობით თორნის ზურს სესხულობენ. ჩემი «კარგი მამული» მართლაც რა უნდა ყოფილიყო, რა შემოსავალი უნდა მოეცა?

— მართლაც, სოფიო, დავიწყე მე.—სულ ის მინდა, რომ გავიგო, რა მაქვს და რის დახარჯვა შემიძლიან და დღემდის კერა გამოვიან-რა... მე დარწმუნებენ, რომ ჩინებული მამული მაქვს, მაგრამ გარკვეულ საღისის ღაპარაკი, შენც ხომ იცი, რამდენადაც დასაჯერია. დიდად დამაკალებ, რომ ნამდვილი გამაგებინო; ჩემი შემოსავალი ზედ-მიწევნით უნდა იცოდე, რადგანც სულ სოფელში სცხობრებ.

— რასაკვირველია, ვიცი და სწორედ იმიტომაც გუბნები, რომ არ გუეოფა მეთქი... ანამც თუ არ გუეოფა, შენი შემოსავალი სახსენებლადაც გი არა ღირს.

— მაინც, დაახლოვებით, წელიწადში რა მეჭნება?

— ძალიან რომ გაახურო, ძალიან... წელიწადში ოც-და-ხუთ, ოც-და-ათ თუმნამდის თუ შემოვიდა, დიდი საქმეს!

— რას ამბობ, გავიკვირე მე.

— მას რა გეგონა?.. დამატკერდა სოფიო და შეძლო დაუმატა. — ეგეც ისეკ მოჯამაგირეებსედ მიდის... სასოგადოდ უკელანი აგრე ვართ, — თუ ცოტაც არის ვისმე დიდი მამული აქვს, იმოდენა ვალი აწევს, რომ საჩებებელს ვერ ასულა და ვისაც თითო ნაჭერი მიწა უგდია, ისინი შიგ მამულში დგანან, უგანასკნელს გლესსავითა მუშაობენ, და ისე, ძლივს გამოდიან... მადლობა ღმერთს, რომ ჩემი პრეფერუშკა სამსახურშია, თორემ ცარიელი პურის შოვნაც კი გაგვიტირდებოდა.

— რა ეჭნა, შენს ძმას სომ კარგი მამული აქვს, ცხოვრება იმას რაღად უნდა უჭირდებოდეს.

— შინაური საქმე არაუინ იცის და იმიტომ ჭფიჭობენ რომ ბეკრი გვაქვს... ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ჩემს ძმას უბედურება რამ შეემთხვას, თორემ სამოწყალენი დაუჩხებით.

ამ სიტუებმა მწარედ იმოქმედეს ჩემსედ. პირველი ფიქრი, რომელმაც თავში გამიბინა, იყო მარის მომავალი.

მართლაც პრეფერუშკას რომ უბედურება რამ შეემთხვეოდა, მარის რა მოუვიდოდა, როგორ იცხოვრებდა?...

მე გადამავიწედა სოფიოც, იმასთან ლაპარაკიც, ადგილიც, სადაც ვიყავი; თითონ ჩემი თავიც კი აღარ მახსოვდა და მარტო ეს ერთი ფიქრი მიტრიალებდა თავში.

უტკეულია დიდ-სანს კიჟექტ გაჩუმებული, რადგანაც სოფიო წამოდგა და ღიმილით მითხრა:

— კარგა ჩაფიქრება გცოდნია!... სრულიად არ ეგზავსებიასალ-გაზრდას... წავიდეთ შინ, თორემ სადილათ დავიგვიანებთ.

სოფიო გამიძვკა წინ და მეც გამოვუდექე ზარმაცად და ზღაპრით.

როდესაც შინ დავბრუნდით, სადილი გაშლილი დაგვხვდა და მარტო ჩვენ-ღა გველოდნენ.

მარჩი სასტუმროში გუშეტკაზედ მიწოლთლიყო და რაღაც მხატვრობას შინჯავდა. სასეზედ ჩაოდენი მე ფერ-მკრთალობის მეტს ვერას შეამცნევდით. ჩემს მისაღმებზედ იმან აილო თაჳი და ღიმილით მითხრა:

— დაჩნი?

— მამ რა უნდა მექნა? ვუპასუხე.

— შენ უგეთ იცი. წუნარად და გარკვევით წარმოსთქვა იმან.

— მე აღარა ვიცი-რა, აღარა მესმის-რა! ვსთქვი და იქვე სკამზედ ჩამოკვავქ.

ამ სიტყვებზედ მარჩი თითქოს შეკრთა და ცოტა სინუ-მის შემდეგ მითხრა:

— აღარა გესმისთ-რა, აღარა იცით-რა?... საკვირველია! მხრების აწევით დახბოლოვა მარჩიმ სიტყვა.

მე შევხედე მარჩის, რომელსაც ხმაში რაღაცა სიბრძნე ეტყობოდა და პირისასეზედ მწარე სატანჯველის ბეჭედი დას-დებოდა. უეჭველია რაღაცა ვარაძი მწარედ უთუთქავდა გულს.

— მარჩი, მართალს გეუბნები, მწარედ დაგიწუე მე... მარ-თალს ვამბობ... კელარა გამიგია-რა ჩემი თაჳ-ბედისა... მე ვგრძნობ, რომ უბედური ვარ და უბედურად დაგრჩები ჩემს სი-ცოცხლეში... ყოველი ნუგეში მოსპობილი მარჩის... შენ მაინც შემიბრალე!

— შეგიბრალა?... რისთვის?... იმისთვის ხომ არა რომ უკანასკნელი ნუგეშიც წამართვი?... შენ ამბობ რომ «უბედური ვარ», შენ, თავისუფალი კაცი, რომელსაც ყოველ-მხრივ გზა ხსნილი გაქვს, საითაც უნდა იჭითკენ წახვალ და მე?... მე რაღა უნდა ვსთქვა?... მე რაღა უნდა ვსთქვა მეთქი, საბრალე ტყვემ,

რომელიც ძალით დაუბოროტებიათ, დაუბოროტებიათ ისეთის ძალით, რომელსაც სიკვდილის მეტი ვერა მოსპობს რა?! ერთადერთი სასურველი ის-ღა მქონდა, რომ შემეძლო ყველგან განმარტოებულს ყოფნა, შემეძლო ამ დროს საკუთრივ ჩემს თავს, ჩემს ფიქრებს მივცემოდი და ამით მაინც არის ჩემი მდგომარეობა შემემსუბუქებინა და ესლას?... ესლას რაღა არის?.. მოსკედი შენ და ეს ნუგეშიც წამართვი!... წამართვი და როდესაც ყველა ამას ჰხედავ, შენს უბედურებაზედ ლაპარაკობ, უმაღურო?

— მარე! კვლავ გაკძელ და გაკუშვირე ხელები. მე მინდოდა ჩამეკრა გულში, დამეკოცნა, დამეყვირა საქვეყნოთ: «მარის მე ვუყვარვარ, მე უნდა მეკუთვნოდეს!»!... მაგრამ მარის გამოსკერილმა ხელებმა შემსყენა, ცივმა ოფლმა დამასხა, რადგანაც მომესმა:

— დამშვიდდი!.. მე ქმრიანი ვარ და... შენი...

იმან კვლავ გაათავა სიტყვები; კარებში გამოჩნდა პროფირუშკა და ჩასრინწიანბუფლის სმით წარმოსთქვა...

— სადღილი მიირთვიეთ.

თავი IV

გაიარა რამდენიმე კვირამ და მე ისევ თბილისში ვიყავ, ისევ «პროფირუშკას» სასლში ვცხოვრობდი. ყოველ დღე ვიმზადებოდი წასვლას, მაგრამ ადგილიდგან ვერ დაკბრულიყავ. ბედნიერებაზედ იმედ მოსპობილი დავმორჩილდი ჩემს ბედობას და თითქოს შევეჩვიე ჩემს მდგომარეობას. გადავწყვიტე რომ უბედურად გაჩენილი, უბედურად უნდა მომკვდარიყავ და

ამისთვის ჭკუყანასედ აღარცა-რას მასხარებდა-რას, აღარც არაფერი მიზიდავდა. წავიდოდი სადმე, თუ დავბრუნდებოდი, ყოველთვის მარტო უკმაყოფილებასა ვგრძნობდი. მადს სრულიად დამეკარგა, დამიწყო სიცხის ძლევას და მთლად ჩამოვსი... შემიყვარდა მარტოობა, რადგანაც ჩემს სიმარტოეში მე ვპძლეოდი ჩემს სანეტარო ფიჭებს და თვალზე დასუჭვილს მარის სასე ცხოვლად მესატებოდა თვალ-წინ. სალსი, ცხოვრება, ჭკუყანა; სიტყვით, ყოველისფერი ამარ შეიქნა ჩემთვის და ამის შემდეგ ჩემთვის თვით სიცოცხლემაც ვი დაჭკარგა თავისი ფასი. მხოლოდ მარლია მიბრუნებდა სულს, ისლას მაკავშირებდა ამ სოფელს, იმას ვკვდავდი, იმით ვსუნთქავდი და მარტოობაში შემეძლო იმასედ ოცნება. ისეთს მდგომარეობაში ჩავარდი, რომ მარისედ ფიჭვი ერთს წუთს მოკუშორებინათ ჩემთვის, მე ვლარ გუტყოდით ცოცხლებში ვერიე, თუ მკვდრებში.

თითონ მარიც საკვირველად გამოიწვალა: გასდა, გაყვითლდა და საკვირველი გულ-ჩვილი შეიქნა. ორი სიტყვა რომ გუთქვით, მისინე ტირილს დაიწყო. ისიც ჩემსავით დამშვიდებულად გეჩვენებოდათ, კითხვასედ ჩემსავით გიზასუხებდათ, რომ «არა სტეივა-რას», მაგრამ ორნიე ვი ავად, ძალიან ავად ვიყავით, ორნიე ერთის სენით, ერთის სატეივრით. ვარგად რომ გიარას, რაც მოვსზეთ ჩვენს გრძნობასედ ლაზარაკი, რადგანაც დავრწმუნდით, რომ ამ გვარს ლაზარაკი უმიზნო იყო. ესლას როდესაც მარტონი შევიყვებოდით, ან ერთ-ერთი ხმა ძალიან წიგნის კითხვას დავიწყოდით, ან არა ჩუმიად ვისხედით და უიმედოთ შევსტეოდით ერთმანერთს. საკვირველი ეს არის, რომ ამ გვარს ტქერას ყოველთვის თან-და-თან შევიყვანდით რადგან აღმაშფოთებელს მოუსვენარს მდგომარეობაში. მე აშკარად ვგრძნობდი და უტკელოა მარისაც ესევე არ ასტდებოდა,

რადღაც უსილავს ძაღას, რომელიც გამოკრთოდა მარის თვალებიდან, უერთდებოდა ჩემს თვალებს და ეს ძაღა მატკობდა, მივლიდა მთელს სსუელში და რადღაც გამოურკვეველს, დამასუსტებელს მდგომარეობაში მაგდებდა. ასე მიდიოდა სანი, როდესაც ერთს საღამოს მე და მარი ვისსუდით სსსტუმროთასში, სადაც პროფირი შემოვიდა. იმან შესუდა ჯერ მარის, მეჩე მე, რამდენჯერმე გაიარ-გამოიარა, რამდენჯერმე შესდგა, ამოიოსრა და შუბლსუედ სული გადაისუა.

— ქალო, რათა სარ დაღონებუელი?... რა მოგდის? დაიწყო ბოლოს პროფირუსუამ. მარიმ ზიზღით შესუდა და მკაცრად უზასუსა:

— ეგ თქვენ უფრო კარგად მოგესსენებათ.

პროფირუსუამ კიდევ შესუდა, წუნარად დაჯდა სკამსუედ და საღაპარაკოდ მოემჩადა.

— ცოლ-ქმარსუა უსიამოვნო ლაპარაკი ჩამოკარდა და სსწიროდ დაკინასუ მოკშოკრებოდი, მაგრამ პროფირუსუამ არ გამიშუა.

— დაიცადე, სად მისუა?... მე მინდა რომ ამ ლაპარაკის დროს დაგკესწრო. მითხრა იმან და მიშობრუნდა მარის.

— სწორე ვითხრა, მე ვერ მივმსდარკარ.

— ვერ მიმსდარსარ? აღელვებით უზასუსა მარიმ: — ძაღიან ცოტა მისუედრილობა გქონიათ!...

ის გაჩემდა რამდენიმე სანს, რადღანაც სულის მოქცევა უჭირდებოდა და ბოლოს გარკვევით დაუმატა:

— როგორ ვერ მიმსდარსარო, რომ მძაგხარო, მეზიზღებით!... ამას გეტყვით ყოველთვის, გუბნებით ესლა, და გუბნებოდით ჯვარის-წერამდის... გაფრთხილებდით, გესგაწობოდით, მაგრამ თქვენ არ გაიგონეთ გულწრფელი სიტყვები... გუბნებოდით, ცოლობას ვერ გავიწუეთ მეოქი და მასინ თქვენ

საჩხარებდით გამოუცდელი ქალის ღაზარაკზედ, ამ ღაზარაკს ეძსდით უბრალო ტიტისს, რომელიც ინსტიტუტში წიგნებწ-დგან ამომხუთსავს, მარწმუნებდით, რომ ეგ ყველა გაიკლის, ყველაფერი კარგად და რიგინად მოეწეობს!! — არ დავიჯერებ შენი სიტყვები, მაგრამ შენ მაინც არ დაიშალო, ხემის დღე-ნაცვლის შემწეობით ძალად დაიწყო ჯვარი და ესლა გი მეუბ-ნები, რომ ვერ გამოიგია შენი შეწეების მიზეზი?!... აბა მითხარ, ვინ იყო მართალი: შენ, შენის გამოცდილებითა, თუ მე, რომელსაც გამოცდილების მაგიერ წრფელი გრძნობა მა-ღაზარაკებდა.

— მარი, შემიბრალო, შემიწყალო!... წარმოსთქვა პროფირ-მა, რომელიც მოკუნტულიყო სკამში, ძლივსდა იჭტეკდა სულ-სა და საცოდავად გამოიყურებოდა.

— გვიანდა არის შებრალება, რადესაც გამაუბედურე ბეც და შენი თავიც... ან რაღა შემიძლიან, რითი გიწამლო, რი-თი უნდა გიშეგლო, შეგლაც რომ მიწოდოდე?!...

— მაშ სჩვეუნოდ არ გამსდი?... წამოვარდა გასარებული პროფირუშკა.

მარიმ შესედა და მწარედ გაიღიმა.

— ხედავთ, წარმოსთქვა იმან სიმწარით. — ხედავთ, რას მეუბნება?... რაზედა სწეხს?!... სჩვეუნოდ გასდომისა, ქვეუნის ღაზარაკისა უშინიან!... დებრთო ხემა!... შენ ქვეუნის ღაზარაკი გაშინებს, ის ღაზარაკებს და მე რაღა უნდა ვსთქვა, რომ მომავალ ბედნიერებაზედ ფიქრიც გი მომისპე, მოსვენება წამართვი.

— რა გინდა, რა ვქნა, მარი?... თუ შენი მტერი ვიყავ, ხემა თავი მაინც აღარ მებრალებოდა?... იმედი მქონდა... უმა-

წელი იყავ, მეგონა გამოიცვლებოდა, შემეხვეოდი, მაგრამ შეგედი, მოვტყუედი...

— თუ მაგ სიტყვებს მართლა ჰგონებ, შეგდომის გასწორება კიდევ შეგეძლიან. — მიაშურა ცალმა.

— როგორ?

— გაკვირნეთ! ერთბაშად წამოიძახა მარამ და დაუწყო ყუჩება.

— გაკვირნეთ!? წარმოსთქვა პროფირმა და მთლად დაიბნა.

— რას მეუბნები, მარი?

— იმას, რაც შენს სინიდიხს წინაღვე უნდა ეთქვა.

— არა, მარი... ეგ არ შემიძლიან... იცხორე, როგორც გინდა... მოაწეე, როგორც გასიამოვნებოდეს... მხოლოდ მაგას-გი ნუ ითხოვ ჩემგან, — არ შემიძლიან!

— მაშ როგორ ვიცხორე, როგორ მოვეწყო?... გაკვირნა საყვარლები, გატყუო შენცა და მთელი ქვეყანაც?... ვიცხოვრო, ვითვალთმაქცო?... მაგ გვარად ცხოვრებასაც მე ვერ მოვაწეებ. მე ვიცი, ყოველისთვის მანატიკები, ყოველგვარს გარყვნილებას არ შეიძინებდი, თუ ქვეყნისთვის და საღმისთვის დაფარული იქნებოდა, თუ იმათ სალაპარაკოდ საბუთი არ ექნებოდათ... მაგრამ მე ეგ არ მინდა, მაგას არ ვითხოვ შენგან... აღამიანი აღამიანურს ცხოვრებას მოვითხოვ, იმ გვარს ცხოვრებას, რომელზედაც უფლებაცა მაქვს და უნდა მომეტეს...

— ღმერთო ჩემო, რაებს მეუბნება?... სხვა ველარა მოახერხა. რა შეშინებულმა პროფირეშკამ და მომიბრუნდა მე: — გესმის, რაებს ამბობს? უთხარ რამე, ჩაგონე... მაგას არ ესმის, რასა სჩადის, რას ითხოვს?

— ბიძა ჩემო, თუ ერთმანეთის გაბედნიერება ვერ შეგიძლიანთ, წარმოვსთქვი მე, — რასაკვირველია, გაუჩა სჯობს. ამ

სიტყვებმა პროფირაზედ ისე იმოქმედეს, თითქოს მღუღანე წყალი გადაგესხათ. ის მთლად ანთო, გაწითლდა, თვალებში სისხლი მოერია და ყელში სრიალით დაიწყო:

— შენც სამ ან გაგაუდი!?!.. რაებს მეუბნები?... თავი დავანებო, გაკუყარო მარის? მთელი ქვეყანა აგაყუანო?... ჭა, ჭა, ჭა... არა, ნამდვილად გიყი ხარ, შენცა და... ჩემი ცოლიც!

— ბიძ ჩემო, ქვეყანას რას დასდევთ, რას დაქებთ, ვინ რას ილაპარაკებს და რას იტყვის, როდესაც თქვენის მოქმედებით თქვენ მოკალეობას აღასრულებთ.

— შენ აგრე გგონია, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ქვეყანას სჩქმე არა აქვს და მე კი ისე მგონია, რომ აქვს... მე ვსედავ, რომ ანგარიშში შევცდი და მზათა ვარ ჩემის შეცდომისთვის მთელი სიცოცხლე ვეწამო... შენ როგორა გგონია: ადვილია ჩემთვის, როდესაც შენ და მარის ერთად ვსედავთ, როდესაც ვგრძნობ, რომ თქვენ ერთმანერთს ამსიარულებთ, ატეობთ, შეგიძლიანთ ერთმანერთის ბედნიერება და მე კი ყველა ეგ მოსზობილი მაქვს?..—არ არის ადვილი, მაგრამ ვითმენ, ვსთანსმდები, რადგანაც სსვა გძას ვერ ვსედავ, ვერ ვზოულობ. ვსთანსმდები და ჩემს მწარე შურს გულში ვიკლავ, გულში ვიმარსავ... სსვა რაღა ვინდა, რაღას ითხოვთ ჩემგან?

— ერთმანერთის ბედნიერება შეგიძლიან? მწარედ წარმოსთქვა მარიმ და დაუმატა;—კარგა შემოგესედე და გაიგებ, მართალს ამბობ, თუ აქაც სტყუედები. მართალს ამბობ, ჩვენ შეგვეძლო ერთმანერთის ბედნიერება, ჩვენ გვიყვარს ერთმანერთი და წინ შენ გვედობები. რათა, რისთვის, რა უფლებით?... რა ვქნა, რა ჩემი ბრალია, რომ არა მეყარებისარ, არ მიყვარსარ და არ მეყვარები?! რატომ არ მანებებ თავს?

— გიმეორემ, დაიწყო ისევ პროფირაშკამ, — რომ ეგ არის,

შევითვისე, სამუდამოდ იმედი გადავიწვიტე, მე კიტი, დაწმუნებული ვარ, რომ ანაოდეს ჩემი არ იქნები და იმისთვისაც გაძლეე ყოვლისფრის ნებას, ოღონდაც ხალხი ჩემად იყოს.

— სადამდის მიჭყეკვარ დაძვირებულს თავ-მოყვარობას!... მაგრამ გირჩევ თავი დამანებო, თორემ, გაწმუნებ, აქაც მოსტყუვდება.

— ვნახოთ. გადაწვევით უზასუსა ჰროფიარმა.

— ჰროფიარი, მოიგონე, ჯვარის წერის წინად მე გითხარი: «ნუ იწერ ჩემზედ ჯვარს, თორემ გაგაქცევი მეთქი.» მიფთხილდი, ეს სიტყვები ესლა არ შეგისრულა.

— ვისთან გაქცევი?... ამასთან სომ არა? და უჩვენა ჩემზედ და... მომიბრუნდა მე: — გთხოვო ცოტა ხანს მარტონი დაგეტოვო, ჩემს ცოლთან მარტოდ უნდა მოვილახვარავო.

— დიას, თავი დაგვანებე, ლეკან, ცოტას ხანს თავი დაგვანებე... ჩემს ქმარს, ჩემს მბრძანებელს იმედი აქვს დამითანხმოს, დამიმორჩილოს...

მე წამოვდექ და დაწვევტილის გულით გავედი ჩემს ოთახში, სადაც მოუთმენლად მოველოდი, რითი გადაწყდებოდა ცოლ-ქმარის ლახვარავი.

თავი V

იმ საღამოზედ მარცხ ვეღარ ვნახე, თუმცა სურვილი დიდი მქონდა. გოგომ, რომელსაც კვითსე მარცხის ამბავი, მიპასუხა:

— ქალბატონი შეუძლოდ არის და მოისვენაო.

ამ სიტყვებმა უფრო ამაშოოთეს, რადგანაც გასურებულა

გონება ერთი-ორად გასვნიადებულად წარმომადგენდა მას, რაც ცოლ-ქმარს შორის უნდა მომხდარიყო.

— ან შეიძლება ვნახო? კვითხე იმავე გოგოს.

— ქალბატონმა მიბრძანა რომ იმათ ოთახში აჩვენე შევიდეს და შეგნიდგან კარები ჩაიკეტა.

ამ სიტუაციის შემდეგ უფრო უმეტესად მომწადადა მარის ამის გაგება და ეს სურვილი იქამდის ძლიერი იყო, სანამ ჩემ სიტყვებს დავს რომ შესებოდა, გგონებ, მეტის წაღლით მამინაც კერ ავინთებოდი.

— მე მინდა მარი ვნახო, დავიძახე ჭირვეულად. — მე ის უნდა ვნახო!...

— დღეს ან შეიძლება. მიზასუსა მოახლემ და გაბრუნდა, მაგრამ მე წინ გადაუდგო და შეკაუნე.

— მაშო, თუ ღმერთი გწამს, თუ ერთი ბუწო საბრალული გაქვს... დაუწყო ხვეწნა.—ხომ ხედავ, რომ გაკვირდი, გადვირდი... მე თითონ აღარ მესმის, რას ვჩაი...

— ბატონო, დამშვიდდით, ხვალაც მოასწრობთ ქალბატონის ნახვას... დღეს თავი დაანებეთ.

— დაიცა... მითხარ, მამბე მანც, რა მოხდა, რა მოუვიდათ.

— თითონ ქალბატონი გაიშობს, ხვალამდის მოითმინეთ. მიზასუსა მაშომ და გავიდა.

ის ისე მეუბნებოდა: «ხვალამდის მოითმინეთ», თითქოს ხვალამდის ისე ცოტა ხანი იყო, თითქოს ხვალამდის დაცდა ისე ადვილად აღსასრულდებელი იყო!... ღმერთო ჩემო! ხვალამდის, ხვალამდის მომეთმინა, როდესაც წუთები საუკუნობად მიმაჩნდა, როდესაც წარმოუთქმელის ძალით გუფს შეტუობა სურდა!...

მე გავბრუნდი იმ გადაწყვეტილებით, რომ, რაღაც უნდა დამჯდომოდა, იმავე წუთის მენახა მარი, გამეგო იმას ამაგი და მეშველა, თუ შველა რითიმე შესაძლებელი იქნებოდა.

ის იყო კარები გაკაღე და გასკლას კაზარები, რადესაც პროფირუშკა შექეუთა კარებში და შეკდექ. იმის სასეს რაღაც უნახური სიმწვანე დასდებოდა, წარბები შეჭკროდა და შუბლი შეკუმშოდა. პატარა მოკუნტული და ბოლოში გასიებული ცხვირი ჭარხალსაკით გასწითლებოდა, ტუჩები გაღურჯებოდა და აქეთ იქით კუნტულებში ბნედა-მოარეულ კაცსაკით დარბლები გამოსხენოდა. პატარა, შუაზედ გაყოფილი, ხალამაკებული, წვეტი ნიკაპი ჩამოკარდნოდა და ძალზედ უცაცსაცებდა; თვალებს სიცოცხლე დაეკარგათ და ერთს საგანს კელარ დაჭკვირებოდენ, თმები აბურძგნოდა. პროფირუშკა ძალზედ ქშინავდა.

მე გაშტორებით შეეუბრები მის არეულს და უსამოკონო სჭხეს, რომელიც მღელვარებას დაუპრანჭა და უფრო უსამოკონო შექნილიყო.

ის მომიასლოვდა, მომიდა სელი, მიმიყვანა სკამთან და დამსკა; მერე მიბრუნდა, მივიდა კარებთან, გაალო, ნახა რომ არავინ იყო და საჩქაროდ მოვიდა ისევ ჩემთან და გვერდით მომიჯდა.

— შენ წასკლას ავირები. — დაიწყო იმან სმის კამკალით. მე დაგაყენე... მაპატე...

— რა მოგსკლიათ?

— კე ლრიკ ერთია... ნუღარა მკითხავ... მითხარ, გინდა წასკლა?

— დიხ, მინდა, მაგრამ....

— გინდა და წადი, წადი... ნუღარ დაიშლი! საჩქაროდ

დაიწყო იმან და ცოტა სიხუმის შეძგეკ დაუმატა: — მე მეგონა შენი მოსყიდვა შეიძლებოდა, მაგრამ ჰატიოსანი ჰყოფილხარ, ამ მოულოდნელმა ქებას გამაწითლა და პირში სიტყვა გამიწყოტა.

მე ვიჭექე გაშტერებული, დახეული და სმა კერ ამომეღო.

— მარა დაწვევლილია... მეც დაწვევლილი ვარ... შენ მაინც ნულარ გაერევი ჩვენს საქმეში.

— ბიძა ჩემო, რად იჭირებთ საქმეს, რატომ არ გაშორდებით.

— ამიტომაც რომ, არ შემიძლიან. შეშინებით წამოიძახა იმან.

— ღმერთო ჩემო! მას ამ გვარზე ცსოკრება გიჩიკენიან? რა დაყინებაა?

— დაყინება არ არის...

— მას რა არის, თუ არ დაყინება?

— სიევარული. ძლივს წარმოვსთქვა იმან.

მე უერებისა არა მჯეროდა. ეს კაცი მაწმუნებდა, რომ მარა უყარს და შეუბრალებლად გი სტანჯავდა.

— თქვენ ამბობთ, რომ მარა გიყვარსთ და სიევარლის მოსვენებისთვის თავ-მოყვარება მსსკეპზლად ვერ მიგიცია?!... სადაური სიევარულია! წარმოვსთქვი გატაცებით.

— მაგ გვარი მსსკეპზლი, ადვილი გგონია... მარა რომ შენი ცოლი იყოს, დაუთმობდი ვისმე?

— თუ იმის ბედნიერებას ვერ შევიძლებდი, — წარმოვსთქვი მე და სმა შემიწყდა, რადგანაც მართლაც დასათმობლად ძნელი იყო.

— მითხარ, რაღად შესდექი? მაშურებდა პროფირ.

— გაკვერბოდი. წარმოვსთქვი მე.

— მას ანა გუჯარების, თორემ უიმისოდ სიტაცხლეს ვერ შესძლებდი.

— ეგ სხვა საგანია...

— როგორ სხვა?

— იქნება უიმისოდ ვერ შეუძლებს.

— მას რას იქმოდის? აჩქარდა პორთიერ.

— ესლა ან ვიცი, ესლა ვერ გატყუი...

— მას მე გატყუი.

— მიბძანეთ.

— თავს მოიკლავდი.

— იქნება.

— იქნება ჭი ანა, ნამდვილად. დამიმტკიცა იმან და ცოტა სინუმის შემდეგ დაუმატა:— დიალ, შენ მაგითი სარ ბედნიერი, რომ თავის მოკვლა მაინც შეგეძლო და მე... მე ვი ან შემიძლიან, მეშინიან... დაიფარა პრთიერმა პირზედ სელები და დაიწყო ჭკითანი.

აქამდის ზიზღით ავსებული გული, ისეკ მომიღბა, ისეკ თვალ-წინ წარმომიდგა დაკრდომილი, უხასიათო გაცი, რომელიც სიყვარულის მსხვერპლი შექმნილიყო, წვალობდა, აწუღობდა აჭეთ იქით, რომ განთავისუფლებულიყო ამ მდგომარეობიდან, მაგრამ გზას ვერ პოულობდა, იზნიქობდა და იკლავებოდა ამ გვარ მდგომარეობის სიმძიმის ქვეშ.

ჩემთვის აშკარა იყო, რომ ამ კაცს გერძნო თავის მდგომარეობა, ნათლად დაენახა თავისი მოკვლეობა, ხედავდა თავის დანაშაულს, მაგრამ ვერაფრით ვერ შეელოდა, რადგანაც სუსტი, უხასიათო ქმნილება იყო..

მე ვუყურებდი იმის წვალბებს, ჯოჯოხეთის ცეცხლს, რომელიც გულში აღძროდა, კხედავდი მთელს გენიას, რომელ-

საც მისი არსება შეეზერა და მასთან ერთად მეც კეწამებოდი.

ყოველი სიტყვა, ყოველი მოახრება, ყოველი სახუთი ამოდ მიმანდა, რადგანაც ამას მისი მოჩენა, მასზედ მოქმედება არ შეეძლო, მისი განგურნება არ მოხერხდებოდა.

ერთბაშად ახრად მომივიდა, რომ ამ ყოველად საცოდავს კაცს, მანდლო თავის უბედურების მიზეზად მე დავენახე და ამ ფიქრმა გულს შემტაცა, რადგანაც ჩემის თალებსავით მომიჭირა. ეს ფიქრი არ მასვენებდა, თუმცა დანაშაული არა მქონდა-რა და ყოველთვის შემძლო მეტყვა, რომ ჩემი სინიდისი წმინდა იყო.

როდესაც ჰროფიერმა ტირილით გული იფურა, წყნარად მოიწმინდა თვალები და მათხრა:

— შენ რომ ასე გაქცეოდი, იქნება გბონა რომ მიუვარდი?... არა, არამც თუ არ მიუვარსარ, მეჯავრები, მძაგსარ, მძაგსარ იმისთვის, რომ მარე შენთან ყოფნასა რჩეობს, შენთან დროს გატარებას... მაგრამ ნახე? ჩემს თავს იქამდის ძალა დავატანე, რომ სახლში მივიღე, არა შევიმჩნიე-რა და როდესაც გულის კბესით ეუყურებდი შენსა და მარის დამეგობრებას, მე თქვენს დასლგებასაც კი ვცდილობდი... ვცდილობდი იმიტომ, რომ წყალ-წალებული საკს კეჭიდებოდი, მისგან მოგელოდი შეელას... მე მეგონა თქვენი დასლგება მარის უინს მოუკლავდა და რდესმე, ერთსელ მანც, თავის დიმილით მეც დამატებოდა...

მე შეგვრთი ამ სიტყვებზედ და ჰროფიერმა აშკარად შემამჩნივა ეს მოძრაობა.

— რა?... შენ გინდა მითხრა, დაიწყო ისეკ სიმწარით, — რომ მე საზიზღარი ვარ, გეზიზღები?... დეე, კერე იყოს, გეზიზღებოდე, მაგრამ მართალს გეტყვი. — იმედი ვერ გამიმარ-

თლე და ამისთვის უნდა განვშორდეთ... წადი, სადაც გინდა, იცხოვრე, როგორც გინდა, სარჯი ჩემს თავზედ მიმიღია, ოღონდაც ერთს რასმე გთხოვ, "გვედრები... რაც ამ სახლში ნახე, იმაზედ ხმა აწსად ამოიღო..

— გმადლობთ ზრუნვისთვის, შემიწივთ არ ვსაჭიროებ... მოკლედ ვუხასუხე და დაგუმატე:—რაც სხვა-და-სხვა ხმების გაგრძელებას შეეხება, ეგ ჩვეულებად არა მაქვს... მაგის გარედ მარის სიყვარული და პატივისცემა საკმაოდ საბუთია, რომ ჩემად ვიყო.

— შენ პატიოსანი კაცი ხარ, იმედი მაქვს შენზედ. გამომიშვირა ხელი უროფირუშკამ.

— მაგ ქებისთვისაც გმადლობთ, ვუხასუხე მე და ისე გავზრუნდი თითქოს გამოშვირდი ხელი ვერ შევნიშნე.

— მაშ როდის წახვალ?

— წასვლით არ ვიცი, როდის წავალ და თქვენის სახლიდან გი ხვალვე გადავალ...

— ჩვენს ღაპარაკს... ცოტა მღელვარების შემდეგ დაიწყო ისე უროფირმა:—მარის არ შეატყობინებ?

— მაგის სიტყვას ვერ მოგცემთ. ვუხასუხე მე და გადაწყვეტილით დაგუმატე:—თუ მარამ მკითხა რამე, სამართლეს ვერ დავუმატებ.

— მაშ მარის ნახვას ავირებ? წყნარად და სიფთხილით მკითხა უროფირმა.

— უეჭველად.

— რომ არ გენახა, ეჭობინებოდა. იდუმალებით წარმოსთქვა იმან.

— იქნება, მაგრამ უნახავი არ წავალ.

ჩამოვარდა ისევე მძიმე სიჩუმე, რომელიც უოკულთვისან

ეგვალსად მეტად გულის აწვრილებს. უბრალოდ არ მიდიოდეს, ეტყობოდა, რომ კიდევ რაღაცა ჰქონდა სათქმელი, მაგრამ ვერ გაბედა.

მე გულში ვნატრობდი, რომ მომშორებოდა ეს განი და რომელიმე ახალი უსიამოვნო ამბავი არ ეთქვა. მაგრამ ის ისევე იმ ზღვილს იჯდა და მძიმედ ქშინავდა.

— მაშ არ იშლი მარის ნახვას?

— არა.

— რა მიზეზია?

— ის არის, რომ მარო მიუყარს და რადესაც საუკუნოთუნდა მოკშობდეს, არ მინდა უკანასკნელი მშვიდობა არ ვუთხრას.

— შენ გიუყარს, მაგრამ მარის არ უყარსანო? გველსავით გაისისინა მოხუცებულმა.

— რა უყო, თავს ხომ ძალად ვერ შევუყარებ.

— შენ არა გჯერა და მე კი საბუთი ხელში მაქვს.

მე მოუთმენლად შევხედე უდმერთოს, რომელსაც ამ სანდამოს წყნარ-წყნარად ჩემი მოწამელა გადაუწვებდა.

— გაქვსთ და თქვენთვისვე შეინახეთ.

— ჩემთვის სასარგებლოა, რომ თქვენც გაიგოთ, თორემ განსაკუთრებით თქვენის მოსკენებისთვის მე არ ვზრუნავ. უბრალოდ მართალი იყო, ის ჩემთვის არ იზრუნებდა. რა საბუთი ბი უნდა ჰქონოდა, რადესაც დარწმუნებულად ვიყავ, რომ მარის ვუყვარდი, რომ მარო ანგელაში იყო, რომ მარო ტყუილს ვერ მოახერხებდა.

— დიდად, ჩემთვის სასარგებლოა, რომ გაიგოთ, მაგრამ თუ მარის ეტყუით, ვერ შეგატყობინებთ.

— მაშ ნუ მეტყუით, ნუ შემატყობინებთ დევის გულისათვის.

— მას ის გინდათ, რომ სტყუდებოდეთ?... არ გინდათ იცოდეთ, რომ ძარი მასხარად გივდება?

— ოო, გველო, გველო! ვეღარ გავეღ და წამოვიძახე. შენ იცხი, რომ უბედურებაში ძარტო ის მამსნეკებდა, რომ მარის უყვარკარ და უკანასკნელი ნუგეშიც გინდა წამაწთვა?... აბა მითხარ რა საბუთია.

— მარის არ ეტყვი?

— გაძლეე სიტყვას, რომ არ ვეტყვი.

— მას წაივითხე. იმან უბიღვან ამოიღო ფოტოს ქალადი, რომელზედაც ორი მოღუღუნე მტრედი იყო დასატული და ერთი ადგილი მიჩვენა:

— წაივითხე აი აქედგან.

მე ჩავხედე, პირველად ჩემი სახელბ შევამხნივე, დავაკვირდი წერილს და შემდეგი სტრიქონები ეწერა.

...«ესლა აქ არის ერთი ჩემი ქმრის შორეული ნათესავი-ლეკან ...მე, რომელიც ეს არის რუსეთიდან დაბრუნებულა. იმას სიგიჟემდის შეუყვარდი და მეც ბერს ვიცინი იმის განუწყვეტელს ოსვარსედ... მაგრამ დმურთმა უშეგელს, დროსკიდეკ ებ მატარებინებს, თორემ ჩემი ქმრის სულში აქამდის დატლექდებოდი»...

აქ ვბთხვა ვეღარ შევძულე, სულეში ჩამომიცვიკვდა და მუხლ-მოჭრილსავით დავკევი იმ სკამსედ, რომლიდგანაც ის იყო წამოკარდი.

მეტად მძიმე ზარი დამეცა, რომ იმ დროს მოაზრება კიდეკ შემძლებოდა.

მე ვიჭექე გამოშტერებული, და განბრკვის თავბ ალარა მქონდა... ოთახი, სკამები, სტოლი, უკუკლისფერბ, რაც გარ შემო მქონდა, ბრუნავდა და ტრიალებდა და უურებს სუილი გაჭ-

ქონდა. რამდენს ხანს გაგძულდა ეს მდგომარეობა, მე ვერ
გეტყვით მხოლოდ, როდესაც პრეფიქსი მკითხა:

— მარის კიდევ ნახავ?

მამინ გულ-დაწვევით შეხედე იმას და წინააღმდეგობა
სუხე:

— არა.

როტა ხანმოკლე გაიარა, წამოვიდა რატონით, მივიდა ჩე-
მიდანთან და ბარგს ჩააგება დაუწყო.

პრეფიქსი თვალს არ მამოკრებდა და მე წარმოუთქმელს
სატანჯველს ვგრძობდი იმის ტყვეობით.

— უბედური ხარ ლევან? წინააღმდეგობა და თითქმის თანაგრძობ-
ობით მკითხა იმან.

— დამესვენით. შეგვრთი იმის მოკარებაზე და გავეშვები.

— რას აზიკებ? როტა ხანს შემდეგ მკითხა იმან.

— წასვლას.

— როდის?

— ესლავ, ემ წუთას.

ეს სიტყვები ისეთი სიმტკიცით იყო ნათქვამი, რომ
წინააღმდეგი ვიქნა გამიბედა-რა.

— შენის მამულისას რაღას იტყვი?

— რა უნდა გიხსენებო?.. აქამდინაც ვცხოვრებდი უმაგისოთ
და ესლავ კიდევ ვცხოვრებ რეგულარულად.

— არა, რათა... რაღაცა უნდა ეთქვას პრეფიქსს, მაგრამ გა-
ვაწვევით:

— დავანებოთ თავი მაგ უსამიჯნო ლაპარაკს!

— ხვალ ხომ კიდევ მნახავ?

— სრულიად მეტი იქნება... გთხოვთ, ახლა კი თავი და-
მანებოთ, საწერი მქვას, მე მივიღებ საწერ სტოლთან. პრეფიქს-

წამოდგა, გადადგა რამდენიმე ნახიჯი, შესდგა და მობრუნდა ჩემკენ. მე გულ-ხელ-დაკრეფილი ვუყურებდი იმის მოზნეჭილს წელს და დასრილს თავს, რომელიც წინარად აიღო, შემომხედდა, მაგრამ მაშინვე თავი ისევ დასხარა და წინარად გავიდა.

მარი მატყუებდა, მარი მასხარად მიგდებდა! მეტად მწარე იყო ჩემთვის ეს ფიქრები, რომ მათი აღწერა შეუძლო.

თავი VI

მე იმავე ღამეს გადმოვედი პროფირუშკას სასლიდგანს, მაგრამ უგანსკნელი შემთხვევა მეტად თავს-ზარ დამცემი იყო, რომ ჩემთვის შეუმჩნევლად გაეარა, ჩავარდი ქვეშაგებად და ორი კვირის განმავლობაში თბილისის საჯარო-მედიცინაში გვრძობა დაკარგული ვეგდე.

როდესაც ერთს დღეს თვალი გავახილეთ, ჩემს წინ ეჭიმი იდგა, რომელმაც სიამოვნებით გამიღიმა და მითხრა:

— მადლობა ღმერთს, რომ გამობრუნდი...

— განა ავად ვიყავ?

— შენ საცოცხლესად იმედი გადაწვევტილი მჭონდა... მაგრამ ცოტა ილაზარაკე, მოსკენება გეჭვირება, რომ სისხლი თავში არ აგვიარდეს.

მე გავიხუმი და დაეფიქრდი. საშინელს სისუსტესა ვგრძობდი, ყოველ განძრევასზე თავს-ბრე მეხვეოდა. ეჭიმი გავიდა და მე დავხუტე თავი, რადგანაც ის სუბუქი შუქი, რომელიც ფანჯრის ძწვანე ფარდებიდან შემოდის, საკმარისად მაწუხებდა.

მე მომაგონდა წარსული, რომელიც ჯერ დამსხვრეულ

სურათებზე, ნაწივეტ-ნაწივეტად წარმომიდგა, მერე გონებას შიშინიდავდა რომელიმე უფროსი შესამჩნევო საგანი და ამ გვარად გაიზრდებოდა უშველებელს და თავის გარკვეობით შესანიშნავ მოგონებად.

მე ვგრძნობდი, რომ გული დამხარდა, ყოველისფერს თავის დაღი დაესვა და შიგ მავრა ჩაქვდილიყო. ვგრძნობდი, რომ ყოველი მასთან მივარება გულს გმინვას დაწვებინებდა, აადკერებდა, მაგრამ უწინდებულად-გი არა, რაღაც მოტყენილად, ურუდ. ვგრძნობდი, რომ მარამ თუმცა მწყეინა, დამამცირა, დამხაგრა, მაგრამ სიყვარული მინც არ მომსპობოდა და ეს გრძნობა თუ უწინ მჩქებს ჩანჩქერად გადმოხეთქავდა, ესლა შიგ გულში ბაღღამად გუბდებოდა, ტრიალებდა, გასასვლელს გზას ველარ ჰოულბოდა... ბრუნავდა, ლელავდა, ქათუბოდა და გრკეინვით აბრუნებდა თვით გულსაც, სისხლსაც და მთელ არსებასაც.

მე მწყურბოდა, მწყურბოდა შარის ნახვა, როგორც დაკო-დვილს, უპატრონობდ ველად დარჩენილს, რომელსაც სინცხე უშრობდა ტუჩებს და მოასლოკებულ სიკვდილი უდაგავდა გულ-მუცელს.

დაახ. მწყურბოდა მისი ნახვა, მწყურბოდა ასე ძლიერად, რომ დარწმუნებული ვიყავ, მის ნახვას ჩემი ფეხზედ წამოყენება შეეძლო, მაგრამ სად იყო?!...

დღეები მიდარდა, შინდევდა ერთი მეორეს და გული უბრალო წადილით სუსტდებოდა. ექიმები მოსკვენებას მიჩიკვ-დენ, თითქოს ეს ჩემ სურვილზედ ყოფილიყოს დამოკიდებუ-ლი და ჩემსავე უნებურად გაჩენილის გრძნობის შრძანებლობა შემძლებოდა.

ჩემი გამობრუნება გვიანდებოდა, თუმცა ახალ-გაზდობას

და მაგარ აგებულებას უნდა ხელი შეეწყო. სიკვდილს მანტა
 ამან გადამარჩინა, მაგრამ ჯანის დაბრუნებას და აღდგენას-ვა
 მოუსვენარი მდგომარეობა უშლიდა. გაიარა რამდენიმე დღემ
 და კელარ გავიქე... მე მინდოდა მარის ამბის შეტეობა იქამ-
 დის ძრეულად, რომ სოფიოსაც-გი სიამოვნებით ვნახავდი,
 პროფირეშკასაც-გი სიხარულით მივეგებებოდი. აშკარად ვგრძნობ-
 დი, როგორ იწოდა გული, როგორ წყნარ-წყნარად იფერფ-
 ლებოდა, — მასთან ერთად ვგრძნობდი, რომ მეც ვაგლდებოდი
 ამ სოფელს, მასთან დამაკავშირებელი ძალა ღუნდებოდა, სა-
 იათდებოდა.

მე დავუძახე დედა-კაცს, რომელიც მიუღიდა და შევეხვეწე,
 რომ პროფირის სადგურში, სოფიოსთან წერილი მიეტანა და
 ისიც დამეხუთადა, მაგრამ, წარმოადგინეთ ჩემი მდგომარე-
 ობა, როდესაც ვახსენად ჩემივე წერილი გაუხსნელი მომივიდა
 და დედა-კაცმა მითხრა, რომ ვილაც «ბარისა» გამოვიდა,
 იკითხა, ვისგან იყო წერილი და, რა თქვენი სახელი გაიგონა,
 უკანვე გადმომიგდო.

დაწვევითი გული მეტად ნაწვალები იყო, მეტად ბეჭრი
 აეტანა, რომ ამ შემთხვევას განსაკუთრებით რამე ვგრძნობინე-
 ბინა. გულში მხოლოდ ერთს ადგილს ვიგრძენ რაღაცა ღუ-
 ლილი, რომელიც დამაღონა; დამაღუნა; მომაგონდა პროფი-
 რის სიტყვები, «შედი სამსახურში, შემწენი საკმაოდ გყავს»
 და ეს სიტყვები სმა-მადლად გავიმეორე:

შემწენი, ნათესავები, მეყანდა. პროფირი იმათ შემწეობას
 მიქადა და აჭა, ამოდენა ხანს უპატრონოდ საავადმყოფოში
 ვილეოდი, და ერთს კაცს, ერთს სურვილს თავში არ მოსვლო:
 და დავრდომილისთვის მოწყალეობად თვალი მოეკლო!... ღმერ-
 თო, ნეტავი ვიცოდე, ვისაც ამ გვარი წუთები არ გამოუვლო,

შეუძლიან დაათვასოს იმ დროს, რად დიდა მეგობრული სული, სანუგეშო სიტყვა! — არა, არ შეუძლიანთ და მომეტებულნი წილი კიდევ იმიტომ არიან ასე გულ-მაგარნი, ასე შეუბრალებელნი.

გული ღელავდა, გმინავდა, უცრემლოდ ტირილდა და ქვითინებდა და, ერთი, ერთი სულდგმული არ მომძებნებოდა, რომ მისთვის ბანი მიეცა, რომ მისთვის თანა-ეგრძნო...

საღსი იცინოდა, მსიარულობდა, თვით იქ-მყოფი აკად-მყოფებიც-გი ჰო-ულობდნენ სასარსარო მასალას და მე? . . . მე გამოკლებული ვიყავ ამ სურათო მოძრაობას, საერთო მხარულუბას.

ესე ყოფილა დაობლებული გულის მდგომარეობა, ესეა მისი იღბალი, ვიძახდი მე და ველოდი, რომლის მეღიწესებოდა სააკადემიოფოდგან გამოსვლა, რომ გადაკვარტულიყავ შორს, შორს, სადაც ვერც აჭაური ხმა მომწოდებოდა, ვერც აჭაური ღრუბელი დამენახა. მაგრამ სად, სად წავსულიყავ, მე თითონაც არ ვიცოდი....

ა. მოჩსუბარძე.

(დასასრული შემდეგ)

მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი

ღ

ქართულის სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში.

მთავარ - ეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი იმ მოღვაწეთა გუნდს ეკუთვნის, რომელთაც თვალ-საჩინო შრომა იტვირთეს სწავლა-განათლების გარეცხლებისთვის ჩვენს ქვეყანაში წარსულს მეთვრამეტე საუკუნეში და რომელთა სახელიც უნდა ახსოვდეს ჩვენს ერს. — იოსებ სამეხელი უმთავრესი პირია იმ განათლებულ სამღვდლოებისა, რომელიც გარშემოერთეს სწავლის მოყვარე მეფე ვახტანგს რუსეთში. სამეხელის ზედამხედველობით და შრომით დააარსდა სტამბა რუსეთში და პირველად დაიბეჭდა 1743 წ. დაბადების წიგნი, რომელიც მან დიდის შრომით შეასწორა და შეუთანხმა ებრაულ, ასირიულ, ბერძნულ და სლავიანურ ტექსტს. მისივე შრომით დაიბეჭდა თითქმის ყველა საეკლესიო წიგნები და სხვა საღვთის-მეტყველო და საერო წიგნებიცა. სამეხელი ეწეოდა ამ საქვეყნო საქმეს არა მარტო შრომითა: მან მოახმარა მას თითქმის ყოველი თავისი ქონებაც. ჩვენმა მწერლობამ თითქმის არა იცის-რა ამ განათლებულ და თვალ-საჩინო პირზე და მის მოღვაწეობაზედ და თვით საინტერესო ისტორია ბეჭდვის საქმისა სიბნელით მოცულია განათლების მძებნელ ქართველთა საზოგადოებისათვის, და სასურველია, რომ ეს წყვილია, რომელიც გვითვარავს ჩვენ წარჩი-

ნებულის ჩვენის წარსულის უწარჩინებულეს მოღვაწეთა, რადნიმედ მანც განიბნეოდეს.

იოსებ სამეხელი იყო შთამომავლობით თავადთაგანი, გვანად ქობულაჲი. მისი ძამა თამაზი ყოფილა გავლენიანი კაცი კახეთში. მას ჳბარებია თანამდებობა: „კახთ მდივან მწიგნობართ უხუცესობისაჲ, რაგორც მოხსენებულა იოსების თაოსნობით დაბეჭდილს ზატივის წიგნში. მას ჳყოლია რუსეთში ძმის-წული თავადი ავთანდილ (იგივე ათანასე) ქობულაჲი, ანუ სვაბულაჲი ქართველთა გუსარის პოლკის სეკუნდ მაიორი¹⁾, რომელმაც ითხოვა დაჩენილი ქონება იოსებ სამეხელისა, შემდეგ მისის სიკვდილისა²⁾ და მონაზონი ეუთაიძე, რომელაც თავისთან ჳყვანდა რუსეთში,³⁾ აგრეთვე დიმიტრი და თინათინი იგუმენი და რამი ქალი ძმის-წული. სად, რომელ მონასტერში ან სასწავლებელში მიიღო იოსებმან განათლება, ჩვენ არ ვიცით ნამდვილად; მაგრამ მეზვიდმეტე საუკუნის დასასრულს ჩვენ ვხვდებით მას შიომღვიმის მონასტერში, ადრე მას უჭირავს სა-

1) ცნობანი ქართველთა გუსარის პოლკზე იხ. ურნალი «ივერია» 1882 წ. № 2, სტატია «დავით გურამიშვილი და მისი დრო» (წერილი მესამე.)

2) Арх. Св. Синода, Дѣло 1749 г. № 247; Слпч. Полное собр. Зак. Росс. Имп., т. X., № 7545 и 7560. ამ ავთანდილ გურგენის-ძე ქობულაჲს ცოლად შეერთავს რუსეთში ვახტანგ მეფის შტალმეისტერის ზურაბ რატიშვილის ცოლი, რომელსაც ჳყოლია უკვე რამი შვილი. (И. С. З. № 7560).

3) წარწერა: ეს წიგნი ჩემის ძმისწულის ავთანდილისათვის მიანდერძებია. ნაშრომი ხელთა მისთა არის. ამ წიგნზე მაკაბელი თეოდვან სულ მისი დაწერილია, ქირანხულია მისი. ქრისტეს აქეთ ჩემგ (1743 წ.) იანვარს კვ. (26). სამეხელი იოსებ (ხელ-ჩართულად).

პატრიარქადგელი ამ განთქმულის მონასტრის წინამძღვრისა. მონასტრის განაგებდა იოსები შემდეგ მეტქისედეკისა (ისილე სია შიომღვიმის წინამძღვართა ВЪ Опис. ШИОМГВИМСК. МОН. Плат. Иоселіани, изд. 1845 г., გვერ. 56.)

იოსები ეკურთხა სამებელის კათედრაზე საქართველოში, მაგრამ თვით იოსების ეკურთხევის დროის შესახებ წინა-უგმო ცნობები გვაქვს. მეფე ვასტანგ თავის წერილ ჩვენებაში, რომელიც მან მისცა სინოდს 21 დეკემბერს 1732 წელს, ამბობს რომ იოსებ ეკურთხა საქართველოში ოცის წლის წინეთაო, ე. ი. 1712 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც იგი მეფობდა საქართველოში⁴⁾. მაგრამ მეორე შემდეგ ჩვენებაში (აპრილს 1733 წ.) იგივე ვასტანგ აცნობებს სინოდს, რომ იოსებ ეკურთხათა 1705 წ.⁵⁾ პატრიარქის დომენტის მიერ⁶⁾; შესამე ცნობით იოსებ იქმნა

4) Арх. Св. Синода № 256, 1732 г.

5) ibidem.

6) საინტერესოა ამ პირის თავ-გადასავალი: დომენტი, ნამდვილი შმა ვანტანგ მეფისა, ნამყოფი რუსეთში, ამორჩეულ და კურთხეულ იქმნა კათალიკოზად 1701 წ.; შემდეგ იყო სპარსეთში (1707 წ.) და მოიტანა შაჰის უქაში, რომლის ძალით ცნობილ იქმნა იგი თავად ეპისკოპოსისა კახეთშიც.

კახეთის მეფეს იმამყელიზანს ეს არა სურდა. როდესაც ვანტანგი რუსეთში წავიდა, თათრებმა კათალიკოზობა მისცეს ბესარიონ ორბელიანს, (1724 წ.) დომენტი კეთილად მიღებულ იქმნა სტამბოლში პატრიარქის მიერ. მაგრამ ისაყ ფაშის დაბეზღებით დატყუალებულ იქმნა სულთანისგან ტენედოსის კუნძულზედ (1725 წ.), სადაც დაჰყო 12 წელი. 1739 წელს ისევ მიიღო კათალიკოზობა შაჰ-ნადირის დროს, როდესაც განდევნილ იქმნა თათარი საქართველოდგან და განაგებდა ეპისკოპოსისა 1741 წლამდის; ბესარიონ საეკლესიო კრების-მიერ იქმნა განდევნილ კათედრისაგან, რომელიც მან უკანონოდ დაიჭირა.

მთავარ ეპისკოპოსად სამეხელისა 1709 წ. იმავე დომენტის მიერ. ჩვენის აზრით ეს ცნობანი ისე ურთიერთის წინააღმდეგნი არ არიან, როგორც პირველ შეხედვით გაცხეგონება. იოსები ალბად, ეგუართხა ეპისკოპოსად დომენტისაგან 1705 წ. და 1709 წ. მიიღო სამეხელის ეპარქია. პირველი ჩვენება ვასტანგისა, დამყარებული მხოლოდ მის შესსიერებაზედ, არ არის ისე დასაჯერებელი.

იოსებს ეჭირა სამეხელის კათედრა ეპისკოპოსის ხარისხით 1722 ან 1723 წლამდის. ამ წლებში მოხდა ის არეკვდარეკვა ვასტანგ მეფის წყალობით, რომლის შედეგი იყო ლეკთა, სპარსთა და ოსმალთა შემოსევა საქართველოში. უმთავრესი მიზეზი ამ სამწუხარო ამბავისა ის იყო, რომ ვასტანგ მეფემ და რუსეთის იმპ. პეტრე დიდმან პირობა შეჰკრეს ერთმანეთთან, რომ შეერთებულის ძალით დაემხროთ სპარსეთი და დაეჭირათ ვასტანგის ზღვის პირი. ვასტანგმა ომი აუტეხა სპარსეთს და ლეკებს, დაიპყრო განჯა და მისი არე-მარე. დაიჭირა შემანია, სადაც, პირობის ძალით, იმპ. პეტრეს ჯარით უნდა შემოერთებოდა მას. მაგრამ იმპერატორმა ისარგებლა ამ შემწობით, აიღო დერბენტი და უკანვე დაბრუნდა რუსეთში. დარჩა ვასტანგი ატეხილ მტერთ შორის, რომელნიც განსაკუთრებით განრისხდენ მასზედ მისთვის, რომ ადიდი (რუსის) სელმწიფე მოიყვანა. სპარს-ლეკთა შემოუერთდენ ოსმალნი, რომელთაც დაიჭირეს საქართველო, ტახტზე დასვეს გამაჰმადიანებული იმამ მეფის ვასტანგისა იესე და დამყარებენ ქართლში. ეს მოხდა 1723 წ. ვასტანგი იძულებულ იქმნა ვაჭტეულ იყო ოჯახობით რუსეთში (1724 წ.). ამ გვარად ვასტანგმა სამუდამოდ დაჰკარგა ქართლის ტახტი.

ამ არეკვდარეკვის დროს სამეხელის ტახტი და ეპარქია

აკლებულ იქმნა ოსმალთა და ლეკთაგან და იოსებმან დასტოვა თვისი ეპარქია ⁷⁾. დატოვებულ ეპარქიის მაგიერ იოსებს მისცეს წილენის ეპარქია და მთავარ-ეპისკოპოსის სასახლის იმავე (1722 ან 1723 წლებში, მაშინ, როდესაც ვახტანგი და მისი შვილი ბაქარი კიდევ საქართველოში იყვნენ ⁸⁾) და უეჭველად ამ უკანასკნელთ ბრძანებით.

თუმცა იოსები ყოველგან ხელს აწერს სამებლის არქიეპისკოპოსად, მაგრამ, უეჭველია, რომ სამებლის ეპარქიას იგი განაგებდა ეპისკოპოსის და არა არსიეპისკოპოსის სახარისხით. არსიეპისკოპოსობა მან მიიღო მხოლოდ მაშინ, როდესაც აღვიდა წილენის საარქიეპისკოპოსო კათედრასე 1722 ან 1723 წელს ^{*}). ეს ცხადათა სჩანს თვით იოსების ჩვენებისგან, რომელიც მან მისცა სინოდს 1733 წელს, სადაც ამბობს, რომ ანც არქიეპისკოპოსად კურთხვა იგი, მას შემდეგ გავიდა 11 წელი ⁹⁾. კვლევით მოწმობს თვით ვახტანგი. ¹⁰⁾ საკვირველია

⁷⁾ Арх. Св Синода № 256, 1732 г. და იქვე იხილეთ ჩვენება ვახტანგისა.

⁸⁾ *ibid.*

^{*}) მეფე ერეკლე მეორეს დროს წილენელის კათედრა ეჭირა ქრისტეფორეს მიტროპოლიტის ხარისხით.

⁹⁾ *ibidem.*

¹⁰⁾ *ibid* იხ. ჩვენება ვახტანგისა 19 სექტემბრიდან 1733 წ. ეს ცხადია აგრეთვე იმ საქმიდან, რომელიც აღიძრა, როდესაც იოსები რუსეთში მივიდა იმაზე—ფილონიო შეიმოსოს იგი, თუ საკოსით. ჯადგან ეს საქმე არ არის ინტერესს მოკლებული ჩვენის ეკლესიის ისტორიის მოყვარეთათვის და შეამსებს ზიოგრაფიულს ცნობებს ხსენებულს არქიეპისკოპოსზე, ჩვენ საქმეზე ვრაცნთ, გადრმოვსცეთ მოკლედ ეს საქმე.—წარსულ საუკუნეში ეპისკოპოსები ჩვენს ქვეყანაში (და თვით

მხოლოდ ის, რის გამო უწოდებს იოსებ თავისთავს სამებულ არქიებისკომოსად და არა წილკნელად. წილკნელი კათედრა სამებულისასკედ მალლა იდგა დიდებით და პატრივით. ჩვენ შეგვიძლია ეს საქციელი სამებულისა ავხსნად მხოლოდ იმ მოსაზრებით, რომ წილკნელი არქიებისკომოსი ალბათ ცოცხალი იყო იმ დროს, როდესაც სამებულმა დაიჭირა ეს უკანასკნელი კათედრა და უსაფუიგლო არ იქმნება ვიფიქროთ, რომ წილკნელი არქიებისკომოსი ურია იმ სამღვდელთა კრებულში, (ამ კრე-

რუსეთშიაც) ფილონიო იმოსებოდნენ და არა საკოსით; ამ უკანასკნელი სამკაულით იმოსებოდნენ მხოლოდ არქიებისკომოსნი, მიტროპოლიტნი და კათალიკოზნი. როდესაც 1732 წ. სამებული მოსკოვში მივიდა ვახტანგის სახლში და მიიღო სინოდისაგან ნება-რთვა წირვისა, იგი იმოსებოდა ხან ფილონიოთ და ხან საკოსით. როდესაც სამებულმა სთხოვა სინოდს სამსახურის ადგილი, სინოდში აღშრეს კითხვა, ფილონიოთ შეიმოსოს იგი წირვის დროს თუ საკოსით. სამებულმა ითხოვა მიტრა და საკოსი; რადგან არქიებისკომოსობის ხარისხი მაქვსო და საქართველოშიაც საკოსში ვსწირავდიო. მაგრამ როდესაც დაეკითხნენ რომანოზ სამთავისის და გორის მიტროპოლიტს, რომელიც მაშინ პერზერბურგში იყო, უკანასკნელმან აჩვენა, რომ სამებული საქართველოში სწირავდა ფილონიოთ. მაშინ სინოდმან უკან მოსთხოვა სამებულს ორი საკოსი, რომელიც მან მიიღო. სამებულმან იმოწმა ვახტანგ მეფე, რომელსაც სინოდმა გაუგზავნა თავის სეკრეტარი დასაკითხველად. ვახტანგ მან გაუგზავნა წერილობითი ჩვენება, რომ იოსები სანამდის იყო სამებულის ეპისკოპოსად სწირავდა ფილონიოთ, ხოლო როცა იქმნა წილკნელ მთავარ-ეპისკოპოსად, შეიმკობოდა იგი საკოსითა და მიტრითაო. მიტროპოლიტი რომანოზის წინააღმდეგი ჩვენება აიხსნება მხოლოდ მით რომ სამებულნი, როგორც ეპისკოპოსნი, მართლა ფილონიოთ სწირავდნენ საქართველოში; მაგრამ იოსები, თუმცა იწოდებოდა სამებულად, გარნა ნაძღვილ კი ის იყო მთავარ-ეპისკოპოსი წილკნელი და არა სამებული.

ბაში იუენენ ეპისკოპოსნი) *), რომელიც თან გაჭყა ვასტანგს რუსეთში, ან შემდეგ გარდავიდა მასთან. თუ აგრეს, მაშინ ადვილად გასაკებია, რომ იოსები პატივისცემისთვის ვერ მი-
ითვისებდა წილგნელ არქიეპისკოპოსის ტიტულსა მაშინ, რომ-
დესაც უკანასკნელი ცოცხალი იყო, განსაკუთრებით, თუ ისიც
რუსეთში იმყოფებოდა მაშინ.

წილგნელის კათედრას იოსებ განაგებდა 1729 ან 1730 წლამდის. ამ დროს ოსმალებმან იქვე მეფის სიკვდილის შემ-
დეგ მოკლეს საკვით კასეთის მეფე კოსტანტინე (მამაფულის-
ხანი) და აღაოხრეს ქართლ კასეთი. ამ არეკ დაწყების დროს
განსაკუთრებით დასიანდა მუხრანის და მისი არქ-მარქ, და წილ-
გნელის ეპარქიას დიდი ზარალი მიეცა. მცხოვრებნი ბევრნი
ტყვედ იქმნენ წყევანილნი, ზოგნი იმალებოდნენ სსვა-და-სსვა
ქართლის კუთხეებში. ამ დროს იოსებ სამებელიც იძულებულ
იქმნა დაეტოვებინა თვისი სამწყსო აღტყვენილი და განიზრ-
ა რუსეთში წასვლა.

მიზეზი ამ განზრახვისა იყო მოწყალების შეკრება რუ-
სეთში დაზიანებულ ეკლესიების და მონასტრების განახლებისა-
თვის. იოსებმან მიაღო კათალიკოსის ბესარიონისაგან ნებ-
ართვა და კუთხსეებითი გრამატა მოწყალების შეკრებისათვის¹¹⁾
და გაემგზავრა რუსეთს 1731 წელს. რუსეთში მას ეგულებო-
და მეფე ვასტანგი და მისი გვარეულობა, რომელსაც გული შე-

*) მიტროპოლიტი სამთავროისა ქრისტეფორე გარდაიცვალა
მოსკოვს 1732 წელს, 28 ივლისს) თფილელი მიტროპოლიტი პავლე
(თავადთავანი), რუისელი ეპისკოპოსი ნიკოლოზი (თავადი), მანგლე-
ლი ეპისკოპოსი არსენი (თავადი), ეპისკოპოსი იონა, ურბნისელი ეპის-
კოპოსი ნიკოლოზი (აზნაურთავანი) (Арх. Синод. 1725 г. № 192.

¹¹⁾ Арх. Синода 1732 г. № 256.

სტეიოდა ქართლის ბედზედ და მრავალი ეპისკოპოსნი, და სხვა სამღვდელთა და საერო ზაინნი ქართლიდგან წაწსუენნი, რომეენი, უეჭველია, შემწეობას მისცემდენ იოსებს მისის გუდის წადილის განსასორციელებლად.

რუსეთში წაწსულს იოსებს მიჭეკებოდა დიდ ძალი ამაღა 33 კაცისაგან შემდგარი. ¹²⁾ ამ ამალით ის წაჰიდა, ვგონებ, დაწილის გზით. *) გზაზედ მას შეემთხვა უბედურობა, და-

¹²⁾ *ibid.* ДѢЛО 1734 г. № 302

*) თითქმის ამავე დროს ან ცოცხათი შემდეგ და ამავე მიზეზისაგან გარდავიდა მიტროპოლიტი სამთავროსა და გორისა რომანოზი, გვართ არაგვის ერისთავთაგანი (გიორგის-ძე), ნათესავი ვახტანგ მეფისა (ბაქარის ცოლი ანა იყო მევიდრი და მისი). ამ პირს შესამჩნევი გავლენა ჰქონდა თანამედროვე ისტორიულ ცხოვრებებზედ. მას ჰქონდა ხშირი მისვლა-მოსვლა საქართველოს და რუსეთს შუა და, ვგონებ, იყო ვახტანგ მეფის პოლიტიკური აგენტი. პირველად ის ერთად ევროპათარისძე ერისთავთან (ვეზირი ვახტანგისა) 6 კაცითა გაიგზავნა რუსეთში 1722 წ. არხიმანდრიტის ხარისხით იმპერატორ პეტრე დიდთან, რომელმაც გაუჩინა მას ფამაგირი თვეში 30 მანათი და საზრდოსადგომი ნათლის მცემლის მონასტერში (მოსკოვს) (Арх. Св. Синода, 1732 წ. № 256). შემდეგ, 1726 წ. ვახტანგმა, (რომელიც მაშინ რუსეთში იყო) უკანვე გაგზავნა საქართველოში «რასისაჲ საქმისათვის» და სექტემბერს 30, 1729 წ. ისევ დაბრუნდა რუსეთში; 1730 წ. მაშინ ისევ გაგზავნილ იქნა საქართველოში; ბესარიონ კათალიკოსმან აკურთხა იგი მროველ მიტროპოლიტად 1731 წ. თებერვალში და ამა ხარისხით ისევ დაბრუნდა რუსეთში 1732 წ და მისცეს საზრდო და ფამაგირი. 1733 წ. ისევ ითხოვა საქართველოში დაბრუნება, რადგან შანშე ერისთავმან ამოსწვევითა მრთელი ჩემი გვარეულობაო. და 1741 წ. ისევ დაბრუნდა რუსეთში და მოიტანა გრამოტეი იმერეთის კათალიკოსის გრიგორისა და ქართლის კათალიკოსის დომენტისა. საცხოვრებელად დაუნიშნეს სერგის ლავრა. შემდეგ ითხოვა და გარდაიყვანეს მოსკოვს. (Арх. Синод. 1737 г. № 232) შემდეგი ცხოვრება მისი მიუდარულია.)

რიალის კარი რომ გაიარა, დაეცნენ ჩენელ-ლეკები, გასცარ-
 რებს, კარები დაუსოცეს, ან დაატევეკეს, ძმისწული კონდრატი
 მოუკლეს და თვით ტეკად იქმნა წაყვანილი. ჩვიდმეტი დღე
 ჰყვანდათ იგი ლეკებს ჯაჭვით დაბმული. რა გზითა ან რა-
 გორ, არ ვიცით, მაგრამ ამ ამბავმან მოსკოვსა და ზეტერ-
 ბურელს ძალე მიაღწია. აქ მეფემ და ქართველობამ გულ-მტკივ-
 ნეულობა გამოიჩინეს და იშუამდგომლეს მთავრობის წინაშე
 იოსების განთავისუფლებისთვის. ეს იყო მიზეზი, რომ იმავე
 1731 წელს, დეკემბრის თვეს უცხო საქმეთა კოლეგიის მიერ
 ებრძანა გენერალ-მაიორს კროპკინს, ჯვარის ციხის განმგეს
 (КОМЕНДАНТЪ КРѢПОСТИ СВ. КРЕСТА) დახსნა ტყვეობისაგან
 სამებელისა და მასთანა მყოფთა. ტყვეობიდან გამოხსნილი
 იოსები მივიდა ჯვარის ციხეს, იქ დამარხა მოკლულის ძმის-
 წულის გვამი და წავიდა მოსკოვს, რომელსაც მიაღწია 1732
 წლის დამდეგს, და ვახტანგ მეფისაგან კარგად მიღებული ცო-
 ტას ხნით ცხოვრობდა ვორონეჟის მონასტერში (ПОДВОРЬЕ).
 მასთან იყო მღვდელ-მონაზონი ევთიმე, ორი მღვდელი (ქრის-
 ტეოფორე და გიორგი), ორი დიაკონი და ექვსი მოსამსახურე
 კაცი.

იმავე წელს სამებელმან სთხოვა რუსის მთავრობას ჯამა-
 გირი და საზრდო-სადგომი, რომლითაც სარგებლობდა ყოველ-
 თვის ქართველი სამღვდელთა რუსეთში მყოფ ვახტანგ მე-
 ფის გარდასლვის შემდეგ. აქ საჭიროდ კრაცხ მოვიხსენიო,
 რომ იმ სამღვდელთა პირთა, რომელნიც გარდაჰყვნენ ვახტანგს
 1724 წელს (რიცხვით 42-ს), სახელმწიფო ხაზინიდან დაე-
 ნიშნათ საცხოვრებლად ჯამაგირი, სახლი, საზრდო მონასტრი-
 სა, ეპისკოპოსებს 150 მანათი წელიწადში და 5 ულუფა სა-
 ზრდო-პურ-მარჩილი შესაყერი სახლ-სადგომით და შემთ, მო-

ნაზონთ უსუტესებთ 75 მანათი და 3 ულუფა, იკუმენებს 50 მანათი და 2 ულუფა, მღვდლებს, მონაზონებს, და მთავარ დიაკონებს 25 მანათი და თითო ულუფა. სულ ამ საგანზე მთავრობამ გადადვა 3000 მანათი ფული, გარდა სასლასა და საზრდოისა. ამ ფულიდგან ეძლეოდათ ჯამაგირი იმ კვისკოპოსებს და სამღვდლო პირებს, რომელნიც მიდიოდენ რუსეთში შემდეგაცა, და ეს იყო მიზეზი, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში ძალიან გახშირდა სამღვდლო პირთა რუსეთში გარდასვლა და სშირად სამუდამოდ მათი მუნ დასახლება. ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკურ შეკავშირებისათვის. რუსეთში გადასულნი სამღვდლო პირნი ნებით თუ უნებლიეთ სდებოდენ მჭადაკებულად იმ პოლიტიკურ მოსაზრებისა და ლტოლვილებისა, რომელიც ჰქონდა მთავრობას კავკასიის დაპყრობაზედ და ვახტანგ მეფის მემკვიდრეების დაკარგულის ქართლის ტახტის დაბრუნებაზედ. —

სამებელის თხოვნის აღსრულებას არაკითარი დაბრკოლება არ გადაელობა წინ, რადგან ამ დროს (1732 წ.) მოკვდა რძი ქართველი კვისკოპოსი (მიტროპოლიტი სამთავროლო ქრისტიანოვსკი და ნიკოლოზი)¹³⁾ და მასსადამე ჯამაგირის ვაკანსია გახსნილი იყო. ვახტანგმან იშუამდგომლა სინოდის წინაშე, რომ მათი ჯამაგირი მისცემოდა იოსებ სამებელს და შემოხსენებულ მიტროპოლიტს რომანოვს. ჯამაგირის გარდა სინოდმა ერთხელად მისცა სამებელს (თანხმად უკანასკნელის თხოვნისა) 300 მანათი ვალის გარდასახდელად¹⁴⁾. 1733 წ.

¹³⁾ Арх. Синод., дѣло 1734 г., № 300.

¹⁴⁾ ibid. Дѣло 1734 г., за № 302

სამებელი იქმნა მიწვეული პეტერბურგში და დაინიშნა ნეესკის ლაგრაში მღვდელ-მწიგნავად გარდაცვალებულის გერცოგინის მეკლემბურგ შვერინის საფლავზედ¹⁵⁾ და შემდეგ წელში (1734 წ., 22 მაისს) იმპერატრიცის ანა იოანეს ასულის ბრძანებით სამებელს მიენდო მძალდი ადგილი ნოვგოროდის მიტროპოლიტის გამორჩენილის რუსთ იერარხის თეოფანე ჰროკოპოვიჩის თანამემწისა (НАМѢСТНИКЪ) და საცხოვრებლად მიეცა წინამძღვრობა პირველ ხარისხოვანის იურიევის (ანუ წმინდა გიორგის) მონასტრისა,¹⁶⁾ სადაც იგი სცხოვრობდა კიდევ სინოდის უქაზის ძალით სამებელს შემდეგის ტიტულით ისენიებდენ წიგნა-ღვთაში: «О преосвященнѣйшемъ Архіепископѣ Архимандритѣ нашемъ Іосифѣ», ხოლო ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში იმავე უქაზის ძალით მოიხსენებდენ მას ესრეთ: „преосвященному Архіепископу Новгородскому, Юрьевскаго монастыря Архимандриту Іосифу“.¹⁷⁾

მიიღო-რა მძალდი ხარისხი ნოვგოროდის მიტროპოლიტის თანამემწისა, სამებელმან არ მისცა თავი განსვენებას. რადგან რუსის ეპარქიისთვის ენის უცოდინარობისა გამო ის არ რაცხდა თავისთავს გამოსადეგად, მან ჭაბუგობრივი მხნეობით ხელი მიჭყო საქართველოს ეკლესიის საქმეს. იგი პირველად შეუდგა სტამბის გამართვას ქართულ წიგნების დასაბეჭდავად და მოახმარა მას თავისი ცოდნა და ჭონებაცა და უკანასკნელს

¹⁵⁾ ibid. Дѣло 1734 г., за № 301.

¹⁶⁾ ibid. Дѣло 1734 г., за № 303.

¹⁷⁾ ibid.

ყაძამდის თავის სიტყვებისა (1750 წ.) მას არ მიუტოვებია ეს ჰატიოსანი საქვეყნო საქმე. თუმცა ღირს-სახსლოვარი მეთოტორიე ჩვენი ზღ. იოსელიანი, რომელსაც მრავალი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენ განათლებულს საზოგადოების წინაშე, მოიხსენიებს, ვითომ პირველი სტამბა მოსკოვში დააარსა მეფე ვახტანგის ძემ ბაქარმანო 1740—1741 წწ. და ბუტკოვიც ეძღვნება ამას, მაგრამ ეტყვიან არ უნდა იყოს, რომ ეს საქმე ეკუთვნის სამეუბელსა, რომელიც სტამბის დაფუძნებას შეუდგა დაცლიებით უფრო ადრე ბაქარზედ იმპერატორისა ანანოიანეს დროში, და რომელსაც ბაქარი ჭეჭეჭობდა მხოლოდ სტამბის დაარსებაზედ და დაბადების წიგნის ბეჭდვაზედ, იოსებს უკვე სტამბაც მოწყობილი ჰქონდა და რამდენიმე წიგნიც უკვე დაბეჭდილი. ეს ცხადათა სხანს ერთის დიდის (873 გვ.) წიგნის (ზატიკის) ბოლო სიტყვაობიდან, რომელიც გამოვიდა სამეუბელის სტამბიდან, და რომელიც ჩვენ ვიზოგონეთ ზემონიჭოზის ღვთაების ეკლესიაში. *) თუმცა ამ წიგნში არ არის მოხსენებული, როდის დაიბეჭდა (რადგან მას აკლია თავი) მაგრამ ნიჭოზის ეპისკოპოსის იგი ჭეჭონია ხელში 1740 წელს, როგორც სხანს ორის მისის ხელით ქმნილის წარწერილობისაგან წიგნის თურქულზე, და მაშასადამე წიგნი სტამბიდან გამოსულა არა უგვიანეს 1739 წლისა და თვით სტამბა ვი დაარსებულა უეტკველად რამდენიმე წლით უფრო ადრე. ეტყობა, რომ სამეუბელს ხელი მოუვიდნია სტამბის საქმისთვის იმ დროიდანვე, რა დროსაც ის დაემკვიდრა ნოკორობის

*) ეკლესია ესე, ჩინებული ძველი კაცთ-ხელოვნებისა და მოწამე ძველის ჩვენის ცხოვრებისა, დაუღვენელობით ირღვევა ჩვენს თვალთა წინაშე, სამარცხვინოდ ჩვენ უღირსთა თანამედროეთა.

წმინდა გიორგის მონასტერში.

იურიევის მონასტერში იოსებსა თანა ჭსლებსა მღვდელ-მონაზონი ევთიმე, მკვიდრი ძმის შვილი და ვილაც ქრისტი-ფორე გურამისშვილი, ხუცეს-მონაზონი, როგორც იგი უწოდებს თავის-თავს იმავე ბოლოსიტუაციაში. ეს ქრისტიფორე, როგორც ეტყობა, მოჭყვა სამებელს საქართველოდგან. სინოდის არხივის დოკუმენტებში ის მოხსენებულია სან მღვდლად¹⁸⁾ სან პეტრად.¹⁹⁾

ეს უკანასკნელი ქრისტიფორე გურამისშვილი, როგორც ეტყობა, იყო მარჯვენა ხელი სამებელისა სტამბის დაარსებაში და წიგნების გამოცემაში. შემოხსენებული ზატიკის წიგნი გასწორებულია და დაბეჭდილი იმა ქრისტიფორესგან, თანაშეწევნით ვილაცა გიორგი მღვდლისა ბატონის შვილის დარეჯანისა, მეფე არჩილის კარის მღვდლის ხუცეს-მონაზონის დავით ხოსაშვილისა და არხიმანდრიტის გერმანისაგან. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს პირნი უმარებოდნენ იოსებს დაბადების და სხვა საეკლესიო და საერო წიგნების გამოცემაშიან, მაგრამ მათი სასულიერო მოხსენებულია მხოლოდ შემო მოყვანილის ზატიკის წიგნის ბოლო სიტუაციაში.

რადგან ეს უკანასკნელი ზატიკის წიგნი ფრიად იშვიათად მოიპოვება საქართველოში და შემო მოხსენებული ბოლოსიტუაცია სანსტრეკესა ბეჭდვის ისტორიის გამოკვლევისათვის, ჩვენ ვაღადა ვრაცხთ გადმოვსწეროთ იგი უმეტესაკლებად. ამ თვით ეს ბოლოსიტუაცია: «ოდეს იპყრობდა და განაგებდა კეთილად კეთილ მორწმუნე და მპყრობელი დიდი სელმწიფე

¹⁸⁾ Арх. Св. Синод. 1732 г., № 256.

¹⁹⁾ ibid.

იმპერატორიცა ანნა იოანნესი, მას უამსა იგულსმოდგინა ყოვ-
 ლად სანატრელმან არქიეპისკოპოზმან, სრულიად ვლადუკისა-
 მან(?) და არქიმანდრიტმან იურვისამან (Юрьевскіѣ), კასო-
 მდივან მწიგნობართ უხუცესის ქობულაოკის თამაზის ძემან სა-
 მბელმან იოსებ და მიბძანა მე ყოვლად უღირსსა ბუას გურა-
 მიშიელს ხუცეს-მონაზონს ქრისტეფორეს სტამბის. გაკეთება,
 და გაკეთებინე სტამბა დიდისა გულმოდგინებითა და წარგუ-
 ბითა საივასისათა. მასინ ხელგუყუ ძალითა ღვთისათა წმინდისა
 ამის ზატიკისა ბეჭვლად რუსულს ზატიკსედ უნაკლულად; რა-
 მეთუ იურად მეკეთა, ვინაიდგან განმძეკნებულყო ყოვლითურთ
 საეკლესიო რიგითა, ვითარცა ბერძნისა და რუსის საეკლესიო
 წიგნები უცთომელად და უნაკლულად ერთი იყო. ვინათგან
 ზირველად ჩვენს წმინდათ მთარგმნელთ კეთილად და უნაკლუ-
 ლად ეთარგმნათ, არამედ უამთა ვითარებისაგან მცირედი რაი-
 მე დაკლებულიყო და არა ესრეთ ვრცლად იპოვებოდა და მე
 მცირედი რაიმე რუსის წიგნის გამოცნობა და ტიბიკონის მის-
 დომა ვინადი, ამისთვის სურვიელ ვაქმენ ამისა და მოვილე
 ჭართული ზატიკები და რუსისა ზატიკსა და ტიბიკონს გამოწ-
 მე და რომელი მუხლი სამწუხრო და საცისკრო რუსის ზა-
 ტიკსა და ტიბიკონს ემოწმა და იჭიდამ შევეკრიბე და ასე აღ-
 ვწერთ, და რომელიც ჩვენში დაკლებულ იყო, ის რუსის ზა-
 ტიგიდამ გადმოვათარგმინე ბატონისშვილის დარეჯანის კარის
 მღვდელს გიორგის და მისგან ნათარგმნს ხუცეს მონაზონი
 ხოსაშვილი დავით დიდის გულსმოდგინებითა და გამოძიებით
 ჩვენს ენაზედ ასწორებდა და სიმართლეს ცდილობდა და საგა-
 ლობელის საძილისპირის წინწილს არქიმანდრიტი გერმანე
 სჩხრკვდა და ასწორებდა, და დაიბეჭდა სრულიად უნაკლულად
 რუსულს ზატიკსედ თვისის ტიბიკონით, რაც რომ აღდგო-

მიდამ ყოველთა წმინდათ კვირიაკედან ეკლესიის განწესება
 არის თვანიერ სამის დღის სვინაქსარისა და ორის საგალბე-
 ლის შუა ზატივისა და მეხუთის კვირის საცისკრო, ამისთვის
 რომელ ეს ორი საგალბელი ჩვენს ძილსპირსე ზოგი მეტი
 და ზოგი ნაკლები მოვიდა და ჩვენ კერც მოუმატეთ და კერც
 დაკაკლეთ. სხვა სრულად უნაკლულად რუსულზედ აღიწერა.
 აწ ვინც ხელად მიიღოთ წიგნი ესე, ლოცვასა ყოფდეთ დღე-
 თა სიგარძისათვის დიდის ხელმწიფის ანნა იოანესის და არ-
 ქიებისკოპოსის იოსებისათვის. ეგრეთვე ღვთის სიყვარულისა-
 თვის, თუ რამ იმ ჩვენს ნაკეთებ წიგნში ძრუდი და ციომილი
 ნახოთ, ნუ გეწეკთ: თუ შეგვეტყო, არ ვიქოდიოთ, არამედ
 მშვიდობით მოგვისსენებდეთ.»

ჩვენ შეგვიძლია ნამდვილ ვთქვათ, რომ ამ წიგნის და-
 ბეჭდვით არ გათაკებულა სამებელის და სხვა ზემოსსენებულის
 პირთა შრომა. მათ მიჯყევს ხელი სხვა წიგნებსაც, ზოგი
 დაბეჭდეს და ბევრიც დასაბეჭდათ დაამზადეს. მაგრამ ჯერ არ
 ვიცით, რომელი წიგნები დაიბეჭდა ზემოსსენებულს სტამბაში.
 ჩვენ გვინახავს მხოლოდ უამნი იმავე სტამბიდან გამოსული
 სამებელის თაფსნობით და უწმინდესის სინოდის შენდობით
 და გურთხევით; ამ უამნსა აქვს წვრილი ხუცურის ასოებით
 დაბეჭდილი წინასიტყვაობა დაბეჭდავთა; აგრეთვე იმავე სტამ-
 ბაში იოსების საფასით და შრომით დაიბეჭდა მარხვანი, ჰა-
 რაკლიტონი, სახარება, რომელნიც ჩვენ გვინახავს სხვა-და-
 სხვა ეკლესიებში, მაგრამ წელი გამოცემისა არ გავსსოვს,
 ხოლო ეს კი კარგად ვიცით, რომ ის წიგნები, (როგორც მო-
 გვიტოსრობენ წინა ღწ ბოლოსიტყვაობა მათი) დაბეჭდილ იქ-
 მნენ სამებელის მიერ იმავე იმპერატრიცის ანნა იოანესის
 დროს, რომელიც გარდაიცვალა 17 ოქტომბერს 1740 წ., მა-

შასაღამე 1735—1740 წლებ შუა, ე. ი. უფრო ადრე, ვინემ დაასრულებოდა ქართული სტამბა მოსკოვში, მეფის შვილის ბაქარის სასახლეში 1740 წლის დასასრულს ანუ 1741 წლის დამდეგს, რომელმაც წიგნის ბეჭდვა იწყეს არა ადრე 1741 წლისა.

სამეფლის სტამბამ ყურადღება მიიქცია მთელი სამეფულ-ლო და საერო მოსკოვში მყოფი ქართველთა საზოგადოებისა და განსაკუთრებით ვახტანგის მეფის ძის ბაქარისა, რომელთაც მანამდე უნებურად გამოუჩინეს სტამბას. მოსკოვში, მეფის შვილის ოფისობაში დაიბადა ძალიან აზრი ქართული დაბადების წიგნის გამოცემასად.

თუმცა დაბადების წიგნი ძველადგანვე თარგმნილი იყო ჩვენს ენაზედ, *) მაგრამ ერთ წიგნად ძალიან იშვიათად მოი-

*) უეჭველია, რომ პირველად საღმთო წიგნები გადათარგმნილი იქნენ მეხუთე საუკუნეში ასურულ ან ქალდეურ ენიდან; პირველ მთარგმნელებად მოხსენებულია მხოლოდ ქართველნი, სტეფანე და დავით. მაგრამ დაბადების წიგნი გგონებთ სრულიად გადმოთარგმნილი იქნა მხოლოდ მეათე საუკუნეში ათონელთ მამათ ევთიმე და გიორგის მიერ, რომელთა განაახლეს და განაუმეობესეს პირველთ მთარგმნელთა ნაშრომი, გარდამწერელთაგან გარყვნილი. შემდეგ საუკუნეებში სთარგმნიდენ სხვა თუხარული და ეფრემ. მათგან ნათარგმნი დაბადების წიგნი გავრცელებულ იყო საქართველოში, მაგრამ მეფეთხმეცეა მეუქვსმეცე და მეჩვიდმეცე საუკუნეებში, როდესაც საქარმნიეთი ოსმალთა დაამხეს და მით მოისპო უმთავრესი წყარო ჩვენის ერის განათლებისა და თვით საქათველო ნაწილ-ნაწილად დაიყო და დადგა დრო არეუდარებისა და ქვეყნის ცარცვა-გლეჯისა ოსმალ-სპარსელებისაგან და თვით საქართველოს მთავართა და დიდებულთაგან ერთმანეთთან დაუცხრომელი ომიანობისა და შფოთისაგან, როდესაც ყურადღება ქართველთა წიგნისაგან მიქცეულ იქნა ხრმაღზედ, — საეკლესიო წიგნები იკარგებოდნენ, ისე

პოკებოდა საქართველოში და მასთან გადმომწერალთაგან სში-
რად განიწყებოდა; ზოგი წიგნები ძველის აღთქმისა დაკარ-
გულიც იყო სრულად, ზოგნი არა სრულად თარგმნილი, მა-
გალითებრ წიგნი ისე ზირაქისა და მაკვარცხეთისა. ფრიად საჭი-
როდ სწნდა დაბადების წიგნის შემოწმება ნამდვილ დედანთა
მიერ და რიგიანი მისი გამოცემა. ამ საჭიროებას ჰგონებდნენ
საქართველოში მეჩვიდმეტე საუკუნეშივე და ჰფიქრობდნენ სტამ-
ბის დაარსებაზედ უწარსინებულესნი განათლებულნი პირნი, მაგ-
რამ განუწყვეტელნი ომიანობამ სპარსელებთან (შაჰ აბასის
დროს) და ოსმალებთან (რომელთაც დაიჭირეს მასინ სამცხე-
საათაბაგო, უმთავრესი ძარღვი ქართველთა ერობისა) და ში-
ნაურმა არეგ-დასეგამ ნება არ მისცეს მათ სისრულეში მოეყვა-
ნათ თავისი განზრახვა. განსაკუთრებით ბეკრსა შრომობდა ამ
საგანზედ მეფე არჩილი. მან შეჰკრიბა სამღვთო წიგნები და-
რატე კერ იშოვა, ათარგმნინა ხელ-ახლა და ზოგნი თვითცა
თარგმნა, განსაკუთრებით მასინ, როდესაც, ტანტისა დამკარ-
გული, იგი გარდავიდა რუსეთს და დაემკვიდრა მოსკოვში, მაგ-
რამ სიკვდილმან უსწრო და ფუჭად ჩაუტარა მას თავისი ზრუნ-
ვა. უფრო ფიცხლად და ერთგულად მოჰკვიდა ამ საქმეს სელი
განათლებულ ქართლისა მეფემან ვასტანგ ლეონის ძემან. იმავე
განზრახვითა მან გასსნა თავის სამეუფო ქალაქ თბილისში ქარ-

რომ ფერც ვასტანგ მე-ექვსემ, ვერ/არჩილმან და ვერც ბაქარმა ვერ
აშოვეს სრული დაბადების წიგნი. დაბადების წიგნი, გიორგის და ევთი-
მეს მიერ თარგმნილი მე-ათე საუკუნეში დრცული იყო მხოლოდ ათო-
ნის მონასტერში, საილგანაც 1849 წ. გარდმომწერილ იქმნა ერთი პირ-
სიონის სობოროს ბიბლიოთეკისათვის, ერთი მეგრელიის მთავრისათვის
და ერთიც იმერეთის მიტროპოლიტის დავითისთვის. (Опис. древ.
Тифл., II. Юселиани, 1866 г., стр. 152—153).

თული სტამბა, მოიყვანა მესტამბე ვლასეთით, მოამზადა ყოველივე ნივთი და საბეჭდავი მასალა და კიდევ სული მიჭყო დაბადების დაბეჭდვას (1710 წ.) თუმცა ვანტანგის სტამბით მრავალი საეკლესიო და საერო წიგნებიც დაიბეჭდა სუტურის და მსედრულის შრიფტითა*) და დაბადების წიგნის ბეჭდვასაც სული მიჭყეს, მცირე ნაწილი დაბადებისა კიდევ დაიბეჭდა (სუთი წიგნი მოსკვა, მსაჯულთა, რუფისა და რამდენიმე ნაწილი საწინასწარმეტყველოთა), მაგრამ, (ვიტუვი თვით ბაქარის სიტყვებით) «არღაჯა მას სცა უამძან და დრომძან ამაოძან დაქტუვაძმან და დაუშო მასცა კვრეთვე შეუსრულებულად;» ისტო-

*) სხვა საერო წიგნებთ შორის მხედრულის შრიფტით დაიბეჭდა მეფე ვანტანგის სტამბაში უკვდავი ქმნილება რუსთაველისა—«ვეფხისტყაოსანი». ჩვენამდე მოღწეულის ცნობებით ამ წიგნის დაბეჭდვამ დაჰბადა ცილობა მაშინდელი ქათალიკოსის დომენტი მე-სამის და ვანტანგის შორის და ამ ცილობამ ორად გაჰყო მაშინდელი საზოგადოება. ერთი ნაწილი, რომლის მოთავე იყო ასკეტური შეხედულობისა და წმინდის ცხოვრების მიმდევარი ქათალიკოსი, უწოდდა ამ წიგნსა ელოჯონეთის კარად, განმხრწნელად ზნეობისა, თესლად უსჯულოებისა და თვით რუსთაველს—ქადაგებულად და მოციქულად ეშმაკისა; რომლისაგამო სდევნიდნენ დახეტნილს შოთას წიგნს, ხევდენ და სწავდენ; მაგრამ მეორე, უმრავლესი ნაწილი საზოგადოებისა, რომელსაც ეყუთვნოდა თითონ მეფე, წინააღმდეგ ამისა, ღირსეულად აფასებდა პოეტს და მისს ნაწერს და იმ ნაწილებს მის ნაწერისას, რომლებზედაც მოწინააღმდეგენი უთითებდნენ, ალღეგორიულად: ხსნიდენ. *—ამავე სტამბაში დაიბეჭდა მხედრულათვე «ქმნულებათა ცნობა» ნანატრებით და ფიგურებით; დაუფლომელი და საქრისტიანო მოძღვრება — მხედრულადვე იმავე ვანტანგის სტამბაში ქაინოსროს (ვანტანგის მაგიერ მმართველის) დროს; აგრეთვე დავითნი, სამოციქულო, სანარება და წინასწარმეტყველებანი ხუცურად; ამავე სტამბაში ხუცურად დაბეჭდილი უამნი ინახება «წერაკითხვის

რიულის ბედის ჩაჩსმან გარდაგდო იგი რუსეთში, ტახტისა დამკარგველი და მუნვე დამაჩხა სამუდამოდ.

ვასტანგ მეფე გარდაიცვალა ასტრახანში 1737 წელს მარტში. თუმცა განათლების მოუვარე მეფემ ველახ მიაღწია გულის წადილსა და დაბადების წიგნის დაბეჭდვის ჭაზრი საფულავში ჩაიტანა, მაგრამ ეს წიგნი თითქმის მომზადებული იყო დასაბეჭდათ, სლავიანურ დაბადებასთან შეთანხმებული, რაც აკლდა სელახსა გადმოთარგმნილი (სლავიანურითვე) და გასწორებული, თუმცა კი, როგორც დაინახავთ, ეს წიგნი მანტაჩ იყო სრულად მომზადებული საბეჭდავად, მას კიდევ ბევრი აკლდა. — მოსკოვში მეოთხე ქართველი სამღვდელთა დიდს თანაგრძნობას უწევდა ვასტანგის გულის წადილს, და როდე-

გამავრცელებელ საზოგადოებისა წიგნთ საცავში; უამნი არის კარგის მწერილის ასოებით დაბეჭდილი ნახატებით მორთული. უამნზე არის შემდეგი ზედწარწერა დაბეჭდილი, რომლისაგან ნახევარი ვერ ამოიკითხება: «აწ მეორედ... ენასა ზედა ი... მეფისა... გამგებულობისა... მორწმუნის ბატონი... ბაქ(არ)... გაიმართა ხელითა მესტამბე. (გარ)სევან კოფილი მღვდელი გაბრიელისათა: დასაბამიდგან აქ...ჯ... კრისტეს აქეთ ჩღ... განსრულდა უამნი ესე თთვესა თებერვალსა კწ, ქნსა“... «მეორე წარწერა: «მცირე ამა ბეჭდავთაგან მესტამბე მხურვალისა გულით ვმუშაკობ მოსამსახურე თქვენი გიორგი მხატვარი“. გარდა მოხსენებული მესტამბე გაბრიელისა და მხატვარი გიორგისა, რომელთაც, ალბად, ეკუთვნიან უამნი და სხვა წიგნები, გრაფიურით გამოყვანილნი ნახატნი, ჩვენ ვიცით, რომ უმთავრეს მესტამბეთაგანი იყო კარის მღვდელ მოძღვარი მიხაილ და რამდენიმე ვლახეთით მოსულნი პირნი. მოხსენებული უამნი დაბეჭდილია 1713 წ., მაგრამ სტამბა მოქმედობდა მრთელს დროს ვასტანგის მეფობის განმავლობაში. ეს სჩანს იქიდან, რომ ჩვენ გვინახავს იმავე სტამბაში 1720 წ. დაბეჭდილი «კურობნევა ეპაღესისა და ოდიკისა».

საღ მცხოვანი მეფე მოსკოვიდან წავიდა და ასტრახანში იმყოფებოდა ავად-მყოფი, ამავე სამღვდელთებამ, როგორც სჩანს, თვით იტვირთა დაბადების დაბეჭდვა 1736 წ. დამდეგს, ანუ 1737 წლის დამდეგს ამა სამღვდელთებამ განიზრახა დაბადების და საზოგადოთ საეკლესიო წიგნების ბეჭდვა და ამ საქმის წარმართვა მიანდო იოსებ სამეპელსა, რომელსაც თავისი სტამბა უკვე გამართული ჰქონდა იურიევის მონასტერში (ნოვგოროდის გუბერნია) და, როგორც ეტყობა, ამ მინდობილების ძალით გამოიხმო იგი მოსკოვში, სადაც ჭთუჭრობდენ სტამბის გამართვას. ამით აიხსნება, რომ იოსებ სამეპელმა 1737 წლის დამდეგს (თებერვალს), როდესაც მეფე ვასტანგივიდევ ცოცხალი იყო და იმყოფებოდა ასტრახანში, სთხოვა უწმ. სინოდს არზითა, რომ ნება მიეცათ მოსკოვში წასვლისა «წიგნების საბეჭდავთ.»²⁰⁾ თუმცა სინოდი თანაუგრძობდა ამ საქმეს, მაგრამ სამეპელს მაინც ნება არ მიეცა მოსკოვში წასვლისა. მიზეზი ამისა იყო ის გარემოება, რომ ნოვგოროდის მიტროპოლიტი, გამოჩენილი რუსეთის იერარხი თეოფანე პროკოპოვიჩი, რომლის ვიკარად იყო სამეპელი; ამ დროს ცოცხალი არ იყო (ის მოკვდა 8 სექტ. 1736 წელს) და მის აღავას ჯერ არავინ იყო დანიშნული; სამეპელი მარტოდ მართავდა ეპარქიას. ამიტომ სინოდმა განაჩინა სამეპელის არზანედ: «შეიცადოსო, სანამ არქიერი დაენიშნება ნოვგოროდსა.»²¹⁾

როდესაც მეფე ვასტანგივი გარდაიცვალა და მისი შვილი ბაქარე მოსკოვს დაბრუნდა, ამ უკანასკნელმა ენერგიულად მოჭ-

20) Арх. Свод. за 1737 г., № 230.

21) *ibid.*

ვიდა ხელი ამ კეთილ საქმეს, რომელიც მუდმივი გულის წა-
დილი იყო განსვენებულის და განათლებულის მისის მამისა,
რომლის ბედი ესლა, თითქო ანდერძით, გარდაეცაო მას. ბა-
ქარმა განიზრახა დაბადების წიგნის დაბეჭდვის გარდა სხვა სა-
ეკლესიო წიგნების დაბეჭდვაცა, მაგრამ მას უნდოდა საბეჭდა-
ვით საჭირო საწვავი ეტვირთნა თვით რუსეთის მთავრობას და
ამ განზრახვით 30 სექტ. 1737 წ. შეიტანა განცხადება უწმ-
სინოდში, მეფის შვილი სთხოვდა სინოდს ნება-რთვას საეკ-
ლესიო და სამღვთო წერილის წიგნების დაბეჭდვისას სამეც-
ნიერო აკადემიაში, და განუძარტებდა, რა დღით საჭიროებ-
და ეკლესია საქართველოსი ამ წიგნებში და სხვ. ²²⁾ ამასთან
ბაქარმან წარუდგინა სინოდს სია დასაბეჭდი წიგნებისა, რომ-
ელშიაც მოხსენებული იყო: სასარება, სამოციქულო, დავით-
ნი, ყაზნი, ლოცვანი, კონდავი, გურთხევანი, ტიბიკონი, სვი-
ნაქსარი, თთვენი (სადღესასწაულო), პარაკლიტონი, მარსვან-
ი და ზატვი (ამ სიაში დაბადების წიგნი არ ვიციით რის
გამო არ არის მოხსენებული, თუმცა უეჭველია, რომ
რამდენიმე თვის შემდეგ ამის დაბეჭდვის ნებაც დართულ იქ-
მნა) ²³⁾. სინოდმა ბაქარის თხოვნა კაბინეტს მინისტრებისას
გარდასცა განსახილველად და ნება-დასართავად (ალბათ მისთვის,
რომ ბაქარი თხოულობდა, რომ ის წიგნები დაბეჭდილიყვნენ
სამეცნიერო აკადემიაში და ზედ დაურთო შემდეგი თავისი აზ-
რით: «თუ მის უდიდებულესობის (ანნა იოანოვის ასულის)
უჭაზით... მოხსენებული ქართული წიგნების ბეჭდვის ნება და-

²²⁾ Полное собрание Законовъ Росс. Имп. томъ X. 1737 г., Указъ отъ 23 Октября, № 7411.

²³⁾ ibid.

რთულ იქმნება, საჭიროა ჩამოერთვას მოხსენებულს მეფის შეილს ბაქარს ანუ უმთავრესსა ქართველთ (რუსეთში მეფოს) სამღვდელთ პირთაგანსა სელ-წერილი, რომ მოხსენებულნი (ქართული) საღმრთო წიგნები დაბეჭდილ იქმნენ სლავიანურ საეკლესიო წიგნთა თანა სრულის შეთანხმებით, რადგან ეს წიგნები მიღებულია მართლმადიდებელის აღმოსავლეთის ეკლესიის მიერ.»²⁴).

მინისტრების კაბინეტმან, რომელმაც განიხილა ეს საქმე და სინოდის აზრიც, მოხსენებულ წიგნების დაბეჭვდაზე ნება დაართო და სინოდის აზრიც მოიწონა. (23 ოქტობერს, 1737 წ.), მაგრამ თავის მხრით საჭიროდ დაინახა, შესამოწმებლად დაბეჭდილ ქართულ წიგნების სლავიანურ წიგნებთან, მოეპოვებინათ მცოდნე პირნი ორივე ენისა. და ამისთვის მისწერეს სინოდსა, რომ მან შემდეგში ყოველგვარი ღონის-ძიება ისმაროს და გასწინას სასწავლებელი ქართულის ენის შესასწავლად, რომ «შემდეგში ამ ხალხისთვის საჭირო და სასულიერო წიგნები მათ დედა-ენაზე დაბეჭდოს»²⁵).

მაგრამ მინისტრების რეზოლიუციიდან არა სჩანს, მთავრობამ თვით ივისრას იმ წიგნების გამოცემა სამეცნიერო აკადემიის სტამბაში, თუ მხოლოდ ბეჭვდაზე დაართო ნება. ეს კი ვიცით ნამდვილად, რომ ქართული წიგნები დაბეჭდა რუსეთში მეფოე ქართველთა საზოგადოების მეცადინეობით და საფასვლით. მაშასადამე მოხსენებულ კაბინეტმან მინისტრებისამან ანუ სრულად უარი უთხრა ბაქარს მთავრობის დახმარებაზედ, ან თუ იმ რეზოლიუციის ძალით მთავრობამ თვითვე ივისრას ეს საქმე,

²⁴) *ibid.*

²⁵) *ibid.*

უჭკველია რაიმე შემდეგ გარემოებაში ისევე დაარღვია მთავრობის პირველი გარდაწყვეტილება. უფრო მისაღება აზრი, რომ მთავრობამ შემწეობაზე უარი უთხრა ბაქარს. ეს უნდა ყოფილიყო მხზენი იმისა, რომ ეს საქმე თითქმის ოთხი-სუთი წლით შეჩერდა. საჭირო იყო, საშუალება მოეპოვათ და სტამბა გაეძარათ, გაწვრთნილი მესტამე ემოვნათ. საჭირო იყო კერეთვე რიგინად შეესწორებინათ ჩვენი საეკლესიო წიგნები სხვა ორიგინალებთან და გაესწორებინათ; ამას თხზულობდა, როგორც ვუჩვენეთ, თვით სინოდიცა.

ჩვენ მანც ვფიქრობთ, რომ ბაქარი კიდევ იმედს არ ჰკარგავდა, რომ რუსის მთავრობა შეეწოდა მოხსენებულ წიგნების გამოცემას და ერთი თუ ორი წელი შემდგომლობდა ამაზედ მთავრობასთან ამ საქმის გასარეგულად და მხოლოდ მაშინ, როდესაც სრულიად იმედი დაჰკარგა მთავრობის დასმარებაზედ, მაშინ შეჰყარა რუსეთში მეოთხი სამღვდელთა 1739 წ. ან 1740 წლის დამღვეს და ჰკითხა მათ გასწორდეს თუ არა სამღვთო წიგნი და რომელთან შეთანხმებით. რა საშუალება მოუპოვონ დასაარსებელ ქართულ სტამბასა, ვის ჩაბარდეს გასწორება და სხ. კრება, როგორც სჩანს დაბადების წინა-სიტყვაობიდან, რომელიც დაწერილია თვით ბაქარისაგან, დათანხმდა, რომ საბუკლავი ქართული წიგნები გასწორებულ იქმნენ უკეთეს დედანებთან შეთანხმებით და ბეჭდის საქმე ჩაბარა იმავე პირს, რომელიც იმავე სამღვდელთაში გამოიარჩია სამი წლის წინედ—მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებ სამებელსა. ამ გვარად ეს მძიმე ტვირთი აგანზრასვითა და ნებითა ყოველთა ჩვენთა სამღვდელთათა, როგორც იტყვის თვით ბაქარი, სამებელს დაედო.—კრებას საფუძველი ჰქონდა, რომ აიარჩია ამ მძიმე საქმისთვის ეს პირი. იგი იყო გაწვრთნილი სე-

დმართო წერილში, და ამასთანავე სტამბის საქმეც კარგად იცოდა. როგორც შემოდ მოვიხსენიეთ, მას სტამბა უკვე გამართული ჰქონდა ნოვგოროდში და რამდენიმე საეკლესიო წიგნები გიდეც დაიბეჭდა ამ სტამბაში; ამ მზა სტამბაში უნდა დაბეჭდილიყო მოხსენებულ საეკლესიო წიგნები და თვით დაბეჭდაც.

ბაქარძან იმავე წელს (1740) აცნობა სინოდს კრების გარდაწვეტილებას და სთხოვა იოსებ სამებელის გარდაყვანა მოსკოვში; ეს უნდა ყოფილიყო მიზეზი, რომ სამებელი მართლაც აქმნა გადაყვანილი, სინოდის უქაზით, მოსკოვში 1740 წ., ზნამენის მონასტერში, რომლის არქიმანდრიტად იგი ითვლებოდა სიკვდილამდის (1750 წ.)²⁶.

მოსკოვში გადმოყვანილი იოსებ სამებელი დაემკვიდრა, ვგონებთ, თავის მონასტერში (ЗНАМЕНСКИЙ) და თან გადმოიტანა ნოვგოროდიდან თავისი სტამბა და წამოიყვანა მესტანბეებიც. ამ უკანასკნელთაგანში დაბეჭდვის ბოლო სიტყვაობაში მოხსენებულა მხოლოდ შემო-ნახევრები ძველ-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი, რომელიც საქართველოდან გამოჰყვა კასტანგ მეფეს და 1734 წლიდან სამებელის კრებულში იმყოფებოდა ყოველთვის, როგორც მოვიხსენიეთ ეს ქრისტეფორე იყო მარჯვენა ხელი იოსებისა სტამბის გამართვაში და წიგნების ბეჭდვაში, ნოვგოროდში. ბაქარძან ისარგებლა იოსების სტამბითა დაბეჭდვის წიგნის დასაბეჭდავად, მაგრამ რადგან ამ სტამბაში უნდა დაბეჭდილიყო სრული დაბეჭდა და სხვა მრავალი საეკლესიო წიგნები, საჭირო იყო, სტამბა უფრო რიგიანად გაეწყოთ, ვიდრე მანამდე იყო, ამისათვის საჭირო

²⁶) Арх. Синод. Дѣло 1740 г.

შეიქნა მეტი საშუალება, კარგი ასოების მოჭრა და რიგიან მოხელეთა შოვნა. ბაქარმა ეს საქმე სრულიად მიანდო სამუბელსა და აღბად აღმოუჩინა მას საშუალებაც; სტამბას მისცა ადგილი თავის სასახლეში, მოსკოვის ახლო მეოთხ სოფელ კსესკიატკში²⁷⁾ (Всесвятскѣ), ანუ, როგორც ქართველნი უწოდებენ, — სვესენწკაში. სამებელმა აღბად შეამსო თავისივე სტამბა და უფრო კარგად მოაწყო იგი უოკელივე საჭირო ნიუთებითა და ამ გვარად გაიმართა ახალი განკარგებული სტამბა შემოხსენებულს სოფელში, იმჟ. ახნა იოანნოვის გარდაცვალების შემდეგ, მასსადაძე, არა ადრე 1770 წლის დამლევისა. ეს ის სტამბაა, რომელსაც ბუტკოვი, იოსელიანი, და სხვანიც ბაქარის სტამბას უწოდებენ. რომ ეს სტამბა იგივე სამებელის სტამბაა, რომელშიაც დაიბეჭდა შემოხსენებული წიგნები ნოვგოროდს, სჩანს იჭიდგან, რომ ასოები და შრიფტი დაბადების წიგნისა, რომელიც ამ სტამბაში დაიბეჭდა, სრულიად ჰგავს სიდიდით და ღირსებითაც ნოვგოროდში გამოცემულ წიგნების ასოებსა და შრიფტს. მოხსენებული დაბადების წიგნის წინასიტყვაობაში მოყვანილია: აწ ნებითა ჩვენითა მიზეზ ექმნა სტამბიკა ამის გამართვასა და გაკეთებასა არქივისკოპოსი იოსებ სამებელი და ფრიად დაშკრა განზრახვითა და ნებითა უოკელთა ჩვენთა სამღვდელთაჲ.

სტამბის მოხელედ იუვენ: მოხსენებული ქრისტეფორე გუჩამიშვილი, რომელსაც თანა-შემწედ მისცეს კარის (ბაქარის) მღვდელნი ფილიპე*) და დავით (კვარით, კოხნებთ, ივანოვი);

27) Буткова. Материалъ для исторіи Кавказа, т. I стр. 504, примѣч. 4.

*) სინოდის არხივიდამ 1753 წ., № 314 სჩანს, რომ ეს ფილიპე დაბადებული ქალაქ ღებარს 1703 წ. გვარად პეტროვი იმერე-

სტამბის ზედამსედველად და მეურნედ იყო დანიშნული კასტანგ-
მეფის მდივანი მელქისედექ (ახელისშვილი) კაკასიძე, რომე-
ლიც, ვგონებთ, იყო ეგრეთვე კონსტრუქტორი. უკვლახედ გი-
თვალდა ეჭირა აჩქიებისგომოსს სამებელსა, რომელიც განაგებდა-
სტამბასა; ბეჭდვის საქმეებში მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე
მეფის შვილი ვახუშტი, რომელიც სხნს მისი ბოლო-სიტყვა-
ობიდან (memento), რომლითაც თავდება ამ სტამბიდან გა-
მოსული დაბადების წიგნი.

თ. შორდანი

(დასასრული შემდეგ)

თიდან, ყოფილა მოსკოვში მღვდლად იოსებ სამებელთან, 1744 წ. და-
ქერივებულა; 1750 წ. გაჰყოლია ყიზლიარში სამებელს, რომლისა
სიკვდილის შემდეგ წასულა საქართველოში 1752 წ. შემდეგ წელს
კურთხეულა ქათალიკოზის ანტონის მიერ არქიმანდრიტად; ქუთათელ
ქათალიკოზს ბესარიონს მიუცია მისთვის არქიერობა. ხოფისა, და როდე-
საც მისი ეპარქია თათრეს დაურბევიათ ისევ, რუსეთში წამოსულა გრა-
მოდცეზია: იმერეთის მეფის ალაქსანდრესი, იმერეთის კათალიკოსის
ბესარიონისა და აფხაზეთის ქათალიკოსის დომენტისითა. მისცეს სა-
ცხოვრებლად პეტროვის მონასტერი (მოსკოვში). გარდაიცვალა 1782
წ., რუსეთში. (Арх. Синод. 1782 г., № 257.)

სოფლისთვის თავ-დადებული.

ამბავი ციმბირის ცხოვრებიდან.

(რუსული).

თუ თქვენს გგონიათ, რომ ქვეყანაზედ მხოლოდ ერთი სიძარტლეა, — გოყინის აზრით — ძლიერ სცდებით. მისის აზრით სიძარტლე — ერთი ვა აზრ — ორია და იგინი მუდამ ერთ-მანერთს ეწინააღმდეგებან.

ძარტალია ეს აზრი თუ აზრ — ჩემი საქმე არ არის: მე უბრალო მომთხრობელი ვარ და რაც უნდა ვსთქვა, რაც გინდ ბუერი ვამტკიცო, რა ნაირი საბუთებიც უნდა მოვიყვანო ჩემის აზრის დასამტკიცებლად, — ბ. გოყინი მანც თავისას არ დაიშლის და ჩემს წინააღმდეგ თავის შიშადს გამოცდილებას წამომიყენებს ორის სიძარტლის არსებობის დასამტკიცებლად.

აი სწორედ ამ «შიშადს გამოცდილებაზედა» უნდა მოგიტხროთ თქვენ მკითხველნო.

იყო დრო, როდესაც გოყინსაც მხოლოდ ერთი სიძარტლე ჰქონდა, როგორც საზოგადოდ ყველას. იგი იმ დროს იყო მხარული, ყოველთვის მოცინარი, «თვალთავან ნაჭერ-წვალთ მთრქვეველი და თმა მშუენიკრად გადავარცხნილი; ასე რომ მასთან მიასლოკების უმაღ ყოველს ჭაღს ტანში ჟრუანტელი დაუვლიდა ხალხე. ამ გვარს ცხოვრებაში იყო გოყინი.

უნივერსიტეტში და პირველ ხანებში ქალაქ ან...ში სამსახურის დროს. მაშინ კოჟინისათვის მხოლოდ ერთად-ერთი სიმართლე აჩვენებდა და ეს სიმართლე მდგომარეობდა მეცნიერებაში და თავის სამსახურის, ანუ მოკალეობის სკინიდიისაზად აღსრულებაში. მან კარგად იცოდა, რომ ციმბირში ყოველი საქმე გულ-აღრუბით და ხშირად უკუღმართად მიჭყავდათ და მისი გული-თადი სურვილი იყო ყოველისთვის გამოკარგებინა, ყველა უკუღმართობის მიზეზი «თესვიანად» ამოეფხვრა; ყველგან და ყოველთვის კეთილისათვის მიეცა გამარჯვება და ბოროტება დაეთრგუნა. მისი პატიოსანი და სიმართლით სავსე გული ჭიუჭიუჭად მკერდში ყველასათვის და ყველანაირ ნაკლებ კი თვითონ მისთვის, რადგანაც იგი თავისთავსად მხოლოდ იმდენად ჭიუჭიუჭობდა, რომ თავის სიცოცხლე დაეტვა სხვის სასარგებლოდ.

«ახალი ცოცხალი კარგად დაჭკვისო»; «დააწადეთ ცოტას ხანს, ეგეტ გაიხეხება და გული აუცრუდება...». ამბობდნენ გამოცდილი პირნი კოჟინზე, როდესაც ჭხედვდნენ, რომ იგი ყოველთვის და ყველგან დაუფრანებლოდ თავ-გადაგლეჯილი მიეჩქარებოდა თავის მოკალეობის აღსასრულებლად. ხშირად ისე გაერთობოდა ხოლმე რამელიმე ავად-ყოფისას, გლეხებში, რომ ავიწყდებოდა სადილი, ვახშამი და ძილიც კი!...

მართლაც რამდენიმე ხნის შემდეგ კოჟინი გამოიცვალა და ცოტა არ იყოს გუჯიცი აიღრუა; მაგრამ მიტომ კი არა, რომ «მოსწყინდა» თავისი საქმე, — არა მან იპოვა, აღმოაჩინა ამეორე სიმართლე...»

და ამ მეორე სიმართლის პოვნამ იგი ჩამოახშირა, მკრთალი თურო დაჭსდო. წელში მოდუნა, ნადვლიანი და თათქმის ბოროტიც გაჭსდა; თმა ჩამოჭსვიკდა, თვალები დაუბუნდდნენ

და ამიტომ ქალებისათვისაც აღარ იყო უწინდებურად სათაყვანებელი... იგი კრიდებოდა საზოგადოებას და მთელის დღეობით სასლში იყო დაკეტილი; ზოგნი კიდევ ამბობდენ, რომ ღოთობას მიჭყო სელიო; მაგრამ ტყუილი გამოდგა ეს უგონასკნელი ხმა, რომელიც (ხმა) გააკრცვლა წამლების შემზავებელ-გამსუიდეკლმა (ათეთქარმა), რომელსაც კოყინმა დიდი ჟარიმა გარდასდევინა წამლების ძვირად გასუიდევისათვის...

II

ზამთარი იყო საშინელი, თოკლიანი; ერთის კვირის განმავლობაში განუწყვეტლივ ჰქროდა „სივერკო“ (ციმბირის ქარია, რომელიც ჩრდილოეთის უინულების ზღვიდგან მოჰქროს) და გარედ ისეთი საშინელი უინვა იდგა, რომ სიცოვე 40° (ორმოც გრადუსამდე) მიაღწევდა. კოყინი თავის სამეცადინო ოთახში იჯდა და გულ-მოდგინედ კითხულობდა გამოძიებლისაგან შედგენილს და წარმოგზავნილს ოქმს „ნაპოკნს, უსაათუოდ გაუინულს კვამზე“, რომლის გასაგრეოდ იგი მეორე დილით აზირებდა წასკლასა. ოქმის მკურნაღმა იცოდა რა კოყინის დაუზარებლობა საქმეში, სშირად მოიაკადმეოთებდა ხოლმე თავსა და თავის საქმეს მას მიანდობდა. კოყინიც ჩვეულებრივ ერთგულად აღასრულებდა მისდამი მიხდობილს საქმეს.

— საკვირველია! ასე გადაწყვეტით რად იწერებს: „უგკველად ჭყინულაო!“ გაიფიქრა კოყინმა და ოცნეულად გაიქნია თავი.

იგი იმდენად იცნობდა ციმბირის ცხოვრებას, რომ ადვილად შეეძლო გაეგო საიდუმლო აზრი უველა ამ კვარის აქ-

ლაღლებს, » აწმულებს » და სხვათა, რომელნიც სწირად არ
 უთანხმებოდნენ სიძარტლესა. თვისი გამოცდილება და სხვა-და-
 სხვა გარემოება და შემთხვევანი თითქოს აწმუნებდნენ მას,
 რომ უკუაა ამ გვარი კანცელაროული მსჯელობა-მეტყველება ყოველ-
 თვის უკუელმა უნდა მიიღოს კაცმა, რომ ნამდვილს სიძარტლეს
 მიაგნოს. მან ერთხელ კიდევ გარდაიკითხა ქალაქი, შეკრი-
 ბა თვისი უკუაა საჭირო იარაღები, ქალაქიანად პატარა ყუთ-
 ში ჩააწყო და დააწყო ჩაის სმა.

კილამაც კარები დააკაკუნა.

— ხომ არ დაგიშლით? იკითხა კილამაც ჩუმად, სრინწიანის
 ხმით.

— არა, არა, შემოდით!

ფრთხილად შემოვიდა, თითქოს კატა თავის ეზარებათ, გამო-
 მძიებელი, რომელიც იღიბებოდა მთელის თავის მელურის სახითა.

— ჩაის მიირთმევთ?

— გიასლებით! თქვენც მიირთმევთ?

— დიდის სიამოვნებით! და გამომძიებელი სიამოვნების ნიშ-
 ნად ფეხის თითებზედ შედგა და ქუსლებით იატაკზე დააბრა-
 გუნა. მკურნალობა (კოჟინმა) დაასხა ჩაი.— მას ხვალ დილით
 ადრე ავირებთ გამგზავრებას? იკითხა სტუმარმა, თითქოს
 უმიზნოდ, «სიტყვის მასალად» ზე თან ჩაის დააწყო კოჟინით რევა

— ინათებს თუ არა—მისინვე... რაზედ იკითხეთ?

— არაფერი... ისე შემოკულ შესატყობად: ერთად არ ემჯო-
 ბინება წასვლა. მეც განთიადისას ვაპირებ წასვლას.

— ბატონი ბრძანდება! რასაკვირველია, ერთად სჯობია,
 დაუთანხმა კოჟინი—მკურნალი:—შორს არის?

— ა—ა—ა—რა! ასე—ორმოც კერსტამდე იქნება, მეტი
 არა, გაუგრძელა სიტყვა გამომძიებელმა.

— ეჭვი საათის განმავლობაში სომ მივაღო? — იკითხა მკურნალმა.

— რა—ა—ა—საკვირველია, მივაღო!

— მაშ ძალიან კარგი, უძვრობისა თვალ-ნათლივ მივიდეთ, თორემ ესლა დღე მოკლეა და გვამის გაჭრაც ძნელია, ჭსთქვა მკურნალმა. გამომძიებელმა როგორღაც დასამძვიდებლად გაიქნია სული.

— ეჭვ, თქვე დალოცვილო! რა გაჭრა უნდა გვამს; ღმერთს გეფიცებით ტყუილი შრომა იქმნება! ისეც ბეკრსა შრომობთ, თითქმის მეტოდებით კიდევ. — გამომძიებელმა გულ-შემატვივრობა გამოიხატა სასესედ: ღმერთს გეფიცებით, მეტოდებით! აჰ საქმე ცხადია—გაყინულა! გზაში გაყინულა! სომ სედავთ როგორი უნაა! და ამ სიტყვით ტერმომეტრსედ მიუთითა.

— «აუღია, აუწაზნია და ჭმაღავს!» გაუეღვა თავში კოყინს და კინაღამ სმა-მადლივ არ წამოიძასა, რასაც გულში ზრახვიდა გამომძიებელსე.

— ცარიელი წესია, ფორმასა, განაგრძო გამომძიებელმა. სოფელელი ქურდი იყო! ვინ იცის იმასედ რამდენმა საქმემ გააიარა ჩემს სელში, — მოსკვენება არა მქონდა მისგან! რამდენჯერ ცისეში იჯდა, მაგრამ... გამამტყუნებელის საბუთების უქონლობით... გამომძიებელი მოიღრიცა და თითი გაატყულაშუნა.

— გამოჩენილი ქურდია! არ გაგიგონია — სმიჩნოვი!...

— საპურობილის ლაზარეთში მუკანდა ერთი ვიღაც სმიჩნოვი, ჭსთქვა მკურნალმა.

— სწორედ, სწორედ ის არის! შავკრემანია, მალა-მალა-ლი. პირველი ავაზაკია! დაუმატა გამომძიებელმა. — დაიტყრდენთუ არა საპურობილში, — მაშინათვე მოჭყვებოდა ოხვრას: ოჭ, ოჭ... ლაზარეთშიო! იჭიდგან კიდევ, გამამტყუნებელის საბუ-

თების უჭონლობით განათავისუფლებდნენ სოლმე. ხომ იცით-
როგორი სასამართლოებიცა გვაქვს ამ უამად... და გამომძიე-
ბელმა თვალთ ანიშნა მკურნალსა.

— ნუ თუ ისეთი მოსერსებული იყო, რომ ვერაფერი გა-
სამტყუნებელი საბუთი ვერ უზოვს? ჭკითსა მკურნალმა.

— რას მიბძნებთ?—ოსტატია! ღმერთს გეფიცები ნამდვი-
ლი ოსტატია! სელიდგან ცხენებს აცლიდა, მიჭყვანდა და კი-
დეგ წმინდად, უდანაშაულოდ გამოდიოდა... შუ-სა-ნიშ-ნა-ვი-
ანამზადა იყო!.. მკურნალმა დაიძინა იმ აზრით, რომ გვამის
გაჭრა და გახსრეკა სიფრთხილით და დაკვირვებით მოესდინა...

III

გაყინულის «არტისტის» ანუ ოსტატი ავანზაკის გვამი
იზოვს მიერუბულებს ტყეში, ზატარა მინდორზედ; მაგრამ გა-
მომძიებელის განგარგულებით წინათვე გადმოიტანეს ახლო სო-
ფელში და დასვენეს ერთის გლეხის სახლის ოთახში. საღა-
მო მოტანებული იყო, როდესაც მკურნალი და გამომძიებელი
მოვიდნენ აქ. კოყინი გულში ჭსწევილიდა გამომძიებელს, რო-
მელიც ხუთის საათის მაგიერ, — რვის ნასკვარზედ-ღა გამოე-
მეზაკრა და გზაზედაც, ცხენების გამოცვლის დროს, დიდ-სანს
ემუსაიებოდა გლეხებს, ვითომ და რაღაც «საქმეებზედ». ამას-
თან, ორმოცის ვერსტის მაგივრად ორმოც-და-ათზედაც მეტი
გამოვიდა მანძილი ქალაქიდან ამ სოფელამდინ.

— ძნელია დაბეჭდითებით თქმა ამდენია, თუ ამდენი, იმარ-
თლებდა თავს გამომძიებელი: ეს ხომ ფოსტის გზა არ არის
სასოფლო საურმე შარა-გზა და ვინ გაზომავდა ამას? ზოგი

ამდენს ამბობს, ზოგი იმდენს.

— მაგრამ ამ გვარი საქმის განმარტება სრულადაც არ აკმაყოფილებდა კოყინსა, რომელიც უფრო-და-უფრო რწმუნდებოდა გამომძიებელის ცბიერობაში, რომ მან განგებ მოიყვანა საქმე ისე, რომ ბანდადინ არ მისულაყენენ სოფელში, როდესაც ადვილია შეცდომა.

კიდრე გამომძიებელი საჭირო განგარტულებას მოახდენდა, მკურნალმა დაიწყო სიარული ზატარა ნათელს ოთახში, რომელშიაც ჩამოსდენ. კოყინის ვარდა, აქ იჯდა დაღვრემილი და ღრმად ჩათვარებულ მისზინძელი, საღი და მაგარძს აკებულეზის სამოცის წლის მოსუცი, რომლის სანის გამომეტყველებაც ჭკუასა და შეუდრკელობას ამტკიცებდა.

— შენია ეს თოფი, ბიძავ? ჭკითსა უეცრად მკურნალმა, თვითანაც არ იცოდა კა რისთვის და მიუთითა ხელი კუთხეში მიუუდებულს თოფზე.

— ჩემი გასლავთ! ყრუდ მიუგო მოსუცმა. მკურნალს მოეჩვენა, კითომ იგი შეერთა და სასე შეეცვალა.

— შორს მიჭყავს ტყუია-სათანტი?

— კარგა შორს მიჭყავს. ზარმაცად უზასუსა მოსუცმა და სასე-შეჭმუსხნილმა იჭვიანად დაუწყო თვალერება მკურნალსა. მკურნალმა ამ გარემოებას არაკითარი ყურადღება არ მიაჭცია და თითქმის კიდრე დაავიწყდა შემოსხენებული საუბარი, როდესაც შევიდა მიცვალებულის ოთახში, — იქ უკვე დასვდენ თვარშალი, რამდენიმე გლესი მოსასმარებლად, რომელნიც ტანთ ჭხდიდენ მიცვალებულსა. მკურნალმა ადვილად მოისაზრა, რომ ეს მიცვალებული საზერობილის სააკადემოფოში როდესაც მყოფი სმიარნოვია.

— სწორედ ის არის, უთხრა მკურნალმა გამომძიებელს: —

მეცნობს! მე ვარჩენდი ამას საავადმყოფოში...

— დახს, დახს! როგორღაც დამარწმუნებელის კილოთი წარმოსთქვა გამომძიებელმა. — ყველასგან ცნობილი ქურდია! ვინ იცის რამდენჯერ იყო დაჭერილი!

— ბეკრის ცოდო ადგეს კისერზედ. წაიდუღუნა ვიღამაც.

— ბეკრს აუტირს დედა! ამოხსვრით დაუმატა მეორემ.

მეურნალი თვალს ადევნებდა ტანისამოსის გახდის წესსა და, როდესაც სრულიად გაჭხადეს, — ჭკითხა ფერშალსა:

— აქვს რაიმე ნიშანი ტანზე?

— სრულიად არაფერი! მიუგო ფერშალმა.

— რას ბრძანებთ, რა ნიშნები უნდა ჭქონდეს! — ცხადია — გაუინულა! თითქოს წყენით წარმოჭსთქვა გამომძიებელმა: საჭურდლად მიდენილა, გზასზედ სიტყვის მოუსწვრია და გაუინუნავს. ქვეყნიურის სასჯელის მაგიერ — შეციური მიუღია. — გლეხებმა მოწიწებით პირჯვარი გამოისახეს.

— მას არაფერი საუკვო არა ყოფილა — რა ადგილზედ. . არაფერი ნიშნები? ჭკითხა მეურნალმა გამომძიებელს.

— ნიშნებო! ერთი წერტილიც არა ყოფილა!.. თოვლში ეგდო და სხვა არაფერი...

გამომძიებელი ფანჯარასთან დაჯდა და მოემზადა რქმის დასაწერად.

«წელიწადი»? უკანასკნელს გამომძიებელს მეურნალმა, რომელიც გულ-მოდგინებით სინჯავდა ცხედრის გემს. — შესედვით — რც-და-ათზე მეტი უნდა იყოს, ჭა? მიუბრუნდა გლეხებს.

— დახს, სწორედ მაგ ხნისა იქნებოდა. დაჭსთანსმდენ გლეხები.

— «ტანია»? (სიმაღლე) გააგრძელა მეურნალმა კარნახობა. ფერშალმა დაიწყო ზომვა ცხედრისა.

— დეი ალაბი და შვიდი გოჭი!» დაიძახა მკურნალმა და გამოძიებულმა ჩასწვრა.

— ძალ-და-ძალ მოკლეულის კაცის ნიშანი ხომ არა აქვს-რა? სთქვა სწიქაროდ გამოძიებულმა და დააპირა «არა»-ს დაწერეს.

— მოითმინეთ! დაიძახა მკურნალმა და დაუწყო სხეულს ხელით სინჯვა თავიდან იქებამდინ.

— თითქოს არაფერი აქვს... აბა გადახედავთ! უთხრა მან ფერმალსა.

ფერმალი იდგა მკურნალის შირ-და-შირ, მიცვალებულის მერე მხარეს. მან ასწია თავისკენ მიცვალებულის სხეული და, გადააკლრა რა ოდნავ თვალი, წარმოასთქვა —, «არაფერი აქვს!»

კოყინს თითქოს სრულიად დაეკარგა იტყუებულობა: იგი თვითონაც ჭფიჭრობდა, რომ სმინოკვი მართლა გაყინულია და ამიტომ თავის მხრივ სხეული ცოტათი ასწია, თვალი გადააკლრა შურგის ერთს ნაწილს და, როგორც ფერმალმა ჭსთქვა, — მართლა ვერაფერი შეამჩია. გაუსინჯა თავი, კეფა, მაგრამ ეს ნაწილებიც მთელი აღმოუჩნდა.

— აი, ხომ ჭხედავთ, უკვლად გაყინულია! მსიარულად წამოსტა გამოძიებულნი: ამას რაღა გაჭრა უნდა! უმჯობესია ამ ტყუილ-უბრალო ვაი-ვაგლასს თავი დავანებოთ და სასლში გავეშურეთ.

— მართლა და რაღა გაჭრა უნდა ამისთანა უკვლო მკვდარსა. წაიდუღუნეს გლეხებმა შირჯვრის წერით.

— ცხადად ჭსჩანს გაყინულია! მთქნარებით წაიბუტბუტა ფერმალმა.

— კოყინს თავის ეჭვები ხელახლად გაუცხოკვლდა, მაგრამ თანაც ფიქრობდა: მართლა და გაჭრა მხოლოდ ფერმალური

წესია. ოქმში შეიძლება ჩაიწეროს: გაესტერითო. სომ სშირად
თავდება საქმე ამ რიგად.

— ძალიან გვიანდება... როდის-ღა უნდა მივიდეთ სახლში!
ჭსთქვა თითქოს თავისთვის გამომძიებულმა.

— რაო?! გაკვირვებით და თან გაჯვარებით იკითხა მკურ-
ნალმა.

— ეჭ, არაფერი! და გამომძიებულმა გაიქნია სელი.

მკურნალის ეჭვებმა ესლა ისეუ წინანდელი (მიმართულე-
ბა მიიღეს. იგი სელასლად მიუასლოვდა მიცვალებულის გვამს;
გაუსინჯა ფერდები, გვერდები, კისერი—უკვლავი მთლად
აღმოჩნდა... ნამდვილად გაუინულა! გაუეღვა თავში.

— ახა შირქვე გადააბრუნეთ! უთხრა მან ფერშალს ისე,
,,სვინდისის განსაწმენდად.“

ფერშალი გაწითლდა და სელი არ განძრია.

— გადააბრუნეთ მეთქი, დაუყვირა მკურნალმა.

ფერშალმა სელების კანკალით ასწია გვამი და გადათვა-
ლიერების შემდეგ ჭსთქვა: არაფერი აქვსო!

— გადააბრუნეთ სრულუბით! და თვით მკურნალმა ორივე
სელით ასწივა და გადააბრუნა გვამი შირქვე. თითქო უკვლავი
არ განძრია მიდიოდა.

გარედ დაბინდებული იყო და გამომძიებელიც ფანჯარას
ჩამოჭყვარებოდა.

— ოჭ, რა რიგად ბნელა! ჩამოდექით ფანჯარიდან, უთხრა
მკურნალმა გამომძიებელს, რომელიც უკმაყოფილოდ ჩამოეცა-
ლა ფანჯარას.

— უკვლავი მთლად აქვს, მართლა. ამბობდა ჩუმად კო-
ყინი და თან ათვალერებდა გვამს:—უკვლავი, მსოლოდ...

ფერძალი გაწითლდა და გამომძიებელი წამოხტა და თითქმის უნებურად ჩამოეყარა ფანჯარას.

— მომიბინეთ! დაიღრიალა მკურნალმა. — ჩამოდექით!... ეს რა არის? უჩვენა თითოთ ბეჭები, სერსემალთან.

— მუწუგია დაწულულებული! ყრუდ, თრთოლვით უპასუხა ფერძალმა.

— რა, მუწუგო! მკურნალი დაიღუნა და გასინჯა თითოთ: მუწუგი კი არა ეშმაკები არ გინდა! ეს ხომ ჭრილობაა!! ყველას თავ-ზარი დაეცა. გლეხები მიიგუმშნენ კედელთან, გამომძიებელმა სულელები გაშალა და გაწითლებული ბუტბუტებდა: ახა, ახა სად არის ჭრილობა? ფერძალი ყრუდ ასკულებდა მუწაში: მკურნალი მეტის აღელვებისაგან ვეღარაფერს ჰსუდავდა და აღარა ესმოდა-რა. მას მოხად ეჭირა სულში დანა და სხვა იარაღი.

— დიან, კარგი გაყინული გასლავო! დაიღრიალა გამაწვევბულის სმით და ამოიღო ტყვია: — აი! ყველანი, მკურნალის გარდა, მეხ-დაცემულსაგით გაქვავებულნი იდგნენ.

— სად არის ჰერანგი, მომიტანეთ? ღრიალებდა კოყინა და თვითონ გამოაჩნია მკვდრის ჰერანგი ტანისამოსისაგან და დაუწყო სინჯვა. ჰერანგზედ მხოლოდ პატარა ნატყვიანი ეტყობოდა.

— მე... ღმერთს გეფიცებით... არ ვიცი... ვერ მოვიფიქრებდი... ჯუღლულებდა გამომძიებელი.

— ვერ მოვიფიქრებდით!? დაცინვით გააჯავრა კოყინმა: ეს-და სულ ერთია, ვეღარ ინებებთ საქმის ჩაფურცლებას!...

გამომძიებელი ერთბაშად განრისხდა და მთელი თავისი რისხვა გლეხებზე ამოანთხია: — დამაცადონ, მე ვაჩვენებ იმას! მე ყველაფერს აღმოვაჩენ... ვინ არის აქ? და დაუტყნობლად

უჭნეკდა თითს, თვითანაც არ იცოდა, ვისა. მე... რას მიბრძანებთ?!... მკვლელობა უნდა და მე ვი ვიცი! ჭანანაშენი! გმადლობთ, რომ აღმოაჩინეთ ჭეშმარიტება... ჭანანაშენი!! ღვინაა და გამომძიებელი უნდა გავხდეთ.

— «ღმერთო, დაგვისსენ და დაგვიფარე!» შირაქის წყლით ამობდენ გლეხები.

IV

მკურნალი ცხენების მოლოდინში გაცდებულსავე დასწრად ერთი გუთსიდან მეორეში და უსარდა, რომ გამომძიებულმა კერ მოასრესა საქმის «ჩაფარცხვა». მართლა-და ყველა რომ სვინიდიანად ასრულებდეს თავის მოვალეობას,—რა გარგი იქნებოდა მასინ: ქვეყანაზე არც მკვლელობა იქნებოდა, აღარც ავანაგობა და წარცვა-გლეჯვა, არც მტრობა ურთიერთშორის... რა ბედნიერება იქნებოდა მასინ ქვეყანაზე!

გამომძიებელი გარედ, დერეფანში გლეხებს ელაპარაკებოდა რაღასედაც; ოთახში, მკურნალის გარდა, ისევე ისე მდებარედ, სასე-შეჭმუნნილი იჯდა მოხუცი და ღრმად ოსრავდა... მკურნალი ამას კერ ამხეკდა, რადგანაც ფრთხილ იყო გატარებული და გასარებული თავის გამარჯვებით.

— ბატონო, ბატონო!... ნუ დაგვლუპამ! შევბღვალა უცრად მოხუცმა.

— ვისა? რათა? გაკვარებით ჭკითსა მკურნალმა.

— ჩვენ, სოფელს, ნუ დაგვლუპამ. ნუ აკვარებინებ... დაფარე როგორმე ეს საქმე... საჩივარში ჩავგადებენ და აგვიკლებენ სულ ერთიანად და ამ სიტყვებით მოხუცი დაეცა მკურ

ნაღის ფეხ-ქვეშ.

— შენთან რა საქმე მაქვს, ბიძაე, რას ლაპარაკობ! გაკვირვებით და შეკრთომით უთხრა მკურნალმა და თან ჭსტდილობდა მოხუცის წამოყენებასა.

— ნუ დაგვლუპამ, ბატონო, შეგვიბრალე! განაგრძობდა მოხუცი ურუდ და მიწასკად ემსობოდა მკურნალის ფერხთა წინაშე:— ნუ დაგვლუპამ! ეს საქმე — სოფლის საქმეა... დაფარე როგორმე!...

მკურნალი მისკდა, რომ მას ჭსტხოვდენ საქმის «ჩაფარცხვას» და საშინლად აემღვრა გული.

— მე არ შემიძლიან ავანსაკობის და ბოროტ-მოქმედების შეწყენარება! მაგრამ შენ რა უნაშა ხარ აქ?

— სოფლის გულისთვის, სოფლის მაგივრად გთხოვ, განაგრძო მოხუცმა: სოფლის საქმეა ეს; სომ გესმის... სოფელმა გადასწყვიტა ეს საქმე სიძარტლით... და ვისაც წილი შესგდა— იმან შეასრულა... მკურნალს პირველად ესმოდა ამ გვარო ლაპარაკი და საქმე: ესმოდა და გეორგ ესმოდა მოხუცის ლაპარაკი.

— ვინ არის მკვლეელი? იკითხა მან, თითონაც არ იცოდა რისთვის.

— სოფელი ვერავის დაუსახველებს მკვლელსა თვით ღმერთის მტერსა... სოფელმა მოჭკვლა წილის-ურით, გესმის?! იგი ჭურდი იყო და ავანსაკი; უკვლას აწუხებდა, მოსვენებას არავის აძლევდა...

მკურნალი თან-და-თან უფრო განცვიფრებაში შევიდა.

— თქვენ შეგემართ გეჩივლათ, გაუბედაკად წაიბუტბუტა მან და, თითქო შერცხვარ, — გაწითლდა.

— ვისთან უნდა გვეჩივლა? ღმერთთან თუ? მიწარედ წარმო-

სთქვა მოსუცმა: ავი ვინივლეთ; ესცდილობდით, რომ ეს სსქ-
მე სსე უბედურად ან დაბოლოვებულყოფი, მაგრამ მინც ვერ მო-
ვასერსეთ-რს და აი, დმერთი გავვიწყრს! რამდენჯერ წარუდგინეთ
მთავრობას! დაატუსალებდენ და გამოუშვებდენ ისე! ის ვი
უფრო და უფრო უარეს ავანსაკობას და რინებს ჩადიოდა.

მეუწნაღი თრთოდა მეტის აღუვებისაგან.

— გამომძიებელი კეთილი ვია! განავრძო მოსუცმა, თითქო
ამით უნდოდა მეუწნაღის გამსწეება. ასი მანათი შეკვრებით
სოფელში, რეგორც იყო, და დავიყოლიეთ...

— ჭოოო — ოო! გაავრძელა მეუწნაღმა, რაკი შეიტყო, რს
მეტლის ტვივილიც ჭქონდა ამ სსქმეში გამომძიებელს.

— არც შენ დავტოვებთ ისე, შენთვისაც შეკვრებთ, სსქა-
როდ წარმოსთქვა მოსუცმა. მოსუცს ეგონა, რომ მეუწნაღის
სმის გავრძელება ამას ნიშნავსო: უგანსკენელს პერანგს გაუა-
ღით, ოღონდ სოფელს ნუ დაჭლუზამ, ნუ დაწიოკებ ცლესებს!

— მე... მე... მე არაფერი მინდა, ჩემს სვინიღისს რადი-
ვიდი მე! და ხან ვვითლდებოდა და ხან წითლდებოდა მეუწ-
ნაღი მეტის აღუვებისაგან: ადექ, ადექ, ვარგი!...

— შენ მეტს მოვართმევთ, ესვეწებოდა მუსლ მოდრეკით
მოსუცი: ცოლ-შვილს დავაგირავებთ და თქვენ ვი დავაკამყო-
ბილებთ, ოღონდ ნუ დაგვლუზამ, ბატონო.

ეს-ვი მეტის-მეტი იყო ვოყინისათვის. იგი თრთოდა,
განკვლებდა, თავი ურატრატებდა და თავ-ბრე ესვეოდა.. რს-
ლაც ასაღი აზრი ერთსა და იმავე დროს ანათებდა და ახნე-
ლებდა მის გონებსა... მისი აზრები ირეოდენ უთავ-ბოლოდ:
იგი მისად იყო ქვითინა დეწყო... ერთი-ორი წამიც და თვით
შედგენილი ოქმიც ლუგმა-ლუგმად იქცეოდა; მაგრამ თითქოს
განგებ, ამ დროს გამომძიებელი შემოვიდა ოთახში.

— რა ამბავია აქ? წამოიძისა შემოსულის უმაღ გამომძიებელმა მეღურის სმით.

მეღურნალი გონს მოვიდა. მოხუცი მარდად წამოხტა ფეხსჯელ.

— საქმის დათარკვას თხოულობს საზოგადოება, დაიწყო გამომძიებელმა. უეტრად მიიღო მოხროვნელის კილო და განაგრძო; რა ვქნათ, ღარიბი სალსია და სასამართლო უფრო გააღატაკებს და აწაფერი-ვი აწა გამოვა-რას, რადგანაც მკვლელს სოფელი აწასოდეს არ გასცემს. საზოგადოება, სომ იცით ერთი-გი წამოიძისოს ვინემ და... მანინც-და-მანინც რა იქნება; ბოლოს საქმე მანინც ისევე დაიწყოებას უნდა მიეტყოს და სხვა აწაფერი!

ამ სიტყვებმა მეღურნალი სრულიად გადარის.

— ბეკრი მიიღეთ «დამატებითი» მიღებულის ასის მანათის გარდა ამ შუამდგომლობისაიკის? მკასედ ჭკითსა მან გამომძიებელსა და თვალი თვალში გაუყარა.

— მე... მე... რას მიბრძანებთ? რა ასი მანათი... განა მე ქრთამი გამოკართვი ვისმე? და მიუბრუნდა მოხუცს.

— მე აწაფერი შემიტყვია! უზასუსა მოხუცმა.

მეღურნალმა შეჭსუნდა მოხუცს და, რა შეამინივა ბოროტებით და მძულვარებით სავსე სახის გამომეტყველება — უნებურად თვალები დაბლა დაუშვა. იგი მისვდა, რომ მოხუცი ყველაფერზედ უარს იტყოდა. გაფითრებული ბოლთასა სტემდა ერთის კუთხიდან მეორისკენ და უურადლებას არ აქტევდა გამომძიებელის ბურღლუნს. ნუ თუ მონაწილეობა უნდა მივიღო მეც ამ უსკინიღისო საქმეში? გაუელვა თავში... მაგრამ მასინათვე მძულვარებით შეჭსუნდა გამომძიებელს და ჭსოტქვა გულში: ღმერთმა ნუ ქნას!... რა ღმერთი გამიწერა, სხვის მაგივრად

წამოკვსეტი ამ საჭმის შესამოწმებლად! ნანობდა ჯუღში. ბო-
ლოს მოუღვარებით გააფურთხა და, — გამოვიდა — რა დერეფანში
სახჭაროდ, დანახა ცხენები, მაგრამ, თითქოს განკებ აგვიან-
ბენო, ცხენები არავის მოჭყვანდა. იგი ისე შებრუნდა ოთახში
და ჩუმიდ ბოლოს ცემა დაიწყო.

გამომძიებელი ბუტბუტებდა ვიღაც «მტრებს», რომელ-
ნიც, ვითომ, ცუდს ხმებს ავრცელებდნენ მასზედ. ბუტბუტებდა,
რომ ამ შემძლე მტრების სამართალში მიცემა, მაგრამ ავ-
გაცობას ვერადებოდა და სხვა ამ გვარებს. ბოლოს მან, ვამო-
ინინა გასაღწარი გამომძიებლის ნიჭი: აიღო ხელში ოქმი,
გადაათვალიერა და ვიღაცა დაემუქრა. შემდეგ, დანახა — რა
ნივთიერ დამამტკიცებელ საბუთთა შორის ტყვიან, — აიღო ხელ-
ში და გაეჭნა გუთხეში მიუუღებულ თოფისაკენ.

— გამოადგა! დაიღრიალა მან უეცრად საშინელის ხმით და
თან აზმანებდა ტყვიან თოფის ტურსას; თვალები მხეცსავით
გაუბრწყინდნენ: შემოჭხედეთ და! სწორედ ზედ-გამოჭრალა!

— მკურნალი უნებურათ შეჭხედ და შეამტნივა, რომ ტყვიან
მართლა საკვირვლად გამოადგა თოფსა.

— ხომ გამოადგა, ჭა! ღრიალებდა ისე გამომძიებელი და
შემდეგ მიუბრუნდა მოხუცს:

— ეე, შენ, წვერო! შემოჭხედე, ჭხედავ? შენი საჭმეა განა?
თვალების ბრიალით ჭკითხა მან.

— მოხუცი მკვლარსავით გაფითრებული უძრავად იდგა.

— გამოტყედი, ჭსთქვი! დასტყეოდა გამომძიებელი მოკუმი-
შეღის მუშტებით მოხუცს — ჭსთქვი შეთქვი!

მოხუცი მღუმაზრებდა, თითქოს რაღაცა ჭთუქრობდა.

— ესლავე ბორკილებს შეგვიერი ხელ-ფეხში! დასტყვივლა კვან-
ლად გამომძიებელმა.

— შემიყარე! შიშიედ და თავაზიანად უზასუნა უეცრად მოხუცმა:— შემიყარე, მაგრამ რის გულისათვის? ჩვენ უკვლას ერთის უაღიბის თოფები გვაქვს და, მაშასადამე, ტყვიებიც ერთის უაღიბისა გვექმნება.

მცირეს ხანს სინიშე ჩამოვარდა.

— მარტოა! ნაღვლიანად წარმოჭსტქვა გამოძიებულმა: აჭაუ-ჭი თოფებზე სულ ერთის უაღიბისანი აჩიან, აი დასწყევლოს ღმერთმა!.. მაგრამ ცოტას ხნის შემდეგ იგი ისეკ გაცხარდა და დაუწყო ტყვიას სინჯვა. მას მოაგონდა, რომ ციმი-რეჭა მონადირენი ხშირად საკუთარს ნიშნს ასმენ სოლმე თავის ტყვიებისა.

— მოიცა დაიღრიალა მან, რა შეამჩნივა ტყვიას ნიშანი:— აბა მიჩვენე შენი ტყვიები, მიუბრუნდა მოხუცს.

მოხუცი ხელასლად გაფითრდა და ადგილიდამ არ დაიძრა.

— მოიცა მეტეი ე ტყვიები, მიჩვენე, სადა ვაქვს? ღრია-ლებდა გამოძიებული და ათვალიერებდა ოთახის კუთხეებს და, რა შეამჩნივა ერთს კუთხეში ლურსმანსეუდ ჩამოკიდებულად უბრა-ლო სანადირეო ტოპრაკი, — ჩამოჭვლიჯა იგი და წამოყარა იქიდ-გან ტყვიები. აღმოჩინდა, რომ უკვლას გვაშიდგან გამოღებუ-ლის ტყვიის ნიშნები ჭქონდა.

— ჭა-ა-აა შე-შე-შე ქაფაჭა! დაიღრიალა მან, გახარებულ-მა. — ბოროტლები ამას! ჩქარა ბოროტლები!!

როდესაც მკურნალი დაბრუნდა სოფლიდგან (მარტოდ წა-მოვიდა), იგი გამოაცლია მოხუცის ნათესავთა წივილ-კივილმა და ტირილმა; მოხუცი მდუმარებდა, მხოლოდ ხამეშ-ხამეშ პირჯვარს იწერდა.., რაღაც ბურუსმა აუხვია კოჭინს თვალები და ასე რომ გზაზედ იგი თითქმის კვლარაფურს ჭხდავდა. სამი-გიერთოდ სმენა ისეთი ფრთხილი და გამხვილებული ჭქონდა,

რომ რადესაც ქალაქში შემოვიდა, მას თითქოს ცხადად ესმოდა ტირილი და ღრინანტედი მთელის სოფლისა...

V

ამ ამბის შემდეგ მკურნალი ისე ნაირად გამოიყვალა, რომ თითქმის ყველა მისი მცნობნი შესვედრის დროს უნებურად კვითსებოდენ: „რა ამბავია თქვენს თავს?“ ან „როგორ ბრძანდებით?“ თეთრ-წითელი სახე მკრთალად შეეცვალა, წელში მოიღუნა, აღარაკისთან აღარ დაიარებოდა; მხოლოდ თავის სახავად-მყოფოში ატარებდა მთელს დღეებსა. მესუთეს დღეს იგი ჰოლოციანის სამძარტველოში დაიბარეს რილასიც შესამოწმებლად, კოყინი მივიდა, საჩქაროდ შესარულა რაც საჭირო საქმე იყო და, აიღო თუ არა ქუდი წამოსასკვლელად, — უეცრად შეაყენა იგი ჰოლოციანის ბოქალში.

— იცით, ბატონო მკურნალო, რომ ის მოხუცი დამნაშავედ არ გამოდგას? უთხრა მან თითქმის ჩუმიად ყურში: მკვლელი სულ სხვა არის.

— როგორ თუ სხვა? გაკვირვებით ჭკითხა მკურნალმა.

— დიად, სხვა არის: თვითონ მოვიდა და გამოტყდა ყველაფერში. გარდა ამისა, მოწმებმაც აჩვენეს, რომ მოხუცი რამდენიმე დღის განმავლობაში სასლიდგან ესოშიც არ გამოსულა.

მკურნალმა თითქო რაღაც სიამოვნება და შეღავათი იგრძნო, თითქოს გულზედ მოეშალა.

— მას ტყვიის ნიშნები? იკითხა მან.

— ეკ სრულიად ადვილად იხსნება: მკვლელს თოფი მოხუ-

ცისგან უთხოვნიან. ყველაფერი ნათლად სჩანს, აი, ახა წაი-
გითხეთ! და ამ სიტყვებით ბოჭაუღმა სულში მიახეხა «საჭმე.»

მკურნალმა წაიკითხა მოწმების ჩვენების ჩამორთმევის რა-
ში. „გლეხი, ობოლი ცხრაშეტის წლისა, რომან პეტროვი
თავის ნებით აღიარებდა თავისგან გლეხის სმიწროვის მოკვლას.
თოფი მან სთხოვა მოსუცს სანადიროდ, ჩაუსაფრდა სმიწროვს
ტყეში და მოჭკვლა იგი, რადგანაც უგანასკნელის ჯგირი ჭსჭირ-
და ცხენების მოზარვისათვის. ბოლოს ნათქვამი იყო, რომ
მკვლელი არავისგან არ იყო დარიგებული და დაკალებული,
თვითონ, თავის ნებით ჩაიდინა სსენებული მკვლელობა. ბოლოს
მობღაჟნული იყო „რომან პეტროვი.“

— რას იტყვით ამასუდ? ჭკითხა ბოჭაუღმა.

მკურნალმა ხმა არ გასცა, მსოფლოდ მხრები აიწია.

— იტყნეულობთ, განა? მეც, სწორე გითხრათ, როგორ-
დაც ეტყეში ვარ, მოსდობა სოლმე. მე შევიტყე, ვითომც მთელს
საზოგადოებას გარდაეწევიტოს და წილის ყრით მიენდოს ერ-
თისათვის ბორბტების შესრულება, მაგრამ რას იხამ, როდე-
საც მკვლელი თვითონ აღიარებს თავის დანაშაულს და მოწმე-
ბიც ამტკიცებენ... მანაც ჭსჭობია კიდუვა კვითხოთ დამნაშა-
კეს.

— აჰ შემოიყვანეთ ტუსაღი! უბრძანა ბოჭაუღმა ყარაულებს.

შემოიყვანეს ასალ-გაზდა გლეხი, მაღალის, გაწყობილის
ტანისა, ფერ-მკრთალის, დალაგებულის სახით. იგი შემოვი-
და თამამად, თავისუფლად; მსდალობა ამას სრულად არ ეტ-
ულობდა, როდესაც სსვა დამნაშავეთ ეს უგანასკნელი აფისება
ძლიერ ემხნევათ სოლმე. მის თვალებში მშვიდობიანობა, გულ-
კეთილობა და ღმობიერება ისე ცხადად გამოჭსჭვირდენ, რომ
გასაოცარი იყო მისი ცისეში ყოფნა.

— გამიგონე, შენ! მიუბრუნდა მას ბოჭაული. მართლს ამბობ შენ? სხვის დანაშაულს ხომ არ ჰქვისრულობ? ხომ იცის ეს დიდი და საშინელი ცოდვას.

ტუსადს სახე ცოტათი შეეცვალა, თვალები მოუსკვნინდა აუხამხამდენ; იგი თითქოს შეკრთა; მაგრამ მალე მოვიდა გონს და დამშვიდებით ჰსთქვა:— ჩემი საქმეა და ჩემი ცოდვა!

„სულაც არა!“ გაუელვა მკურნალს თავში.

— აი, მკურნალი ამბობს, უთხრა უფროსმა ტუსადს, რომ ეგ საქმე საზოგადო საქმეა, შესრულებული წილის ხდომით.

მკურნალი თვალს არ აცილებდა ტუსადს. ახალგაზდა გლეხი შეკრთა, სახეზედაც შესამჩნევად შეიცვალა, მხოლოდ ხმა-ღა იყო მისი დამშვიდებული; მაგრამ თვალები კი, თვალები, მიზერობილნი მკურნალისადმი, ბრწყინებდნენ საშინელის და ღრმა მძულვარებითა.

— არა, ბატონო, საზოგადოებას რას ერჩით; ეგ სულ ტყუილი მოგონებაა... საზოგადო საქმე სულაც არ იყო ეგ... მე ჩემის ნებით შევასრულე ეგ საქმე! ნუ ჰრევთ ტყუილად! ჰსთქვა უბედურმა.

იგი წაიყვანეს საწყობილში.

VI

თუმცა მკურნალი სცდილობდა გართობასა, მაგრამ კერასკერსებდა. მას ხშირად აგონდებოდა მოსურცის სიტყვები: „სასოფლო საქმეა.“ და სხვა ამ გვარები და რომან ზეტროვი, მკრთალის და მძულვარებით სავსე სასიოთა. რამდენჯერაც მიახლოვდებოდა საწყობილის სააკად-მყოფოსა, ყოველ-

თვის მოეჩვენებოდა ხოლმე, ვითომც რომან ჰეტროკვი უყუ-
რებდა მას მეორე საწითულის რკინის ხარისიანის ფანჯრებიდ-
გან. მისი სახე იყო მართლაც, თუ სხვა ტუსადისა, — ვინ იცის,
მაგრამ მკურნალი კი დაწმუნებული იყო, რომ ის სახე ნამ-
დვილად „იმისი“ იყო. იგი შეკრთებოდა ხოლმე და საჩქა-
როდ გაიწებოდა საპყრობილის ეზოსა.

რადგანაც რომან ჰეტროკვი თითქმის ყოველთვის ფანჯა-
რასთან იდგა, საკვირველი არ არის, რომ იგი სიტყუარქეში ჩა-
ვარდნილიყო გაცივებისაგან და მართლაც ასე მოხდა. ერთხელ,
როდესაც მკურნალი საპყრობილის სააკადემიუმში იყო ჩვეუ-
ლებრივ, — ოთხმა კაცმა შემოიტანეს სრულიად ღონე-მისდილი,
გამსდარი, დაუძლეურებული და ფერ მისდილი ავად-მყოფი. —
ეს იყო რომან ჰეტროკვი.

მკურნალი დაიღუნა მის გასასინჯავად.

— დამესსენ!.. ნუ მტანჯავ! ყრუდ წარმოსთქვა ავად-მყოფი-
მა. — დამესსენ!

მკურნალი ცოტა არ იყოს, შეკრთა; მაგრამ მანაც შეა-
მოწმა ავად-მყოფი, რომელსაც საშინლად გაძლიერებული ტლე-
ქი აღმოაჩნდა.

— ცაღვე ოთასში დაწვინეთ ეს. უთხრა მან ფერმლებსა.

— ბატონო! დამითხოვე ჩემს ბინაზედ, დამითხოვე! აღმო-
იხსრა ავად-მყოფი.

— რათა? შენ ძალიან ავად ხარ!

— არა, ბატონო, მე ისე, ცოტათი ვჭეიფობ; ძალე გა-
მივლის...

— არ შემიძლიან შენი აქედგან გაშვება; აქ გიჩვენია; თო-
რემ სო თვითონ შეიტყო.

მკურნალი ლაპარაკობდა გაფითრებული. იგი თავის ქეჩქ-

ში ვერ ჰგვრძნობდა თავის-თავსა. რაღაც აწუხებდა და გულის უხუთავდა მას. მთელი დღე და ღამე ელანდებოდა ფერ-მკრთალი ჩრდილი ჰეტროვისა და მოსვენებას არ აძლევდა მას.

მეორე დღეს, როდესაც მკურნალი მივიდა საავადმყოფოში, შეიტყო, რომ ავადმყოფი უფრო შემძიმებულიყო, არავის სიტყვას არ უგონებდა, ჩუმიდ წამლებს ჰღვრიდა და, როდესაც მოსამსახურეს გაიგულებდა — ჰსტადილობდა ფანჯარასკედ აცრუებასა.

— რად შერები ამას? ალექსიანად ჰკითხა მკურნალმა.

ჰეტროვმა ხმა არ ამოიღო; მხოლოდ სრიალი ამოჰქონდა მძიმე სუნთქვას მისის სწეულის გუფიდგან.

— დღეს უფრო ცუდად ჰგვრძნობ თავსა? ჰკითხა კვლად მკურნალმან და აიღო მისი სკალი.

— დამესხენი, ბატონო! დაიწყო ტირილი უბედურმა და თვალებიდან ღაზა-ღუზით ცრემლები გადმოსცვივდა: — თავი დამანბე!...

— დამშვიდდი, ანუგეშა ალექსიანად მკურნალმა: ნუ გეშინიან! გიწამლებ და მორჩები.

— რათა! ყრუდ ჰკითხა ჰეტროვმა: სულ-ერთია: მიწამლებ თუ არა, მაინც მალე მოკვდები. ჩემი აღსასრული მოასლოებულა!... ოჰ! ამოიოხრა უბედურმა და ტუჩებთან სისხლის დუფი მოადგა.

— გამიგონე! დაისარა მასთან მკურნალი ათრთოლებული და თვალებ-დაბნელებული: გამიგონე, წასჩურჩულა მან ადევნებულის სმით: მე ყოველს დონის-ძიებას კინძარბე, რაც-კი ჩემ სულთ არის!... გამიგონე! შენ არ მოგიკლავს, განა, სმიჩნოვი? შენ განგათავისუფლებენ!...

ავად-მყოფი შეკრთა. ცრემლები შეაშრენ თვალებზედ,

რომელშიაც ბრატება და მტრობა გამოჰსჭკრეტდენ.

— ბატონო!... მისი ხმა ჰსწედებოდა სრიალით და ყრუ სველებით.— ბატონო! ნუ მისინებ... ნუ მრეკ! გასწორდა და წამოიწია: — ჩემი საქმეა ეგ, ჩემი და არა სოფლისა!... და ღონე-მისდილი, იგი დაეცა ლოგინზედ...

მკურნალმა მთელი თავისი ხელაგება და ცოდნა იხმარა ავადმყოფის გამოსახრუნებლად, არ დაიშურა მისთვის თავისი საწრო და შეძლება და შეუწყო ხელი ისე, როგორც ვი შესაძლებელი იყო; მაგრამ, საუბედუროდ, ყველაიერი ამო შეიქნა უბედურისათვის: იგი გაწირული იყო ამ სოფლიდგან...

VII

ზათესულის თბილი საღამო იყო. საჩინიანის ფანჯრებიდან მოთახში წყნარად შემოდებოდა მიფრინველთ ყლივილი და ვიდასიც ლაპარაკი სამკურნალს ეზოდგან. ისმოდა, აგრეთვე, ფეხის ხმა გუშაგისა, რომელიც ზომიერად მიდილობდა ეზოში. აღის ფერი სხივები ჩამაკალის მზისა ოქროს ფერად ჰსცემდენ სამკურნალს შენობის კედლებსა. გაფითრებული, აღელვებული და, თითქმის, მტირალი მკურნალი იდგა ავად-მყოფის წინ, დაჰყურებდა და მაჯას უსინჯავდა. პეტროვი იწვა უძრავად, მძიმედ ჰსუნთქავდა და სიცოცხლეს მოკლებული თვალები ჭერში ჰქონდა მიმართული.

— არაფერი არ გინდა? ჰკითხა მკურნალმა.

— ძველელი რომ მოგეყვანათ... მოწვევით და სუსტის ხმით მიუგო ავად-მყოფმა.

— მე ვუბრძანე დამხება... არა, იქნება სხვა რამ გინდო-

დეს? და ამ სიტყვით მკურნალმა ხელში აიღო მისი საშინლად გამხდარნი და ცივი ხელი.

— შენ?! გაკვირვებით ჭკითხა უბედურმა.

— ჭო, მე... მე აღვისრულებ ყველას, რასაც კი მოისურვებ, ოღონდ მითხარ: რა გსურს გულით?

მოგონება ამ სიკეთისა, რაც მკურნალმა დასდო, სიკვდილის მოახლოებას, თუ კოყინის სახის ამ უმად სხვა-ნაირი გამომეტყველება იყო მიზეზი, — ძნელია თქმა, — მხოლოდ ეს კია, რომ აკად-მყოფმა ესლა პირველად შეჭსუდა კოყინს კეთილი თვალით და გული მოებრუნა მასზედ.

— მადლობელი ვარ! ღმერთი სამაგიეროს გადაგინდის! თითქმის ჩუჩრულით წარმოსთქვა აკად-მყოფმა.

მკურნალმა ოდნავ მოუჭირა ხელი მის ხელს და თავით ჩამოუჯდა, რადგანაც მუხლები ჩაკეცივნ.

— რა გინდა, მითხარ?

აკად-მყოფმა გამხდარის ხელით ბალიში ქვეშიდამ გამოიღო ჭრუჭყიანს ძონძში გამოსკეული ერთი მეჭა მშობლიური «შაკი» მიწა და ჩაუღო მკურნალს ხელში.

— სათლავში ჩამაყოფეთ, ძლივს აღმოსთქვა უბედურმა.

კოყინმა უნებურად ჩამოართვა მიწა, სუნთქვა შეესუთა და თვალთ დაუხედა.

პეტროვმა საშინლად ამოახველა, თითქმის გულ-ღვიძლი თან ამოაყოლა. გადმოაბრუნა ახალუსი და საჩრულში რილასაც ძეხნა დაიწყო.

— მე მოგესმარები! უთხრა მკურნალმა: მოიცა! და ამ სიტყვით ამოიღო ახალუსიდან ორი მანათიანი ქალაქდის ფული და თეთრი ბამბის ხელთ-ცანოცა:

— ამას ექებდი?

ავად-მყოფმა ანიშნა კმაყოფილებას თვალების მიღუფლით, რადგანაც თავის განძრახვის წარმოთქმის დონე აღარა ჰქონდა.

— სოფელში... ჩვენსას... ძლივს ამოკენესოდა მომაკვდავი: ახნა ჰქვიან... სულიძონტოვისას...

— იმას გარდავცე ესენი? ჰკითხა მკურნალმა.

უბედურმა თანხმობა ანიშნა.

ორიკენი დადუძენ... ავად-მყოფი სადღაც, შორს იყურებოდა უსიტოცხლო თვალებით; მკურნალს ეჭირა მისი ხელი და ვერაფერს ჰხედავდა, რადგანაც თვალები ცრემლებით ჰქონდა აღესებული. ბინდებოდა. ავად-მყოფმა შეფოთვა დაიწყო.

— ძვკდელი... ძვკდელი მომტკარეთ!... ძლივს ამოიღულღულა მომაკვდავი.

კვალად სინუძე ჩამოკარდა. ავად-მყოფი დაწყინარდა და სუნთქვაც უფრო თავისუფლად დაიწყო, თითქოს უკვე შეიქნაო. უცრად მკურნალისკენ მოატრიალა თვალები და დაკვირვებით დაუწყო ყურება.

— გესმის! წაინურჩულა ავად-მყოფმა.

მკურნალი უფრო ახლო დაიდუნა ავად-მყოფთან.

— იგი უსაბაზოდ, უდანაშაულოდ მოჰკვლეს...

მკურნალი მიხვდა, ვისზედაც ამბობდა საცოდავი.

— სოფელმა გარდასწევიტა მისი მოკვლა, ჩურჩულებდა მომაკვდავი, თითქოს აღსარებას ამბობსო: რადგანაც სძულდათ, თუძცა უმიზეზოდ...

მკურნალი უფრო მიუახლოვდა ავად-მყოფს.

— ჩემი საქმე არ არის... მე არ მომიკლავს... სოფელს შევსწირე ჩემი სიცოცხლე... რომ საჩივარს სოფელი არ დაელუპა...

კოყინმა ოდნავ მოუჭირა ხელები მის გაცივებულს ხელსა.

— ჭო, სოფლის გულისათვის... მოხუცი შეშეცოდა... დი-
დი სახლობა ჭყავს... მე-ეი... მარტოდ-მარტო ვარ, მხო-
ლოდ ან...ნნა...

მომაკვდავი შეინძრ და სარბად დაუწყო ჭყავს უფაზვა.
გონება-დაკარგული მკურნალი წამოხტა და აუწია თავი, რა-
მელსაც დაუძღურებელი ვისერი ველარ იმაგრებდა.

— სოფლის გულისათვის... ჩე...მი... თა...ვი გა...კსწი-
...რე... უკანასკნელად ამოიგებეს და სამუდამოდ დადუმდენ
გაციებული ტუჩები სხვის გამოსსწისათვის თავ-გაწირულის
ჭაბუკისა!

მკურნალი მხოლოდ მშინ-ღა მოვიდა გონს, რადესაც
მოსული მღვდელი «შენდობის» ლოცვებს უფითხავდა ახლად-
გარდაცვალებულს—რომან ჰეტროვსა.

რ. ძამსაშვილი.—ც—ვი.

ჩვენის გლეხ-კაცობის ისტორიილამ.

(შენიშვნები ბატონ-ყმობაზედ)

ბევლს საქართველოში ქეოდალურ წეს-წყობილებასთან ერთად არსებობდა ეგრედ წოდებული ბატონ-ყმობა, რომელსაც თავისი გარეგანი აგებულება და ძორმა ჭქონდა, თავისი განსაკუთრებითი სული, მიძაწთულება. ბატონ-ყმობა, როგორც იურიდიული დაწესებულება, დამყარებული იყო ორს ძალაზედ. ერთს ძალას შეადგენდა დაწერილი კანონი, მეორეს — ჩვეულებრივი უფლება. დაწერილი კანონი, როგორც ნაყოფი ქეოდალური ცხოვრებისა, უფრო ჩაგრავდა გლეხ-კაცობას და ესარჩლებოდა ძალაღ-წოდებას. სულ სხვა სასიათისა იყო ჩვეულებრივი უფლება; ეს უკანასკნელი სეფს უწყობდა გლეხობას, უმსუბუქებდა მძიმე უღელს, რომელიც კანონის ძალით, კისრად ედო. კანონის და ჩვეულებრივის უფლების ამ ნაირის სასიათიდან წარმოსდგა ის ორ-გვარი უკიდურესი შესედულობა ბატონ-ყმობაზე, რომელსაც ესლაც სძირად მისდევენ. თუ ერთნი ამტკიცებენ, რომ ბატონ-ყმობა ისე მოქმედობდა, როგორც კანონი ბძანებდაო, მეორენი სულ წინააღმდეგს აზრს ღაღადებენ — კანონი ცხოვრებაში თავის სიმკაცრეს ჭკარავდაო, ბატონ-ყმობა ჭუმანიურის სასიათისა იყო და სინამდვილე არ ეთან-

ხმებოდა დაწერილს უფლებასაო.¹⁾ საჩვენები უგიდურესობა წარმოსდგა უმთავრესად იმ მიზეზისაგან, რომ დაივიწყეს კავშირი, რომელიც აწსებობს კანონის და ჩვეულებრივის უფლების შორის. ჩვენშიაც, რომელიც სხვაგან, დაწერილს კანონს გვერდით უდგა ჩვეულება, რომელიც ხშირად იურიდიულ სინამდვილეს ცოტად თუ ბევრად სხვა მიმართულებას აძლევდა, ასუსტებდა კანონის დამჩაგვრელს ძალას, ბარბაროსულ ხასიათს. მეორეს მხრით, თვით კანონებშიც მოიპოვებოდნენ ისეთი მუხლნი, სადაც პირიქნული და წინეობრივი თავისუფლება გლეხისა აღიარებული იყო, სადაც უმაც კაცად იყო ცნობილი. ამას შემდეგში ვუჩვენებთ და ესლა შეკნიშნავთ მხოლოდ, რომ დიდი სიფრთხილჯა საჭირო, როდესაც ბატონ-უმობის კანონებზედ გვაქვს სჯა. ხშირად ერთი მუხლი კანონისა წინააღმდეგია მეორესი, მეორე მესამესი და სხვ.²⁾ კანონებიდგან რომ.

1) Густавъ Калавтаровъ, Кръпостное право въ Грузіи, გვ. 1—3. აქ ავტორი, რომელსაც ჩვენი ბატონ-უმობა ქვეყნიურ ფოფოხეთად მიაჩნია, გადაჭრიო ამბობს, რომ ბატონ-უმობა ისე მოქმედებდა, როგორც კანონი ბრძანებდაო. წინააღმდეგის შეხედულობისა არის თ. ა. ფამბაკურიან-ორბელიანი; ამის აზრით—ემბატონე თავის ყმასა შვილსაკით ყურს უგდებდა და შვილის მსგავსად გული სტკიოდა ყმისათვისა. იხილე მისი თხზულება, გვ. 77.

2) აი მაგალითიც: ჳვისაც შერისხდეს ღმერთი და თავის ბატონი მოჰქვლას, ან დაჭრას, ამისი სისხლი არ გაჩნდების, ამისათვის, რომ ყმისა ყველა ბატონისა არის... (ვანტ. სამართ., მუხ. 258;) ამას ეწინააღმდეგება იმავე სამართლის 231 მუხლი, სადაც ლაპარაკია სამეპკვიდრეო საკუთრებაზე: ჳვინ მოკვდეს და დარჩეს ცოლი და შვილი, ამას უკან შვილიც მოკვდეს და დარჩეს დედა-კაცი, მამულთან ხელი არა აქვს, ბატონისა არის... და თუ შვილი ისევე ჰყავს, მამულს ვერავინ წაართმევს, შვილის არის... »

მელიძე მუხლის ამოღება და მასზე დამყარება საზოგადო დასკვნისა, შეცდომა იქნება. საჭიროა მთლად კანონების მიმართულების, მათი სულის შეგნება. მაშინ და მხოლოდ მაშინ შეიძლება პირუთვნელი და უტყუარი საზოგადო დასკვნა, ნამდვილი იურიდიული სინტეზი.

თუ რა შეცდომა წარმოსდგება აჩქარებისა, მარტო ერთის რომელიმე მუხლით ხელმძღვანელობისაგან, ამას გვიჩვენებს სახელმწიფო რჩევის წევრი და სენატორი ბარონი განი. ხსენებული ბარონი 1837—1841 წ. იმყოფებოდა საქართველოში. მაშინ მთავრობას ჰსურდა ზოგიერთა ცვლილება შემოეღო სამოქალაქო მმართველობაში, და სენატორმა განმა წარუდგინა სამხედრო მინისტრს ჩერნიშევს წერილი, იმ ზომათა შესახებ, რომელნიც უნდა წინ წასძლოდნენ ახალს სახელმწიფო მუხრეობას (ჭინანსიურ სისტემას); ეს მუხრეობა უნდა შემოეღოთ საქართველოში. ბ. განი თავის წერილში ამტკიცებდა, რომ საქართველოში ბატონ-უმობა არა ყოფილა და ვასალობა, რომელიც წარმოსდგა ქოდალური წეს-წყობილობისაგან, მხოლოდ უგნასკნელი მეფეების დროს გარდაიქმნა უმობათა³⁾. რაზედ დაამყარა ბარონ განმა თავისი დედა-აზრი, საზოგადო დასკვნა? მან მეტად ადვილი საშუალება იხმარა — სომხური სამართლიდან ამოგლიჯა ერთად-ერთი 171 მუხლი⁴⁾ და მასზედ დააფუძნა თავისი შესჯდულობა, თუმცა ამ

³⁾ К. Л. Зиссерманъ. Сборникъ матеріаловъ, т. I, вып. I, стр. 265.

⁴⁾ ...ბატონ-უმობა ამისი (კაცისა) ნდომებითა იქმნა მიწისა და წყლისა და ვისაც არა აქვს მიწა და წყალი, ის კაცი აზაჯია, სადაც უნდა წავიდეს არ არის სამართალი ხელმწიფეთაგან და თავადთაგან ძალად დაჭერა და დაყენება ერთს ადგილს, გინდა და არა აქ იყავო. სომხური სამართალი მუხლი რ 0 ა.

შესხედულობისათვის უნდა მოეკებნა სხვა და-სხვა ისტორიული და სოციალოგიური საბუთები, რადგანაც ამას ითხოვდა საგნის უაღრესი მნიშვნელობა. სსენებულ მუხლიდგან მხოლოდ ის დასკვნა გამოდის, რომ ვისაც არა ჰქუფს სხვის მიწით და წყლით ისარგებლოს, ის თავისუფალია და სადაც უნდა წავა, იგი აზატია. თუმცა საქართველოს მაშინდელი მთავარ-მმართველი გენერალი გოლოვინი ბარონ განის აზრს უარ-ჰყოფდა ცალკე წერილში, ⁵⁾ მაგრამ ამ უკანასკნელის ხმა მაინც ძლიერი იყო. ბარონ განის აზრმა დიდი შთაბეჭდილება იქონია მმართველობის წრეებში. სასტიკად მიჰყუფს სული შეესწავლათ და განემარტათ სხვა-და-სხვა კითხვები წოდებათა შესახებ. მთავრობას ეწადა თავისუფალ მსვენელ-მთესველ გლეხთა წოდების დაარსება. ⁶⁾ სამწუხაროდ, თვით ჩვენი თავად აზნაურობა წინ აღუდგა მთავრობის კეთილს განზრახვას, გზაზე გადაელობა სასარგებლო საქმეს, და უფრო სამწუხარო ის იყო, რომ ამ საქმეში ჩვენი კეთილ-შობილური წოდება ხელმძღვანელობდა ვიწრო პირადი სარგებლობით, წოდებრივი ანგარიშით, საზოგადო საქმე, საერთო კეთილი კი ავიწყდებოდა. ჩვენმა თავად-აზნაურობამ მიაართვა ცალკე წერილი თავის საჭიროებაზედ სამხედრო მინისტრს ჩერნიშევს, როდესაც ეს უკანასკნელი საქართველოში მოვიდა და ამ წერილში, წინააღმდეგ ბარონ განისა, ამტკიცებდა, რომ სომხურ სამართალს საქართველოში ძალა ჰქონდა მარტო სომხებისთვის, და კახტანგმა შემოიღო იგი

⁵⁾ Сборникъ матеріаловъ, стр. 265—267., იხილეთ აგრეთვე Сборникъ статистическихъ свѣдѣній о Кавказѣ, т. I. стр. 14—15.

⁶⁾ Сборникъ матеріаловъ, стр. 268—269.

იმ განზრახვით, რომ უფრო ბლომად გადმოესახლებინა სომხები სპარსეთიდან და ოსმალეთიდან, სადაც მათ სდევნიდნენ. თავად-აზნაურობა, რასაკვირველია, მართლეს ამბობდა, როცა ამტკიცებდა, რომ ბატონ-უმობა კანონიერი შვილი იყო ჩვენის წარსულის ცხოვრებისა, თუძეა კი სცდებოდა იმაში, ვითომ სომხურ სამართალს ძალა და მნიშვნელობა არა ჰქონია ქართულთათვის. ამ სამართლით ხელმძღვანელობდნენ ქართველი მსაჯულები იმ შემთხვევაში, როდესაც თვით ვახტანგის სამართალი რომელიმე იურიდიულ ფაქტზე არას იხსენიებდა, არას ამბობდა⁷⁾. აქ საჭირო ის კი არ არის—რამოდენად მართალი იყო ჩვენი კეთილ-შობილური წოდება თავის იურიდიულ სჯაში, არამედ ის, რომ ამ წოდებამ გაიმარჯვა, რადგანაც თვით მთავრობამ უარ-ჰყო ბარონ განის აზრი და განმარტა, რომ არ შეიძლება დასკვნის დაფუძნება მარტო ერთს 171 მუხლზე, რადგანაც სხვა მუხლნი სომხური სამართლისა ეწინააღმდეგებინან ხსენებულს მუხლს.⁸⁾ ბარონ განი გატაცებული იყო ძალადის აზრით, წმინდა გრძნობით. იმის მყოფობის დროს

7) Сборникъ матеріаловъ, стран. 252, примѣч.

8) მაგ., მუხლი ლ ბ გინცა ვინ თავის-თავის ხელთ მქონე მივიდეს ვისთანაც საემოდ და თქვას კაცთა წინაშე თუ შეეჭნილვარ ყმა ამისიო, ვისაც აქმო თავისი თავი თვითონ თუ იყოს კაცი იგი ოცის წლისა დაკარგოს თავისი თავი ხელთ მქონებილამ... თუ ფსიც რამ გაულია და შეესვამს შეუჭამია დარჩა იგი კაცი ყმად მას კაცსა, ვის წინაც ეს რაც ქნას და თქვას. იხილე ეგრეთვე მუხ. ლ გ, სადაც ქალს შეეძლო მოახლედ მისცემოდა სხვას იმ პირობით, რომ მოახლედ გამყოლი ოცის წლისა უნდა ყოფილიყო. Сх. Сб. Матер., стр. 253. Сбор. статист. свѣд., стр. 7, სადაც ჩამოთვლილნი არიან მუხლნი, რომელნიც არღვევენ 171 მუხლს.

საქართველოში, დაბალს წოდებას ბედმა გაუღიმა, შეიძლება ეს დიდილი სინარულად გადაჭრულიყო, მაგრამ თვით თავად-აზნაურობა გაჭირვებაში ჭსუდავდა თავის-თავს, შეღავათს მოელოდა იმიდგან, რომ უძეობა სრულიად მოწინააღმდეგე იყვნენ ბატონებისა და დაუყოვნებლივ ესხდით მათ სასარგებლოდ მრავალ-გვარი ხარჯი. კიდევ ამიტომ გენერალი გოლოვინი სწერდა უმაღლესს მთავრობას, რომ უფრო მეტად განემტკიცებინათ ბატონების უფლება, ჩვენი ბატონ-ყმობა რუსეთის წესზე, აქაურ ბატონ-ყმობის კვალზე დაუყენებინათ; ამ გვარი მოქმედება უშველის მაღალ-წოდებას და დააკმაყოფილებს მისს კანონიერს სურვილს, მოთხოვნილებათა.⁹⁾

მკითხველი თვითონაც ჭსუდავს, რომ ბარონი განი სცდებოდა. ჩვენმა უფლებამ, სამართალმა ბევრადგანვე იცოდა ბატონ-ყმობა, რომელიც იყო შედეგი ჭკოდაღურის სახელმწიფოებისა. ეს ბატონ-ყმობა, როგორც აღიარებული ისტორიული ძაქტი, როგორც განსოცოცოებული იურიდიული მოვლენა, შეტანილ იქმნა ვასტანგის მიერ მის კანონებში და ეს კანონები სომ უკლებლად ცხოვრებიდგან იქმნენ ამოღებულნი, უტყუარად ჭსატაკდენ მანდელს ისტორიულს სინამდვილეს. გარდა ამისა, ვასტანგმა თავის კანონთა კრებაში მხოლოდ ის იურიდიული წესები შეიტანა, რომელნიც ბევრ დროიდგანვე შეკავშირებულნი იყვნენ ხალხის ცხოვრებასთან, მის ჩვეულებასთან. ხსენებულ კანონთა კრებაში ვრცლად არის ნახვენები რა გზით, რომლის საშუალებით არსდებოდა ყმობა; შავ., ჩვენმა კანონმა იცის ბოძება მეფისაგან (ვასტ. სამ.,

⁹⁾ Сбор. Статист. свѣд., стр. 14—15, Матер. Зиссер-стр. 265—267.

მუხლი. 233), შეუძლებელ მოკალეს ყმად აყვანა (ესეც იქმნების, მოკალეს რომ კაცი ვერ აუვიდეს, საქონელი არა ჭქონდეს, კაცი მიეტყვის იმ საქმით, რომ ურჯულად არ გაუიღოს) მუხ. 142), უკანონო შვილს შეეძლო თავის ძმებს ჭემობოდა და სს. მაგრამ როდის დასრულდა ყმაობა, რომელ უკანასკნელ მეფეების დროს, როგორც ჭეჭეჭობს ბარონი განი, გადაჭრით არ შეიძლება ითქვას, თუცა კი ყმაობა მოიპოვება ჩვენში მეცხრე საუკუნეშია¹⁰), აქ შეგონება, რომ თვით სატყეას ყმა სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა ჭქონდა, იგი ნიშნავდა მეფის ერთგულს, წინადა ყმას უწოდებდნენ თავის-თავის გამყიდველს; ხოლო შემდეგში ამ სატყეხით იმსახურებდნენ უკვლამ იმ პირებს, რომელნიც სხვების დამოკიდებულების ქვეშ იმყოფებოდნენ¹¹).

ჩადგანაც ჩვენი წარსული სასელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრება ქოდალურ წესზე იყო გამართული, ამისათვის თვით გლეხ-კაცობის იურიდიული აგებულებაც საზოგადო ქოდალურ წესს ეთანხმებოდა; როგორც სხვაგან, მაგ., დასავლეთს ევროპაში, სადაც ქოდალიზმმა შექმნა სხვა-და-სხვა გვარი გლეხ-კაცობა, ისე ჩვენში დაბალი წოდება, გლეხობა დას-დასად იყო დაყოფილი: თვითუღს დასს თავის ადგილი ეჭირა სასელმწიფო შენობაში, თავისი უფლება და კვლდებულობა ჭქონდა შემოსახული, როგორც სხვა წოდებაში, ისე გლეხობაშიც განხორციელებული იყო დიდ-პატარაობა, იურიდიული უფროს-უმცროსობა (თუ ასე შეიძლება ითქ-

¹⁰) Крѣпостное право въ Грузіи, стр. 23, Г. Калантарова.
¹¹) ibid, стр. 21.

ვას) და რომელსაც ერთი გლეხი განსხვავებოდა მეორესაგან თავის უფლებით, მაშინ ამ განსხვავებას თავისი საბუთი ჰქონდა და საბუთიც სხვა-და-სხვა ნაირი იყო. თუკი დად აჭრელებულს გლეხობას თავს დასტყუროდნენ მსახურნი, რომელნიც შეადგენდნენ ცალკე წოდებას; ეს წოდება იყო შემაერთებელი ხიდი გლეხობის და მალაღ-წოდების შორის. მსახურის სისხლი ერთი-ოდად ძვირი იყო უბრალო გლეხის სისხლზე (მუხ. 32 კანტ. სამ.), მას შეეძლო აზნაურობა მიეღო ბატონისაგან. დანაშთენი გლეხობა ოთხს წრეში იყო მოთავსებული, ოთხს ნაწილად განყოფილი. პირველს ნაწილს ეკუთვნოდნენ: შემოხიზნულნი, უცხოეთელნი, რომელნიც სცხოვრებდნენ ბატონების მამულზე და საბატონოს ხდილობდნენ, როგორც დროებით ვალდებულნი გლეხნი. მათი დასაკუთრება არ შეიძლებოდა, რადგანაც საბატონოს ძლევის გარეშე, იგინი მოშორებულნი იყვნენ უოკელგვარ დამოკიდებულებას. მეორე დასს შეადგენდნენ ისეთნი გლეხნი, რომელნიც დიდი ხნიდან დასახლებულნი იყვნენ ბატონის მიწაზე; ეს მიწა, მამული, თუმცა ბატონის საკუთრებად ითვლებოდა, მაგრამ გლეხის ხელში იყო სარგებლობა და მთლობელობა. ჟანი და ღონე ჩადვრილი ჰქონდა ამ გვარ მამულში; სამართალიც და ჩვეულებაც თხოვლობდა, ეს მამული მისთვის უძიზუნოდ არ გამოეწირა ბატონს. კიდევ ამიტომ ამ მამულზე გლეხს ჰქონდა სამემკვიდრო უფლება. მესამე ადგილი ეჭირათ მონებს, ნასუიდს გლეხებს, მეოთხე—ყმებს¹²⁾. გლეხ-გაჯობის ამ გვარი დანაწილება, დას-დასად დაყოფა მაინცათ უმთავრეს მიზეზად ძისი დაჩაგვრისა, შევიწროებისა. გლეხ-გაჯობა არ წარმოად-

¹²⁾ Крѣпостное право, стр. 20—21.

გუნდა ერთიანს სხეულს, ერთს შეერთებულს ძალას, კიდევ ამიტომ ვერ შექმნო აჯანყებულთა ქეიდალების წინააღმდეგ, როდესაც აჯანყებას ითხოვდა გარემოება, სხე ამბობენ მრავალნი, ასე ამბობს თვით უაღასთარაშვილიც. ¹³⁾ მაგრამ ჯერ უნდა დამტკიცდეს, რომ ჩვენი გლეხ-კაცობა მართლაც დასაგრული იყო და მერე მოიძებნოს მიზეზი — თუ რასათვის საქართველოს გლეხ-კაცობის ისტორიამ არ იცის უკვერია და სხვა ამ გვარი ნაყოფი დასავლეთის ევროპის ქეიდალიზმისა. —

საქმე ის არის, რომ, როგორც უკვე შევნიშნეთ, თვით ჩვენი კანონი აღიარებდა გლეხ-კაცის ზნეობრივს და პიროვნულს თავისუფლებას. ჩვენს კანონებში დიდის ზოლით არის გატარებული ეგრედ-წოდებული პოლიციური მზრუნველობა (ПОЛИЦЕЙСКАЯ ОПЕКА), ის სახელმწიფო გამგეობის სისტემა, რომელიც წარსულს საუკუნეს დაგვირგვინდა დასავლეთის ევროპის სახელმწიფოში (Polizeistaat). გამონების გარდა ამ მზრუნველობას უფრო სშირად ვპოვებთ ჩვეულებასში. გლეხი, კანონის და ჩვეულების ძალით, როდი იყო რომაელების «SERVUS», რომელიც შეადგენდა მოძრავს ნიუთს. არაჲ სახელმწიფო მზრუნავდა გლეხ-კაცობაზე, აფარავდა მას. «... ეს ამიტომ დავსწერეთ, რომ ნურა-კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა, ეჭვს წელიწადს სხვაგან დაჭყოფს, მოკა, ხელმწიფეს ეემობა და ყმა დაგეკარგებათ». (ვახტ. სამ., მუხ. 201) უკეთუ ბატონი ცუდად მოეპურებოდა ყმას, «ძალას დაატანდა», ყმას შექმნო სხვა ბატონს შესიზნოდა, დაეუო მასთან ცუდა-ათი წელიწადი და სრულებით განთავისუფლებულიყო მოუ-

¹³⁾ ibid.

სკენარში ბატონისაგან (იქვე, მუხ. 202; თრიალეთზე წასული-სათვის ვადა თორმეტი წელიწადი იყო — «თრიალეთზე ქართველს ბატონის სახასოშიდ თორმეტის წლის წასული რომ მოუვიდეს, ადარ მისცემენ»). არა თუ მარტო კანონში ვპოვებთ მზრუნველობას გლეხ-კაცობასზე, არამედ მართებლობის კერძო განკარგულებასაც. ამ გვარის მზრუნველობით აიხსნება, მაგ., ის საყურადღებო ფაქტი, რომ 1765 წელს მეფე ირაკლი მეორემ ბძანება გამოსცა, რომ ტყვეობიდან დაბრუნებული გლეხი თავისუფალი იყო და ვინც ჰსურდა, იმას ეემობოდა.¹⁴⁾ ეს მზრუნველობაც რომ არ ყოფილიყო, მაინც არც თვითონ გლეხი განსაზღვრავდათ ისე ღრმად დაჩაგრული, ყოველ პროტესტის ძალას მოკლებული, როგორც ჰგვიჩვენებს. მართალია, ჩვენმა ისტორიკოსებმა არ იცის ასეთი ჯგუფად გლეხების აჯანყება, როგორცაა კხედავთ შუგაჩოვის დროს რუსეთში და სხ., მაგრამ ეს კიდევ არათუ არ ამტკიცებს. ჯგუფად აჯანყება იმას მოკვირებს, რომ მთლად გლეხობა შევიწროებული და დაჩაგრული ყოფილა და, თუ ჩვენი ამ გვარს აჯანყებას არ ვპოვებთ, უფრო იმიტომ, რომ მთლად გლეხობა, როგორც წოდება, სახელმწიფოსა და მთლიან წოდების მზრუნველობის ქვეშ იყო კერძოდ, ცალ-ცალკე გლეხი ხვენშიც ხშირად იჩაგრებოდა, მაგრამ პროტესტსაც იჩენდა. და თუ გლეხს «ძალას დაატანდნენ», მას ადვილად შეეძლო მოეკლა თავისი შემწესებელი ბატონი, გაეყლიტა კიდევ მთელი სახელობა მისი და გაქცეულიყო სამხლავარ-გარედ. ამ გვარი მოკლენა ხშირად ხდებოდა

¹⁴⁾ Д. П. Пурцеладзе. Груз. Крестьян. Грамоты, стр. 17.

და გარემოებას სეკს უმართავდა გლეხობას. ¹⁵⁾ კიდევ ამიტომ ბატონი იძულებული იყო ადამიანურად მოპყრობოდა თავის გლეხებს, კაცურად მოქცეოდა მათ. ურთი-ერთობრივი სათნოება, ნდობა—აი საფუძველი, რომელზედაც ამოყვანილი იყო ის დაწესებულება, რომელსაც ბატონ-ყმობა ეწოდებოდა და რომ ეს სათნოება, ნდობა იყო ნამდვილი ქაჩტიკური ძალა უფრო აშკარად მტკიცდება ჩვეულებით. მაგალითად, ჩვეულება თხროულობდა, რომ ბატონი შიშშილობის დროს შესწყობდა თავის გლეხებს. ამ უბედურობის გამო მთელი წლის განმავლობაში სოფელი განთავისუფლებული იყო ყოველ-გვარ სარჩისაგან; ეგრეთვე იმ შემთხვევაში, როდესაც მტერი ააოხრებდა სოფელს, აოხრებულს სოფელს არა რაიმე გასადასახადი არ მოეთხოვებოდა, ვიდრე მცხოვრებლები არ მოკეთდებოდნ და სს. ¹⁶⁾ ურთი-ერთობრივი სათნოებას, ნდობას, მკვიდრს კავშირს თხროულობდა სასელმწიფოს საჭიროება, პოლიტიკური ინტერესი და არა თუ მარტო მეფეები, არამედ უმაღლესნი მოსელენიც კი ფხიზლად, სასტიკად ზრუნავდნენ, ეს სათნოება, კავშირი არ შეწყვედიყო. ღრმად სცდება ბ. ყალანთარაშვილი, ¹⁷⁾ როდესაც ამბობს, რომ ჩვენს მეფეებს ვითამ ძალა არა ჰქონდათ კანონები აღსრულებაში მოეყვანათ. არა, მეფეე-

¹⁵⁾ Крѣпостное право, стр. 31—32. აქ ბ. ყალანთარაშვილს ჩამოთვლილი აქვს ის მიზეზები, რომლებიც ხელს უწყობდნ გლეხს თავი დაეხსნა შევიწროებისაგან. ავტო რის სიტყვით აღმოსავლეთ საქართველოში გლეხი უფრო დაჩაგრული იყო, ვიდრე დასავლეთ საქართველოში. რადა?—ცალიერი სიტყვების გარდა არა რაიმე სახით არ მოჰყავს.

¹⁶⁾ Крѣпостное право, стр. 25, 46.

¹⁷⁾ ibid, стр. 23, 26.

ბი და მათი შვილები თვით უდიდეს ქეოდალებსაც კი ნებსს არ აძლევენ კანონის წინააღმდეგ მოედინათ რაიმე. 1781 წელს გლეხმა სვიმონ ჰეტრიაშვილმა იჩივლა მეფის მეძვედრეს გიორგისთან (უკანასკნელი მეფე საქართველოსი), ახელ ანდრონიკაშვილმა რაი ქალი მომტაცა და მოახლებათ წაიყვანა, ერთი კიდევ გააუზატეურა და რუსულად არისო. მეფის შვილმა ბძანება მისწერა მოურავს რეკავს: გაიგე ეს ამბავი და თუ მართალი გამოდგეს, ჰეტრიაშვილი თავის სახლობით ჩამოართვი ანდრონიკაშვილს და სახელმწიფო მამულზე დასახლება. უთხარ, «მამაძალოს» ახელს ანდრონიკაშვილს, რომ თუ წინააღმდეგობას გასწევს, მიწასთან გავასწორებთ. ეს კარგად იცოდეს იმან.¹⁸⁾ რასაკვირველია, ბატონისაგან ყმის დაჩაგრვა ხშირს მოვლენას შეადგენდა, მაგრამ თვით ბატონ-ყმობაც ხომ ამ დაჩაგრვას ნიშნავდა, ამ მოვლენას მოასწავებდა. საქმე ის არის, რომ ძველი ჩვენი გლეხობა ისე არ იყო დაჩაგრული, როგორც შემდეგში და არ იყო იმიტომ, რომ ბეჭრი გარემოება ეხმარებოდა მას, ხელს უწყობდა. და რომ ყოველივე ეს მართალია, სხანს იმ დაჭტიდგანაც, რომ 1832 წელს საქართველოს მთავარ-მმართველმა ბარონ როზენმა შეამოწმა ზნეობითი და ეკონომიური კეთილი განწყობილება ბატონების და ყმების შორის, რომელიც ძველს ჩვეულებასე იყო აშენებული. უმაღლესმა მთავრობამ მოსთხოვა ბარონ როზენს აზრი, თუ როგორ უნდა შეცვლილიყო გლეხების გარდასახვა. მთავრობას ეწადა შეეცვალა გლეხების ეკონომიური დამოკიდებულება და ეს უკანასკნელი რუსულის ბატონ-ყმობის კვალობასე,

¹⁸⁾ Грузин. Крест. грам., стр. 38; იხილე ევროპე გვ. 29, 45, 31. 79 და სხვანი...

წესსზე დაეყენებინა. თავის პასუხში 11 თებერვლიდან 1832 წ. ბარონ როზენმა მოახსენა შინაგან საქმეთა მინისტრს, რომ გლეხ-კაცობა კმაყოფილია თავის ძველებური ჩვეულებისა და ეკონომიური დამოკიდებულების შეცვლა რუსულ წესსზე საჭირო არ არისა¹⁹). მარტოვე სახელმწიფოებრი ცხოვრება, მოშორებული ბიუროკრატულს სენს, ბუნებრივი სახელმწიფო მეურნეობა, რომელიც ეკონომიურად ისე არა სჩაგრავს გლეხობას, როგორც ფულებრივი მეურნეობა—აი, სხვათა შორის, მიზეზი გლეხ-კაცობის კეთილ-მდგომარეობისა. მართლდა, პირველი შესვლით მკითხველს ეგონება, რომ გლეხობას დიდი გადასახადი ედვა, რადგანაც თვით გადასახადი მრავალ-გვარი იყო²⁰), მაგრამ, ჩვეულების ძალით, გლეხი გარდასახადს ამლეკდა შეძლებისა გაარად და ისიც ფულით არა, და ეს გარემოება დიდს შეღავათს უშვებოდა მას. ყოველსავე ამას ზედ უნდა დაუმატოთ განსაკუთრებითი თვისება მეფის უფლებისა²¹). ეს თვისება ამხნეებდა გლეხ-კაცობას, რადგანაც ამ თვისების ძალით მეფე იყო დაბალი წოდების მფარველად. კიდევ: ამიტომ ხშირად თუ გლეხს დაუშაკებდნენ რასმეს, პირ-და-პირ მეფესთან მიდიოდა საჩივრელად. მეფის ბძანებით საჩივარიც მალე თავდება. ზემოხსენებულთ ჩვენ სრულებითაც არ ვუკმევთ გუნ-

¹⁹) Сбор. матер., стр. 275--280.

²⁰) Грузин. Церковн. Гуджари, стр. 78—79, 110 და სს.

²¹) შემდეგ მშენიერის სჯრიონებისა მეფის უფლების თვისებაზე («ივერია» № 8, 1881 წ., წერილი, «რანი ვიყავით გუშინ?», გვ. 73—75,) რომელნიც ეკეთენიან ბაჯონ ი. სვიმონიძეს, ჩვენ აქ მეტად მიგვაჩნია განმეორებით ამ უფლების თვისებაზე ბასი.

დრუგს ჩვენის გლეხ-კაცობის წარსულს მდგომარეობას. ჩვენ მხოლოდ იმას ვამბობთ, რომ ეს მდგომარეობა არ იყო ისე ცუდი, როგორც ჰგონიათ ბევრს და აქნება ჩვენი გლეხობის ყოფაცნობრება უფრო ცუდი არა ყოფილიყო, ვიდრე დასავლეთის ევროპის ზოგიერთა სახელმწიფოებში, მაგ., საფრანგეთში, რომლის დაბალს წოდებაზე აი რას სწერდა მეზვიდმეტე საუგუნეს მწერალი ლაბრუერი: «სოფლებში ერთგვარს პირუტყვებს ჰხედავ: — ბინძურებს, გამხდრებს, შიშველებს, მზით დამწვრებს! ისინი დაჰკრობიან მიწას, დიდის გაჭირვებით სჩინებენ მას, მცენარეების ღეროს და ფესვებს დაეძებენ საჭმელად. იმათ თითქმის არ შეუძლიანთ ადამიანურად ხმის ამოღება; მხოლოდ მამინ, როდესაც ფეხზე წამოდგებიან, თქვენ შენიშნავთ, რომ ისინი ადამიანები არიან, ნამდვილი ადამიანები!..»²²⁾

ღირს-შესანიშნავია ერთი მოკლენა გლეხ-კაცობის ცხოვრებაში. ძველს სეპარტიკლოში დაბალი წოდების კაცი ხშირად თვითონ ეძებდა ბატონს, ყმად აძლევდა მას თავის თავს. ახალგაიურ მოკლენას ვხედავთ ევროპაში. იქ ეტრედ წოდებულნი უმაძულა ვილჯანები ყმებად ეძლეოდნენ ზოგიერთა ძლიერ ქედადებს იმ მიზეზის გამო, რომ ეს უკანასკნელნი მოვარკვლობას უწევდნენ მათ, შეწუხებისაგან იხსნიდნენ.²³⁾ დასავლეთ ევროპაში ამ მოკლენის პირველი და უკანასკნელი მიზეზი არეულ-დარეულობა უწესობა იყო, რომელიც თან მოჰყვა ქედადლობას. იქ სუსტს და უძლურს ძლიერისთვის უნდა მიემართა, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას განადგურებდნენ. ჩვენშიც,

²²⁾ Организация Уголовной юстиции Беко, стр. 311—312.

²³⁾ *ibid*, стр. 168—169.

რასაკვირველია, ქეოდალურ ანარქიას ადგილი ჰქონდა, მაგრამ აქ ბატონი, ქეოდალი იზიდავდა თავისკენ გლეხს უფრო თვით ბატონ-უმობის ხასიათის, მიძაწთულების ძალით, მით რომ ბატონი სშირად «პატრონი» იყო თავის გლეხისა²⁴). არეულობა არ იყო უმთავრესი და მუდმივი მიზეზი. მეძველდრე გლეხი, რომელსაც არავენ და არა აწუხებდა რა, პირობას აძლევდა ბატონს, გვემობი და შენ კანონიერად, სამართლიანად მაძვედე, ჩემზედ ძალა არ ისძაწრო (მაგალითად, დავით შბითელის წერილი ბახუტა თუღაშვილისადმი, Крест. Грамоты, стр. 49 და სხ.) საკვირველია, რომ შემდეგში, აწინდელი საუკუნის 20 წწ. დასაწყისში ურთიერთობითი დამოკიდებულება თავად-აზნაურობის და გლეხ-კაცობის შორის ძირუღლად შეიცვალა. გლეხ-კაცმა დაჭკარვა ძველებური სათნოება, ნდობა და ხელი მიჭყო რომ თავი როგორმე დაესნა ბატონისაგან. მეტად გასშირდა საჩივარი, დავი-დაჩაბა—არა, მე ამის ყმა, ამის კაცი არა ვარო. ამის მიზეზათ ის მიანდათ, ვითომ ბატონებმა ყმების კუთვნილობის დაწერილი საბუთები დაჭკარგეს არეულობის დროს საქართველოს დამოუკიდებლობის უკანასკნელ წლებში და ეს შეიტყეს ყმებმა; ამას იმასაც უმატებდნენ, რომ პოლიცია თავის მოქმედებით აჭეხებდა გლეხ-კაცობასაო. რადგანაც გლეხ-კაცობა თივისას არ იშლიდა, მთავარ-მძაწთებელი თ. ვორონცოვი იძულებული იყო მოესხებინა ეს გარემოება ხელმწიფისათვის, რომლის ბძანებით დაწესდა, რომ გლეხს არ გაეხებდა თავისუფლების ძებნა ძარტო იმის მიხედვით, რომ ბატონს ხელთ არა ჰქონდა დაწერილი საბუთი; თუ ჰსურდა თა-

24) Кръпостное право въ Грузіи, стр. 21

გი გაენთავისუფლებინა, უნდა დაემტკიცებინა, რომ ან თვითონ, ან მამა მისი და ან ჰაჰა წინად თავისუფალნი ყოფილან. ²⁵⁾ მთავრობა სტდილობდა ყმების მდგომარეობა გაეუმჯობესებინა. 18 მარტს 1825 წელს და 6 სექტემბერს 1826 წ. გამოიცა ორი ბქანება, რომლის ძალით უკეთუ მებატონე ზომას გარედ ხარჯს გარდასდევინებდა ყმას, შეუბრალებლად მოკვიდებოდა მას, ერთის სიტყვით, რაიმე ბოროტ-მოქმედობას იქმოდა, მაშინ მთავრობა მის მამულს, ყმებს თავის მზრუნველობის ქვეშ აიყვანდა (опека) ²⁶⁾, მაგრამ გლეხ-კაცობა მაინც თავისას არ იძლიდა, დავას არ სტოვებდა. რისთვის? უმთავრესი მიზეზი ამ მოკვლენისა იმაში უნდა მოიძებნოს, რომ უწინ თავად-აზნაურობა და გლეხ-კაცობა ერთს სასოგადოებრივ სხეულს შეადგენდნენ, ორგანიულად იყვნენ შეკავშირებული. ბატონობა ჭსაჭირობდა გლეხში, გლეხი ბატონში. დამოუკიდებელი სახელმწიფო, გარემოცული მტრებით, თხოულობდა წოდებრივს კავშირს, სათნოებას წოდებათა შორის და კიდევ ეს კავშირი, სათნოება მკვიდრად იყო განსოცოცლებული. შემდეგ 1801 წ. ბატონ-ყმობის სასიათი, მიმართულება შეიცვალა. ამას ამტკიცებს, სხვათა შორის, ის ფაქტიც, რომ თვით მთავრობამ გამოცა შემოსესუნებელი ბქანება (უქაზი) ყმების სასარგებლოდ. ბქანება, რასაკვირველია, საჭირო არ იქნებოდა, თუ გი გლეხ-კაცობა გაჭირვებაში არ ყოფილიყო.

რაც უამი და დრო გადიოდა, იმდენად *crescendo* ისპობოდა, იფუშებოდა ძველებური განწყობილება ბატონსა და ყმის შორის. 1823 წ. მთავრობამ ისურვა გამოეკვლია ეკო-

²⁵⁾ Сбор. статист. свѣд. стр. 32—33.

²⁶⁾ Сбор. матер., стр. 278.

ნომიური მდგომარეობა ყმებისა, რადენობა მათის გადასახადისა. ეს კითხვა აღიძრა იმის გამო, რომ, როგორც შევნიშნეთ, ყმებმა გამართეს საჩივრები თავისუფლების მოსაპოვებლად. მთავრობას ეწადა შეეტყო თუ რამოდენად შევიწროებულა გლეხკაცობა. გენერალ ერმოლოვმა, საქართველოს მთავარ-მმართველმა, წინადადება მისცა «საქართველოს უზენაეს მმართველობის სასოგადო კრებას», რათა მას მოეწვია თავად-აზნაურობის წინამძღომელნი და გამოჩენილნი მებატონენი და მათის დასმარებით გამოეკვლია — რამოდენს გადასახადს აძლევენ მებატონეებს თავისუფლების მეძიებელნი გლეხნი. სამის წლის შემდეგ (1826 წ. 30 აპრილს) «სასოგადო კრებამ» მოახსენა გენერალ ერმოლოვს, რომ საქართველოში ყმების გადასახადი გადაჭრილი და განსაზღვრული არ არის, თუმაც ეს გადასახადი დიდია და მრავალ-ნაირი. ამას «სასოგადო კრებამ» იმასაც უმატებდა, რომ შეიძლება ისე დაწესდეს, რომ თავისუფლების მეძიებელნი ყმანი, რომელნიც დალას და გულუსს არ იხდიან, სამ დღეს ემსახურონ ბატონს კვირაში, სოლო ისინი კი, ვინც დალა-გულუსს აძლევენ, ორ დღესაც კრებამ წარუდგინა ერმოლოვს სსვა-და-სსვა გადასახადის სია. ამ სიიდან სჩანს, რომ გლეხი ყველაფერს აკეთებდა თავის ბატონისათვის, ყველაფერს აძლევდა მას. ²⁷⁾ «სასოგადო კრების» აზრი უშედეგოდ დასტოვეს, მაგრამ საქმე კი ამითი არ გათავდა. 1831 წელს საქართველოში მოვიდნენ რევიზორებათ გრაფი ქუთაისოვი და მეჩნიგოვი. ამათ განისილეს «სასოგადო კრების» შრომა, გადაწვეტილება და პასკევიჩ-ეროვანსკის ნება-დართვით მოახსენეს ხელმწიფეს — საქართველოშიაც ისეთი ურთიერთობა

²⁷⁾ Сбор. матер. сир. 274—275.

დაარსებულყო, რომელიც რუსეთში იყო მებატონეთა და გლეხთა შორის. ამ აზრს წინააღმდეგ ბარონ რომანი, რომლის შესჯდულობა ამ საგანზე უკვე იცის ჩვენმა მკითხველმა.

1847 წელს «მთავარ-სამმართველს რჩევა» (СОВѢТЬ Главнаго Управленія) შეუდგა პროექტის შედგენას, რომელსაც სასჯელად ეწოდებოდა: «Систематическій сволъ отношеній помѣщиковъ къ крестьянамъ и обратно». ეს პროექტი წარუდგინეს თ. ვორონცოვს, რომელმაც, შემდეგ განხილვისა, წარმოასტკვია, რომ პროექტი უფრო დიდს უფლებას აძლევს ბატონს, ვიდრე ძველად ჰქონდა მას მინიჭებულიყო. ვორონცოვს ჰსურდა გაეგო — რა შესჯდულობისა იყო თვითიული მანრის თავად-აზნაურობა. ამისათვის მან უბრძანა თავად ბებუთაშვილს მანრის კომიტეტები დაეარსებინა. როდესაც კომიტეტები დაარსეს და მათ მოსთხოვეს წარედგინათ მთავრობისათვის შენიშვნები პროექტზე, მაშინ აშკარად აღმოჩნდა მტრობა თავად-აზნაურობისა გლეხ-კაცობისადმი. პროექტში ჩართულნი იყვნენ ზოგიერთი ლიბერალური ზომანი, წესები გლეხ-კაცობის სასარგებლოდ. ეს მეტად არ ესაძმონა თავად-აზნაურობას. სამწუხაროდ, დიდი აზნაურება გამოიჩინა გორის მანრის თავად-აზნაურობამ. აი ნიმუშად ზოგიერთი ზომანი, რომელნიც უარ-ჰყო გორის მანრის ეკრედ წოდებულმა მაღალმა წოდებამ. პროექტის მეორეთმეტე მუსლი თსოულობდა, რომ უკეთუ ბატონი მოჰკლავდა თავის გლეხს, მოკლული გლეხის ოჯახი და მისი გაუყრელნი ძმანი ყმობიდან უნდა განთავისუფლებულიყვნენ და სასჯელმწიფო გლეხებად შერიცხულიყვნენ. მესუთე მუსლის ძალით, თუ ბატონი ახლად გააშენებდა სოფელს, გლეხნი ექვსი წლის განმავლობაში თავისუფალნი იყვნენ სასჯელმწიფო გარდასასადისაცან (ამას ით-

სოკდა ძველებური ჩვეულებაც, (Крѣпост. право, стр. 46). მეთერთმეტე მუხლის ძალით, როდესაც ცალკე გლეხი, მთელი ჯვალახობა ან სოფელი უნდა გასყიდულიყო ვალში, თვით გლეხს ან სოფელს შეეძლოთ დანიშნული ფასი წარედგინათ და თავისუფლება მოეპოვათ, თუ სხვა მსყიდველი არ აღმოჩნდებოდა. გორის მაზრის თავად-აზნაურობამ უარ-ჭყლეს მუხლნი იმ მიზეზების გამო, რომ ჩემი სასარგებლონი არ არიანო. ²⁸⁾ არც სიღნაღის მაზრა ჩამოაჩა უკან გორის მაზრას. იქაური თავად-აზნაურობა თხოულობდა ნება მოგვეცით გლეხები დავაგირავოთ საქართველოს გარდა სსკვანაცაო და არა მარტო «პრიკაზშიო» (Приказъ общественнаго призрѣнія), საჭიროა ჩვენს ქალებს მზითევი მთელი სოფლები გავატანოთ და ნება გვქონდეს იმერეთშიც ვიყიდოთ გლეხები და იქიდგან განდოკასახლოთო. ²⁹⁾ ცოტად ადამიანური გრძნობა გამოიჩინა თბილისის მაზრის თავად-აზნაურობამ. ³⁰⁾ თვით თ. კორცოცომა უფრო ლიბერალურად შეჰხედა პრექტორს ამის კეთილ-შობილური აზრი და გრძნობა უჩვენებდა საზოგადოებას, რომ მთავრობა ზნეობით და გამჭრიახობით დაშორებით ძალა იდგა ჩვენს თავად-აზნაურობაზე. სამწუხაროდ, საქმე კურათურით ვერ დაბოლოვდა, რიდგანაც თ. კორცოცომა დაასკვნა, რომ ვიდრე მამულები არ გაიმიჯნება და თავად-აზნაურობა ძირმალურად არ დაიმტკიცებს ღირსებას, შეუძლებელია ურთი-ერთობრივის დამოკიდებულობის შეცვლა.

²⁸⁾ Сбор. матер. стр. 282—292.

²⁹⁾ *ibid*, стр. 293.

³⁰⁾ *ibid*, стр. 291.

ბატონ-ყმობის სახლს წესსზე დადგენა³¹⁾). მკითხველი თვითონაც ჭსედავს ჩვენი თავად-აზნაურობის მოქმედებას, მის ზნეობრივი სახეს. საყურადღებო და ღირსშესანიშნავი ის არის, რომ გორის მანქა იყო უდიდესი ბუდე ქუდალებისა, ყმების რიცხვი ამ მანქაში უფრო მრავალი იყო, ვიდრე სხვაგან³²⁾ და აი სწორედ ამ მანქის თავად-აზნაურობამ გამოიჩინა მტრობა გლეხობისადმი, გვიჩვენს ვიწრო წოდებრივი ანგარიში, შიდადი საჩუბლობა.

სულ სხვა ნაირი კაკშირი, ურთიერთობა სუფივედა ძველს საქართველოში. ეს მკითხველს უკვე ვუჩვენეთ, აქ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ თვით არისტოკრატისაც კარგად ახსოვდა ძველებური სათნოება და ბატონ-ყმობის გაუქმების წინად თითონვე აღვიარებდა თავის შიშით, რომ ბევრი მაგალითები მოიხილება ბატონს თავი შეეწიროს ყმისათვისა³³⁾. ყოველივე ეს მართალია, თუმცა კი, მეორეს მხრით, მართალი არ იყო გენერალ-ლეიტენანტი თ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, რომელიც ჭეიჭეობდა, რომ საქართველო უბატონ-ყმოდ ვერ გასძლებდა და უკუკვლად მალე დაემხობოდა.³⁴⁾ ბატონ-ყმობა ჩვენში, როგორც მოვიხსენიეთ, ძველს იურიდიულს დაწესებულებას შეადგენდა, ამ დაწესებულებას თავისი ისტორიული *raison d'être* მოუპოვებოდა, მაგრამ იგი როდი იყო ისეთი ძალა, რომლის კარგზე სახელმწიფოს, ხალხის აჩსება არ შეიძლებოდა. ეს

³¹⁾ *ibid*, стр. 295.

³²⁾ Сбор. статист. свѣд., стр. 37.

³³⁾ Зиссерманъ, Сбор. матеріаловъ, вып. II, стр. 347 и слѣд.

³⁴⁾ *ibid*, стр. 359.

ავიწყდებოდა ჩვენს თავად-აზნაურობას, როდესაც სჯა დაიწყო იმაზე—მამულთ თუ უმამულად უნდა განთავისუფლებულიყო გლეხი. საკვირველი რამ იყო ეს სჯა. თავად-აზნაურობას ეგონა, რომ რადგანაც ბატონ-ყმობა უძველესი დაწესებულებაა, რომელმაც შეაკავშირა ორი წოდება, ამისათვის კავშირი მოისპობა, თუ გლეხს საკუთარი მიწა მისცეს და ისე განთავისუფლესო. თავად-აზნაურობის ლოკიკით, გლეხ-კაცობას რომ საკუთარი მამულები მისცემოდა, ეს წინააღმდეგი იქნებოდა ზნეობრივის განონისა, სინიღისისა, ეს მოსპობდა კეთილს განწყობილებას მათ და გლეხთა შორის, დასთესდა მტრობას, შუღლს. ერთის სიტყვით, თავად-აზნაურობა ზნეობრივი პრინციპით ამართლებდა თავის აზრს, რომ გლეხს საკუთარი მიწა არ უნდა მიეცეს (35). შესანიშნავი რამ არის ეს კერძ-წოდებული ზნეობრივი პრინციპი, ყველასთვის ყველაში და ყოველთვის გამოსადეგი! რასაკვირველია, თავად-აზნაურობას სრული ნება ჰქონდა ელაზარაკა, რომ თუ გლეხს საკუთარს მამულს მისცემენ, ამითი შემცირდება უიმისოდაც არა-სანატრელი ეკონომიური კეთილ-დღეობა ძალადის წოდებისა და ნება ჰქონდა მით უმეტეს, რომ ეს კეთილ-დღეობა დაბალი ფასისა იყო, მარჯაც და თავად-აზნაურობა ვალთ იყო სავსე. 36) მაგრამ რო-

35) *ibid*, სტრ. 347, აგრეთვე 352—353.

36) თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობას ჰყვანდა დაგირავებული «პრიკაზში» 1 ივნისს 1864 წლამდე გამოტანილს ფულში 30,714 სული ყმა, კაცი და ქალი. ეს ყმები დაფასებულნი იყვნენ თავანთ მამულებით 2,042,100 მ. სულ ემართა ვალი თავად-აზნაურობას 1,810,840 მ. მეოთხედი ნაწილი მამულებისა პრიკაზში იყო დაგირავებული, ცოტათი კიდევ მეტი, ასე რომ მთელს გუბერნიასი ითვლებოდა 16,409 კომლი, პრიკაზში იყო დაგირავებული, 1864 წ. 4,848 კომლი. Сборникъ статист. свѣд. стр. 36—40.

დესაც თავად-აზნაურობა ბუნებრივ მიზეზებთან (естественныя причины) იხსენიებდა. ზნეობრივ მიზეზებსაც (нравственныя причины) და ამბობდა, რომ გლეხს არ უნდა მიეცეს საკუთარი მიწა, მაშინ ერთს ჭაჭტს ამტკიცებდა, სახელდობრ იმას, რომ საუკუნოდ მოისპო უწინდელი კავშირი ბატონსა და ყმას შორის.

ზემოდ მოხსენებულადგან საკმაოდ სჩანს, რა დიდი ცვლილება მოხდა ჩვენს ბატონ-ყმობაში, რა ღრმად შეიცვალა მისი ხასიათი, მიმართულება შემდეგ 1801 წლისა. ახლად დაანკუბულად რუსეთის მთავრობა, შეძლებისამებრ, სცდილობდა, ასეთე ისე, შეღავათი მიეტა გლეხ-კაცობისათვის, მაგრამ საქმეს ვერა უშეკლავდა. შემდეგ რუსების შემოსვლისა, საქართველოში სულ სხვა ცხოვრება დაიწყო და ბატონ-ყმობა, როგორც ნათელი სანგრძლივის ისტორიულის ცხოვრებისა, უეჭველია, უნდა დაშლილიყო სხვა გარემოებათა, სხვა პირობათა გავლენის ქვეშ და კიდევ დაიშალა, კიდევ განჭქრავა ძველებური ბატონობა — ვატრონობა. მთავრობა, როგორც გარეგანი ძალა, აქ არაფერს შეაში იყო. როგორც ვსთქვით, მთავრობა კიდევ სცდილობდა ცოტად თუ ბევრად ჭუმანიურად განეწყო ბატონ-ყმობის საქმე. ამითი უნდა აიხსნას ის ჭაჭტი, რომ მან 1808 წელს, სასულეიერო პირნი განთავისუფლავ ყმობის უღელიდგან, რადგანაც ყმობა სასულეიერო წოდების ღირსების დამამცირებელია და, ვარდა ამისა, წინააღმდეგობა რუსეთის კანონებისა; 1832 წ. მოქალაქეებს აღუკრძალა ყმების ყოლა და სხ. ³⁷⁾. თუმცა ჩვენი უფლება დიდს და საპატიო აღვიღს აკუთნებდა სასულეიერო წოდებას და თავი ამ წოდებისა, კათალიკოზა სუ-

³⁷⁾ Сбор. матеріаловъ, вып. I, стр. 258.

ლის ხელმწიფეთ იყო მიღებული (ვახტ. სამ. მუხ. 25), მაგრამ მანც მეთეს სრული ნება ჰქონდა მღვდელი ყმად ებოძა ეკლესიისათვის, ³⁸⁾ თავადისათვის ერთგულს სამსახურში, ³⁹⁾ ასე რომ არათუ მარტო ეკლესიას ჰყვანდა მღვდლები ყმებათ, არამედ თავადებს და აზნაურებსაც; მეფის მოძღვარიც კი ხშირად ყოველ-გვარ სახელმწიფო და საბატონო საჩუქს იხდიდა. ეს გარემოება სრულებითაც არ უშლიდა სასულიერო წოდებას კეთილ-დღეობაში ყოფილიყო. თვით მეფე და კერძო პირნი უხვად სწირავდნენ ეკლესიას ყმებს; მთელ სოფლებთან ეკლესიას ებოძებოდა ხოლმე ქორები და მიმინოები, რადგანაც სასულიერო ქოდალებსათვისაც მიუცდილებლად საჭირო იყვნენ აღიარება. ⁴⁰⁾ ეკლესიას არა თუ მარტო ქრისტიანებს იყვანდა ყმებად, არამედ ურბებსაც, რომელთაც, სხვათა შორის, ხარჯად ედოთ ქრისტეს შობის თვეში წმინდა სანთელი მიეტანათ ეკლესიაში (ცხინვალელ ურბის დანიელას წელიწადში ხუთი ლიტრა წმინდა სანთელი ჰქონდა შეწერილი) ⁴¹⁾; არც თათრების ყმობას ურიდებოდა ეკლესია. (1797 წელს ალავერდის სობორის ს. მულანლოში იღრზე სამოც-და-რვა კომლი თათარი ჰყვანდა ყმად; თათრები ყოველ წელიწადს რამდენსამე ტომარას და თითო ხაღინას აძლევდნენ სობორისს; ასე გასინჯეთ, ხაღინა ხაოინი არ უნდა ყოფილიყო) ⁴²⁾. საზოგადოდ რომ ითქვას, საეკლესიო ყმანი უფრო კარგს მდგომარეობაში იყვნენ,

38) Церковные Гуджари, стр. 9, 79 და სს.

39) Груз. Двор. Грам. стр. 7, Д. Пурцеладзе.

40) Церков. Гуджари, стр. 53.

41) ibid, стр. 110.

42) ibid, стр. 20.

ვიდრე საერო ძეგადაღებისა. უმთავრესი ამის მიზეზი ის იყო, რომ სშირად მეფეები ყოველ-გვარ სახელმწიფო საჩუქისაგან ანთავისუფლებდნენ საეკლესიო ყმებს, ⁴³⁾ ხანდისხან თხრო-ლობდნენ მათგან ეგრედ წოდებულს თათრების და სამხედრო გარდასახადს, ⁴⁴⁾ იშვიათად ნაღირობისას. სასულიერო წოდებას საქართველოში მალაღი ადგილი ექცია, დიდი პატივი ეპყრა ხელთ, ძლიერი გავლენა ჰქონდა; ამისათვის მეფე ესარ-ჩლებოდა საეკლესიო გლეხს მაშინაც კი, როდესაც ეს გამოსარჩ-ლება წინააღმდეგი იყო ასეთის «დიდებულისა», როგორც მაგ. გოგია ამილახვარი ⁴⁵⁾. კიდევ ამიტომ გლეხ-გაცობა ეკლესიას უც-ქროდა როგორც «მთარკელს», «დამცველს», მიესწრაიებოდა მისკენ. საზოგადო მოკლენა იყო, რომ გლეხი უფრო ადვი-ლად კისრულობდა ეკლესიის უძობას, ვიდრე თავადისას ან აზ-ნაურისას. თუ საერო ძეგადაღს თავისი ყმა შევიწროებაში ჰყვანდა, უგანსგნელს შეეძლო შესიზნოდა ეკლესიას, რომელიც იღებდა მას თავის მთარკელობაში. ⁴⁶⁾ ეკლესია და მეფე — აი-თრი პირი, რომელნიც უფრო იზიდავდნენ გლეხ-გაცობას. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ საერო ძეგადაღები შედარებით უფ-რო ცუდად ეპყრობოდნენ ყმებს, ვიდრე ეკლესია. მართალიც არის. ეკლესია უფრო მდიდარი იყო და არ აწუხებდა ყმებს დიდის გარდასახადით; უნებოთ და სწავლა განათლებით სა-სულიერო წოდება მალაღი იდგა საერო ძეგადაღებზე, რადგანაც ეს სწავლა-განათლება სასულიერო-წოდებრივის მიმართულებისა

⁴³⁾ *ibid*, სტრ. 13, 22, 27, 103 და სხ.

⁴⁴⁾ *ibid*, სტრ. 36, 37.

⁴⁵⁾ *ibid*, სტრ. 99 და სხ.

⁴⁶⁾ Церков. Гуджари, სტრ. 45.

იყო; გარდა ამისა ხსენებული წოდება უფრო ომბიერად სცხობ-
რებდა და სხ. ⁴⁷⁾ მზრუნველობა, რომელსაც მისდევდა თაკად-
აზნაურობა გლეხ-კაცობის შესახებ, ეკლესიისათვისაც შეადგენ-
და საჭირო საგანს და უფრო დიდს, რადგანაც ეს მზრუნვე-
ლობა ეკლესიის პირდაპირი საღმრთო მოვალეობა იყო. ამ
გვარს საეკლესიო ბატონ-ყმობას ის შედეგი მოსდევდა, რომ
საერო ტერადალები იძულებულნი იყვნენ კარგად მოჭვიდებოდ-
ნენ ყმებს, რადგანაც წინააღმდეგ შემთხვევაში, ყმებს შეეძლოთ
დაეტოვათ ბატონები და შესიზნოდნენ ეკლესიას. ⁴⁸⁾ მაგრამ
ძანინტ საეკლესიო გლეხ-კაცობაც ემორჩილებოდა ტერადალურს
უღელს და ეს უღელი ყოველ შემთხვევაში დიდს და მძიმე
ტვირთს შეადგენდა. და რომ ეს ჭეშმარიტებაა, სჩანს იმ კა-
ნონებიდან, რომელნიც შეესებოდნენ გლეხ-კაცობის პირაგ-
ნულს და ქონებრივს უფლებას.

როგორ და რა ნაირად ისატებოდა ონეობირივი არსება
გლეხ-კაცისა? კანონის ძალით გლეხი შეადგენდა ბატონის სა-
კუთრებას. ამისათვის ბატონს დიდი უფლება ჰქონდა მინიჭე-
ბული გლეხის პირაგნობაზე; ეს უფლება ყველაფრის ნებას
აძლევდა მას, გარდა სიკვდილისა და გახეობრებისა; «უხელ-
მწიფოდ კაცს თავისის ყმის სიკვდილი და გახეობრება არავის
ხელმწიფებისა» (კახტ. სამ. 95 მუხლი). სიკვდილის და გა-
ხეობრების ნება ჰქონდა ბატონს მხოლოდ ხელმწიფის «დას-
ტურით». აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენი კანონი სრულს
დესპოტიურს ძალას არ ანიჭებდა ბატონს; უდანაშაულოდ
ბატონს როდი არა შეეძლო-რა, რადგანაც მაშინაც კი «თუ კაც-

⁴⁷⁾ Крѣпостное право въ Грузіи, стр. 14—15.

⁴⁸⁾ ibidem.

მან თავისი უმაჲნ მოკლას, ან განსებროს, თუ დანაშაულზედ უქნია, მით ბატონისაგან და კათალიკოზისაგანაც საწყენი არის» (მუს. 95) და ეს იმიტომ, რომ «თუ ბატონი გაუწყობის, სულს გარდა უკვლახე სული მიუწყდება» (მუს. 160). წადგანაც ასუფის გარდა ბატონს უკვლახე სული მიუწყდება და», ამისთვის ხელმწიფის უდასტუროდ გლეხის სიკვდილს ან განსებრებას ცუდი შედეგი ჰქონდა ბატონისათვის. თუ განსებრებულმა. «კიდევ მისი უმობა ინდომა, მამულს ვერ მოუშლის და სისხლიც უნდა მისცეს და თუ იმის უმობა აღარ ინდომა, სისხლი არ უნდა გამოართვას, თავის ცოლ-შვილით ვისთანაც უნდა მივა, უწინდელი პატრონი კვლარას მიედავებისა», მოკლულს გლეხის ძმები და ნათესავები, მისი სახლობა თავისუფალი იყვნენ მკვლელს ბატონის უღლიდგან. («მძას და სახლის კაცს თუ არ სიკვდილისათვის განსებრებისათვის უკრავინ გამოართვამს» მუს. 95.) მაშასადამე, თვით ის ზარალი, რომელიც მიუცდილებლად თან მოსდევდა გლეხის სიკვდილს და განსებრებას, ასუსტებდა იმ უფლებას, რომლითაც აღჭურვილი იყო ბატონი. თუ სიკვდილისა და განსებრების ნება ჰქონდა ბატონს, რასაკვირველია, ჯარიმის გადახდებებისა და ჯოხით გალახვისაც ექნებოდა (71 მუს. ჩვეულებათა) და უმას ვერც შეეძლო ვერსად ეჩივლა. სულ სხვა იყო, უკეთუ უმაჲრასმეს დაუშავებდა ბატონს. «ვისაც შერისხდეს ღმერთი და თავის ბატონი მოკლას, ან დაჭრას, ამისი სისხლი არ გაინდების, ამისათვის რომე უმისა უკვლა ბატონისა არის» (მუს. 258); მაგრამ მოკლას ვიღა იტყვის, როდესაც გლეხი უბრალო შეურაცხყოფისათვის სასტიკად ისჯებოდა, ასე რომ თუ უმაჲ ბატონს გაჯავრებით ან ჯოხი ჰჭრას, ან ხელით სცემოს, ხელი მოკვეთოს, ან იმ კაცს ხელის ფასად წაერთოს;

თუ ან გაჯავრებით ჰირისპირ შაგინოს, ენა'მოკტრას, ან ენის თასი წაერთოს» (კახ. სამ., მუს. 259.) ასეთი უთანასწორობა იყო განსორციელებული სისხლის სამართალში, უთანასწორობა, რომელიც შეადგენდა მიუცილებელს შედეგს ქოდალურის წეს-წყობილებისას. ესევე უთანასწორობა სისტემატიურად გატარებული იყო მთლად ჩვენს კანონებში და იქამდის მიდიოდა, რომ ემა ბატონის ხელში აღებ-მიწემობის საგანს შეადგენდა. ასე, რომ ბატონს, კანონის ძალით, შეეძლო გლეხი დაეგირავებინა, გაესყიდნა. («თუ კაცმან სოფელი, ან გლეხი იყიდოს თავადისაგან ან აზნაურისაგან, ხელმწიფესაც უნდა დაკითხვას, მაგრამ უკითხვავდაც სყიდულა და არც ხელმწიფე გამოკიდებია...» მუს. 162 კახ. სამ.) და რადგანაც ემა ბატონის საკუთრება იყო («ბატონმა რომ ემას თავი დაახსენებინოს...» იქვე მუს. 260), უგანასკნელს სრული უფლება ჰქონდა მოეშორებინა იგი თავის კრასსათვის და მოსამსახურეთ წაეყვანა, მხოლოდ იმ პირობით კი, რომ სამაგიერო უნდა დაჩენილიყო გლეხის ოჯახში, რათა ოჯახი არ დაეტეს, გლეხ-კაცის მეურნეობა არ შემცირდეს; გარდა ამისა ბატონი გარდასახადს ვერ მოსთხოვდა ოჯახს, ვიდრე მოსამსახურე მასთან იმყოფებოდა. აქ ღირსია შესანიშნავად ის დაქტი, რომ დასავლეთ საქართველოში ბატონს შეეძლო მოახლეების გამოყვანა მარტო ზოგიერთად და არა ყველა ოჯახიდან.⁴⁹⁾ ამ პიროვნულს შევიწროებას, სხვათა შორის, ისიც უნდა ზედ დაერთვას, რომ გლეხს არა ჰქონდა სრული თავისუფლება ერთი აღაგიდგან სხვაგან გადასახლებისა, თუმცა კი, მეორეს მხრით, გლეხი არ იყო მიწის კუთვნილება, მიწაზედ დაკრული კანონ-

⁴⁹⁾ Сборникъ матеріаловъ, вып. I, ст. 306--307.

ნი (კასტ. სამარ. მუხ. 199 და 200) მართალია, ნებას არ აძლევდა გლეხს თავისუფლად გადასახლებისას, მაგრამ ისეთს პირობებს კი უდებდა, რომ გლეხისათვის ადვილი საქმე იყო ერთის ბატონისაგან მეორესთან მისვლა, მასთან შესინჯვა. როგორც კიციტით, ეს შესინჯვა ჩვეულებრივს მოკვლენას შეადგენდა. მასში მოიპოვება ერთი უმთავრესი მიზეზი იმ ფრიად საყურადღებო გასემოებისა, რომ გლეხი არ ეჩაგრებოდა ბატონს და ბატონიც იძულებული იყო არ დაესაგრა იგი.

პიროვნულს უფლებას რომ თავი დაეკანთოთ და ქონებრივს მიემართათ, აქაც იმავე სურათს შეესხვებით. აქაც გლეხი დახაგრულია, აქაც მისი უფლება მეტად მკრთალი და სუსტია ბატონის უფლებასთან შედარებით. გლეხის პიროვნული და ქონებრივი უფლება ერთს და იმავე წერტილზე სდგას, ერთსა და იმავე ღირსებისას; სამოდენადაც გლეხი შევიწროებულია პიროვნულად, იმოდენად ქონებრივად არის შევიწროებული; აქ სუფევს სრული ჭარბონია, თანასწორობა. მაგრამ, როგორც უკვე შევნიშნეთ, თვით კანონის მუსლინი გლეხის ქონებისა, და საკუთარების შესახებ, გაკვეთილი არ არის, ერთი-ერთმანერთს ეწინააღმდეგებიან. სან კანონი კატეგორიულად ბძინებს: «ყმისა ყველა ბატონისა არის» (მუხ. 258), ბატონს სულს გარდა «ყველაზე ხელი მიუწვდების» (მუხ. 160), «ნასყაფი ყმა კერც კალს აიღებს, კერცარავის მისცემს, ამისათვის რომე არა აქეს-რა» (ბერძნული სამართალი, მუსლიმ რაჟი), ზოგჯერ კი თავის ბძინებას სტყურობს, სულს სხვას ღაღადებს, წინააღმდეგს ჭჭადაგებს. და რომ ყოველივე ეს მართალია, სჩანს იჭიდვან, რომ «თუ გაცი ამოვარდეს... რაც საქონელი დარჩეს მალი-გორად გაიყონ (მოკვლევბმა)... მაგრამ საქართველს რიგით ბატონიც წაიღებს» (კასტ. სამ.

მუსლი 137), «თუ ქალის შვიტი არა დაწეს-არა და საქონე-
ლიც დაწეს, ცოტა რამე საწხო იმ ქალს უნდა მიეტყოს და
სხვა მოვალეებს მალი-გორად გაუყონ» (იქვე, მუს. 138),
«კინ მოკვდეს და დაწეს ცოლი... და თუ შვილი ისევე ჭყავს
მამულს ვერაინ წაართმევს, შვილისა არის» (იქვე მუსლი
231). მასხადაძე გლეხს ჭქონდა საკუთარი «საქონელი», რომელსაც მოკვლეები მალი-გორად გაიყოფდნენ, ჭქონდა «მამუ-
ლი, რომელსაც შვილს «ვერავინ წაართმევს» და სხვ. სამწი-
ხარად, ხვენში იურიდიულ კითხვებს არ მისდევნ, ⁵⁰) კიდევ
ამიტომ გადაჭრით ჯერ-ჯერობით არა ითქმის-არა გლეხ-კაცის
საკუთრების უფლებასზე (право собственности), დაბეჯითო-
ბით შეიძლება ითქვას მხოლოდ ის, რომ გლეხს ჭქონდა სა-
მემკვიდრო უფლება (последственное право), უფლება
სარგებლობისა და მფლობელობისა, საკუთრება კი არა ჰქო-
ნია. თვით სამემკვიდრო უფლებაც შემცირებული იყო, რადგან
ნაც სამემკვიდრებელი კაყი-შვილზე გადადიოდა და არა ქალზე.
და რომელსაც გლეხის უფლებასზე გაქვს სჯა, სახეში უნდა ვი-
ქონიოთ ის განსხვავებაც, რომელიც ქონებრივ უფლებამ იცო-
და. ხვენშიც, როგორც სხვაგან, ქონება იყო მამა-ზაპეული და
მონაღვაწი (родовое и благопріобрѣтенное), უძრავი და
მოძრავი. ბატონს მამა-ზაპეულ და უძრავს მამულზე უფრო დი-

⁵⁰) თუ არ ჩავსთვლით ასეთს ყოველად უვარგისს და უგვანო ნა-
წარმოებს, როგორც არის, მაგალითად, ფურცელაძის «Краткое си-
стематическое изложение уголовного законодательства Вах-
танга VI, Царя Грузинскаго, съ показаніемъ достоинства
и недостатковъ его» Тиф. 1864 г. ნუცავი ვისთვის არის საქი-
რო ეს ვითომ და განმარტება და ისიც ღირსებისა და ნაკლულევანებათა
ჩვენებით??...

დი უფლება ჰქონდა, ვიდრე მონაღვანს და მოძრავეს. ეს უკანასკნელი, მონაღვანის და მოძრაი მამული მთლად გლეხს ეკუთვნოდა. მაგრამ სულ სხვა იყო, როდესაც საქმე უძრავს მამა-პაპუელს მამულზე მივარდებოდა; აქ გლეხის ნება არაფერს ნიშნავდა, მისი უფლება მეტად მცირე იყო, არც ყიდვა და არც გასყიდვა არ შეეძლო მას, რადგანაც «თავადის უმა ნუქას იუი-დის... თავადისა და ვინგინდას კაცის უმა თავისის ბატონის უბეჭდოდ ნურც რას გაყიდის, თორემ მისი მებატონე არ იყაბულებს, მამულს თვითონ დაიჭერს და ფასს მიმსყიდველს სთხოვს» (კახ. სამ. მუს. 163) ასე ბძანებდა კანონი მამა-პაპუელის მამულის შესახებ; კეთილ-შეძენილი, მონაღვანის მამული, როგორც შევნიშნეთ, გლეხის საკუთრებას შეადგენდა, გლეხს როგორც ჰსურდა, ისე მოიხმარდა. ბატონს, მაგ., ნება ჰქონდა ცუდის ყოფა-ქცევისათვის, უჩიბისათვის წაერთვა მამა-პაპუელი მამული ერთის გლეხისთვის და მეორესთვის მიეცა, მაგრამ კეთილ-შეძენილს ანუ მონაღვანს მამულს ვი ვერ შეეხებოდა; სამწუხაროდ, შემდეგ 1801 წლისა ჩვენის გლეხკაცობის ქონებრივს უფლებაში შესამჩნევი ცვლილება მოხდა, მეტად სასარალო და მავნებელი ამ წოდებისათვის. ამ ცვლილების მიზეზი იყო გაჭირვებული ეკონომიური მდგომარეობა თავად-აზნაურობისა, რომლის სიღარიბე თან-და-თან მატულობდა. ჩვენ ვამბობთ იმაზე, რომ ასაღმა ცხოვრებამ თავდა-აზნაურობას უჩინებვი ვალი შესძინა. საჭირო იყო მაღალ წოდებას გლეხ-კაცებისათვის მიემართა და მიმართა კიდევ. ამის გამო ძველი განსხვავება მამა-პაპუელის და მონაღვანის მამულის შორის მოსპეს, თუმცა ამ განსხვავებას საძირკვლად ედგა ჩუულება; ეს ორ-გვარი მამული ერთი-ერთმანეთში აურთეს. და რადგანაც ბატონების ვალს გადახდა უნდოდა და ამისათვის არა

გმარდა მამა-მამული მამული, გლენის მონაღაწ მამულსაც მიჭეკეს ხელი, დაუწეეს მას გასუიდა. ⁵¹⁾ თუ რა ნაირად შესცვლიდა ეს განკარგულება გლენის მეურნეობას, ამას მკითხველი თვითონაც მისვდება. მაგრამ ამას როდი დააჯერეს გლენობა. რუსეთის მმართველობის შემოდების შემდეგ, კანონად დაიდო, რომ გლენს ნება არა ჰქონოდა უძრავი მამული ეყიდნა; თუ იყიდდა, ბატონის კალში წაართმევენ. ეს კიდევ არაფერი—გლენს არ შეეძლო ბატონისათვის ეჩივლა, ესა-და-ეს მამული ჩემი საკუთრებაა და არა ბატონისაო, ამ გვარს საჩივარს სასამართლოში არ ღებულობდნენ. ⁵²⁾—ამითი ვათაკებთ ამ წერილს და ზოგიერთს საგნებს ესტოკებთ იმ განზრახვით, რომ იმათზე რდესმე წაღკე მოკვლასაჩაკოთ მკითხველებს.

ნიკო ხიზანიშვილი.

⁵¹⁾ Сбор. материаловъ, стр. 316—317.

⁵²⁾ ibid, стр. 312.

საგულის-ხმიეროდ

(გაზეთებოდამ)

I. წარსულის მოგონებიდგან. *)

მკვლევლობა 1857 წელსა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის თავადის გაგარინისა, იმის ჩინოვნიკის ილინისა და პორუჩიკის არდიშვილისა—სვანეთის მფლობელის თავად კოსტანტინე დადიშკელიანისაგან.

ვიდრე დავიწყებდე იმ საშინელის დრამის აღწერას თ. გაგარინის სიკვდილის შესახებ, რომელმაც თავის დროზედ აღძრა დიდი ამბავი სამშლვარ-გარეთაც კი, და ჩვენში სომ ათას ნაირი მიმოთქმა დაჭბადა, ზოგი გასამართლებელი და ზოგი გასამტყუნებელი ამ დრამის მოთაგისა,—მე მსურს წინ წავუძღვარო მოკლე გოგრაფიული და ისტორიული აღწერა ისეთის განსაკუთრებულის თემისა, როგორც არის სვანეთი, რომ უკეთესად გაიგოს მკითხველმა: ნამდვილად თავადი დადიშკელიანი წინად განძრახული მკვლელი იყო, თუ როგორც თავსედი მთიელი თავის კელურის ჭზრებით თავისუფლებასედა, იგი იცავდა ამ თავისუფლებას და ამსათანავე ჭფიჭრობდა, რომ მისი მშვიდობიანობის დამრღვევი იყო ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი მასინ, როდესაც განსვენებული თავადი გაგარინი აღსრულებდა მხოლოდ უმაღლესის მთავრობის განკარგულებას.

სვანები, რომელნიც რომდესლაც შეხიზნულან იაღბუზის ძირში, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მისს მხარეს, ინგურისა და

*) ეს საინტერესო წერილი დაბეჭდილი იყო «კავკაზის» მე-18 და მე-19 №№-ში, და ეკუთვნის ა. შჩერბაკოვს. რედ.

ცხენის წყალის სათავეში, სრულიად განმარტოებულნი თვით ბუნებითვე ზღვის პირს მდებარე ღვლეებისგან ახსნუთისა, სამურზაყანოსი და სამეგრელოსი, ყოველთვის მიიჭრებოდნენ უურადლებას თავისის მიუდგომეფის ქვეყნით, მაგრამ მანც ამ საუკუნის 30 წლებამდე, გეოგრაფიულის და ისტორიულის მხრით სკანეთი გამოკვლეული არ იყო. იმათ კიდევ ჭქონდათ რაღაც ბნელი ჭზნრი, რომ როდესღაც მათში ქრისტიანობა არსებობდა, მხოლოდ ესლა ქრისტიანობა ველურს ცრუ-მოწმუნებათ შეეცვალათ. მიუდრეკელმა მთის ბუნებამ შეაყენა განათლების გავრცელება, ხოლო ნასწავლი ღვდლების უყოლობამ სრულიად მოსპო ქრისტიანული სარწმუნოება. ეს მხარე, ყოველის მხრით კაკასიის მთებით შემოზღუდული, მისაკალი ვიწრო ბილივებუთ მხოლოდ ორ-სამს თავს მთელის წლის განმავლობაში და ისიც ზაფხულის თვეებში, სრულიად მოშორებულთა მუზობლებს, და ამის გამო მისმა მცხოვრებლებმა ისეთი გარეული სსსიათი დაიჭირეს, რომ ახალ ნაშობ ბავშვებს, ქალებს, სოცავდნენ.

კაკასიის აქეთა მხრის ხალხში და თვით ქართველთა შორის არის გადმოცემა, მითომ თამარ მეფე სშირად მიბძანდებოდა ხოლმე სკანეთში, როგორც ერთს უსაყვარლესს მხარეში მაშინდელის თავის ვრცელის სამეფოსისა და ვითომ ეს შესანიშნავი მეფე ასაფლავია იქ. ამ უკანასკნელ გარემოებაზედ ისტორიული საბუთები არ არის; მხოლოდ იქ რომ ქრისტიანობა არსებობდა და იმავე სიმღიერით, როგორც საქართველოში—ამას ამტკიცებს რამდენიმე კვლევისა და უფრო მრავალი ქართული ზედ-წარწერანი. *) როგორ დაეცა ქრისტიანობა სკანეთ-

*) Записка, читанная ученымъ грузинологомъ академикомъ Броссе въ Академіи наукъ 14 октября 1853 года.

ში მე, რომელიც მხახკეა, მაგალითს მოგიყვანთ: 1851 წ. მე ვიყავ გავზანდილი სამურზაყანოს მაზრაში, რომლის მცხოვრებნიც იმ დროს არ იყვნენ ძალიან მოწმუნენი; შევედი ერთს ეკლესიაში წირვის დროს და იქ მეფთ ხალხში შევნიშნე რამი სვანი და აერთი მაოგანი წირვის დროს მივა ხატთან, რომლის წინაც წმინდა სანთელი ანთია, მოგლეჯს სანთელს და თავის მოკლე ჩიბუხს მოუვიდებს და მითომ არაფერიც არა ეოფილათ, სანთელს ისეკ ხატის წინ დაუტოლბს.

ვიდრე სრულიად არ გადააკეთეს სვანეთი საკუთარ საზრისტავოდ, რომელიც ძალე მოხდა შემდეგ მოკვლისა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისა თავადის დადიშკელიანისაგან, ის (სვანეთი) იყოფებოდა სამს განცალკეებულს ნაწილად: სათავადო სვანეთი, რომელსაც ჭფლობდა დადიშკელიანთა გვარეულობა, სადადიანო, რომელიც სამეგრელოს მიფლობელთ ეკუთვნოდა და თავისუფალი სვანეთი, რომელიც იყოფებოდა 11 საზოგადოებად. თვითოეული ამ საზოგადოებათაგანი შეადგენდა თითქო რაღაც კერძო რესპუბლიკას. და მის მმართველნი იყვნენ აღმორჩეულნი მამასახლისნი, რომელნიც თავის სამმართველოში არაკითარს უცხო რჩეკას და პირთ არ უტკდნენ. 1853 წელს პოლკოვნიკი ბარტოლომეი, *) რომელიც მაშინდელის ნამესტნიკის მ. ს. ვარონცოვის განკარგულებით, სვანეთში იყო გაგზანდილი, სწერს, რომ სვანეთის სოფლები მდებარეობენ განსაკუთრებით მდ. ინგურის, ცხენის წყლის და მათ ტოტების ნაპირებზედ. სახლები მთელს სვანეთში ქვით-

*) Книга Ш Записокъ Кавказскаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Тифлисъ 1855 года.

კირისაა, ორ-საერთოუფიანები, ყავრული ასპიდის თვისებებისა
 აქვთ, თანჯრები სადარაჯო თანჯრების გვარად, შემოზღუდულ-
 ნი არიან ქვით-კირის გალავნებით და გალავნის ერთს კუთხეში
 არის სუფთად აშენებული მაღალი გოშვი. კავკასიაში ამბობენ,
 ვითრამ თავისუფალს სვანეთში, სახელდობრ, მეულასის საზოგა-
 დოებაში, ესლაც ვი შეიძლება შესვდეთ «ზაპაროჩების» შთა-
 მომაგლობას, რომელნიც იქ მოსულან ოდესმე. მე თითონ მი-
 ნახავს სვანები, რომელნიც იმათ საშინლად ჰგვანან და ვინ
 იცის, იქნება მართალიც იყოს ეს გადმოცემა? სვანეთში შესა-
 ვალი გზა ჩრდილოეთ კავკასიიდან ბეგრით უადვილესი იყო,
 ვიდრე სამეგრელოდან და იმერეთიდან. ესეთი მოძრაობი და
 საშოკარის მიმდევარი ხალხი, როგორც «ზაპაროჩები» იყ-
 ვნენ, შეიძლება თავის მტაცებლობის დროს მდ. ყუბანის მი-
 დამოთა შორის დადიოდნენ და მერე ხელ-ხელა სვანეთში გად-
 ვიდნენ. და რაკი ერთხელ ნახეს სვანეთი და თავიანთ მიზნ-
 გვარი ხალხი ცხოვრებით და პოლიტიკურის განწყობილებით,
 შეიძლება, იქვე დასახლდნენ და შეადგინეს თავიანთი საზოგა-
 დოება.

სათავადო და თავისუფალს სვანეთზედ ჩუენი აზრი 1853
 წლამდის ძალიან გაურკვეველი იყო. კავკასიის მართებლობა არც
 სამოქალაქო და არც სამხედრო იმათ არ ესებოდა. 1832
 წლის დამლევს დედა სვანეთის მფლობელისა თავადის ციოხ
 დადიშეკელიანისა, დოდურ-ხან, ჩამობრძანდება თბილისს საქარ-
 თველას მთავარ-მართებელთან გენერალ ბარონ როზენტან თა-
 ვის მცირე-წლოვანისა ვაჟით, ბეჭირ-ბეით, და სთხოვს, რომ
 რუსეთს დაუქვემდებარონ სვანეთის საბატონო. მარტში 1833 წ.
 ბარონ როზენტმა ისევე სვანეთში დააბრუნა კენიან დადიშეკელია-
 ნისა, ხალხი მისი შეიღვი თავისთან დაიტოვა თბილისში და

ამასთანავე გააღიანა წერილი თავადს ციოხთან, რომელშიაც უხსნიდა, რა პირობითაც უნდა მიეღო ქვეშევრდომობა რუსეთის იმპერატორისა, სთხოვდა ამისად ფიცი მიეღო მასთან გაგზავნილის ჩინოვნიკების თანადსწრებით: პოდპოლკოვნიკის თავადის ბესო გელვანისა, პრპოლკოვნიკის თავადის ალექსანდრე თარხან-მოურავისა, თავადის ივანე ფალავანდოვისა და კიდევ ერთის სპატიო სამეგრელოს მღვდლისა. ამასთანავე ატყობინებდა, რომ ფიცის მიღების შემდეგ ქალაქი უნდა გაიგზავნოს ხელმწიფე იმპერატორის განსახილველად. იმავე წლის ნოემბერში ბარონ როზენმა აცნობა უცხო საქმეთა მინისტრს გრაფ ნესელროდეს, რომ სამეგრელოს მიფლობელის თავადი და დიანის თაოსნობით, სვანეთის მიფლობელმა თავადმა ციოხ დადიშკელიანმა მძილო ფიცი და მოაწერა ხელი ამასთანავე ფიცის ფურცელზედ, გარდა ამისა სთხოვდა ეშუამდგომლათ ხელმწიფესთან გრაფოტის, ხლმისა და ხანჯლის ბოძებაზედ და ნიშნად უზენაესის მოწყალებისა იმისთვის, დადიშკელიანისთვის, მიუცათ მამოლის ჩინი და ნება დაერთოთ ეპოლეტები ეტარებინა.

1834 წლის დასაწყისს თავადმა ციოხ დადიშკელიანმა მოისურვა მიეღო მთელის ოჯახობით მართლ-მადიდებელი ქრისტიანებრივი სარწმუნოება, რომელიც, როგორც თითონ ამბობდა, იმის მამა-პაპათ სწამებოდათ. ამის გამო საქართველოს ეგზარხოსთან რჩევის შემდეგ, სვანეთში გაგზავნეს მჭადგებელნი სასეთო სარწმუნოეო გომისიისა, რომელთა მოსვლისათანავე თავადმა ციოხ დადიშკელიანმა განაცხადა სრული თანხმობა მონათვლაზედ, მხრლოდ იმ პირობით, რომ ნათლეობათ ყოფილად უნებნად იმის ნათლად ხელმწიფე იმპერატორი, ხოლო იმის მუულისა, ჭეიანა ჯერუმ-ხანისა, ხელმწიფე იმპერატორი.

ტრიცა. რადგანაც გამოგზავნილ მღვდელთ არ იცოდნენ ის წესი, რომ ამ საქმისთვის უზენაესი ნუბა-როვა უნდა შეეთხოვათ, ამისათვის 10 მკათათვეს 1834 წელს მონათლეს ივინი მათის უდიდებულესობის სახელით და დაარქვეს: თავად ციოხს მიხეილი, ხოლო კენია ჯერუმ-ხანს—მარიაში. თავ. დადიშკელიანების უმებმა რა ნახეს ამ გვარი მაგალითთ თავიანთ ბრძანებულისა, თავათაც მიიღეს ქრისტიანობა, ასე რომ რამდენიმე დღის განმავლობაში სხვა-და-სხვა სოფლებში მონათლეს 2000 მეტი კაცი და ქალი.

ნოემბერში იმავე 1834 წ., რადგანაც ბარონ როზენს სურდა დარწმუნებულიყო თ: დადიშკელიანის რუსეთისადმი ერთგულებაში და ამასთან ჰქონიყო დაწვრილებითი ცნობანი სვანეთზედ, გაგზავნა იქ, თავისთან მოსამსახურე გენერალურის შტაბის კაპიტანი თავადი შახოვსკოი, რომელიც მივიდა სამეგრელოში, ყველაფერზედ მოუღაპარაკა მისს მიფლობელს თავადს დადიანს შემდეგს მოგზაურობაზედ და ფესით გასწია სოფელ ჯვარიდან ინგურის ნაპირით, თან წაიყვანა თავისთან დანიშნულნი სამგზავროდ სამეგრელოს თავადი-შვილნი: ვამეხა დადიანი და გიორგი აბაქიძე, აგრეთვე მღვდელი დავით ქობულაძე. დღეში 10 საათზე არა ნაკლებ მოგზაურობდნენ. თ. შახოვსკოიმ 8 დღეში ასზედ მეტი ვეკსი გაიარა და ბოლოს მივიდა სვანეთში. აი იმის ნამდვილი სიტყვები, რომელიც ამოდებულია არიან ბარონ როზენისადმი მოხსენებიდან, 24 ნოემბერს 1834 წელსა, № 41*). ამ გვარ ხანგრძლივ მოგზაურობას შეუძლიან დაამტკიცოს, როგორც საძნელე გზა

*) АКТЫ Археографической комиссии т. VIII, стр. 466.

არის. მთლად წყლის ნაპირი დაბურულია სქელის ტყით, სადაც სის ტოტებში ძვრები და მინც კიდევ რიგიან გზას ვერ შეხვედრის; ტიტველი გადმოკიდული კლდეები გილბავენ გზას, უნდა დაეშო წყლისაკენ და სულ წყალ-წყალ იარა, ან არა და უნდა შეუდგე საჩარელ მთებს და ოთხით იარა, სადაც თუ ერთი თვეს წაგიცდა, სრულიად დაიღუპები». მართლაცა და ძალიან თავის გამოძეტება უნდა კაცს, რომ ამისთანა დროს (ნოემბერში) და იმისთანა გზით, რომელიც 30 წლებში იყო, იმგზავროს, როგორც ეს ჩაიღინა თავადმა შესრესკოიმ სვანეთში მოგზაურობის დროს; იმისათვის, როგორცა ესთქვით, დიდი გაბედვა იყო საჭირო. როდესაც დაბა ჭუბის-სევში მოვიდა თავად ციოხს დადიშეკლანთან, თავადმა შესრესკოიმ გარდასცა იმის დედას უსუნაქსად ნაბოქები ძვირ-ფასი ჭერმუარი, მერე წავიდა თავად დადიშეკლანების ძეოკე. შთამომავლობის წარმომადგენელთან, თავად თაჩხან დადიშეკლანთან და სალხის თანა-დასწრებით დააფიცა, როგორც ის, ისე იმისი შვილი რუსეთის ქვეშევრდომობაზედ. როდესაც თბილისში დაბრუნდა, თავადმა შესრესკოიმ წარუდგინა მასთან როზენს სვანეთის აღწერა და წერილიც მართკა იმაზედ: თუ რა ფომებია საჭირო, რომ შემდეგ ჰმართავდნენ სვანეთს.

ჯავახიშვილის დაუვიწყარმა მთავარ-მართებულმა თავადმა მ. ს. ვორონცოვმა დიდი ყურადღება მიაქცია სვანეთსაც. გარდა იმისა, რომ იმან სხვა-და-სხვა წყალობით შეითვისა იმისი მთელ-ბული თავადი კოსტანტინე დადიშეკლანი და იმისი ღვიძლი ძმა, თავადი ალექსანდრე, გარდა იმისა იმან ისიც მოახერხა, რომ თავისუფალი სვანეთის საზოგადოებამ მიიღო რუსის პრესტავი, რომელს თანამდებობაზედაც დანიშნული იყო პორუნიკი თავადი მიქლაძე. რასაკვირველია, ეს თანამდებობა მხო-

ლოდ წარჩევი სახელი იყო, და თითონ მხარეს კი მარტაგ-
დნეს მაინც ამოჩხეულნი მამასასლისეები. თუმცა ამ საზოგა-
დოებათა არაკითარი სარჯი შეწერილი არა ჰქონდათ არც ფუ-
ლად და არც სხვა-გვარ ბეგარით, მაინც თავადს მიქელამეს შა-
ტივსა სცემდენ, როგორათაც რუსის მეფის წარმომადგენელს,
და კიდევ ამყოფდნენ იმის დანიშვნით. ამ შრისტავის მეცადი-
ნობით ქრისტიანობამ დაიწყო გავრცელება თავისუფალ სვანეთ-
შიაც, ასე რომ 1853 წელს ზაფხულში შვიდი სვანი მოვიდა
ბორჯომში, სადაც ზაფხულობით თ. გორჩონცოვი იმყოფებო-
და და ითხოვეს, რომ მოენათლათ. თითონ მთავარ-მართებულ-
და იმისი მეუღლე იყვნენ ნათლები. დაუკავებულნი და უხვად
დაჯილდოვებულნი სვანები დაბრუნდენ თავიანთ მთებში, აღტა-
ცებით მოუთხრობდენ, რაც ენახათ და რასაკვირველია, მათ
საქციელს ბევრმა სსვამაც მიჰბაძა და მოინდომეს გაქრისტიანება.

1853 წელს (აღმოსავლეთის ომის დაწყობის დროს) სვანეთი ამ მდგომარეობაში იყო:

სათავადო სვანეთს განაგებდა მისი მფლობელი, როტმის-
ტრი ლეიბ-გვარდიის ყაზახის პოლკისა თავადი კოსტანტინე
დადიშკელიანი, — ენცი, რომელსაც არაკითარი განათლება არ
მიეღო და რუსულათაც კი ცუდათ ლაზარაკობდა. იმ მიზნით,
რომ იმასა და მართებლობის შუა ყოფილიყო საიმედო შუა-
მავალი, მასთან დასტოვეს მისი ღვიძლი ძმა ალექსანდრე, პო-
ლონიკი ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკისა, ზავესგის გორაზუს-
ში გაზრდილი, როგორც იტყვიან, მთლად გარუსებული. თი-
თონ მფლობელს, გარდა ჩუულებრისის ჯამაგირისა, რაც ჩი-
ნით გვარდიის როტმისტრს ეძლევა, ჰქონდა კიდევ მცირედით
შენსიაც, ხოლო იმის ძმას კი მარტო ჯამაგირი. ყოველი ოთ-
ხი თვის შემდეგ ქუთაისის გუბერნატორი სამხედრო სამმარ-

თველადგან უგზავნიდა სვანეთში თუჯს იმ ზირთა სულით, რომლებსაცა გზავნიდა ხოლმე იქიდგან თავადი ალექსანდრე და დიშკელიანი. თავადი კოსტანტინე და ძმა მისი ხშირად მოდიოდნენ ხოლმე ქუთაისში, ჩამოდოდნენ თბილისშიც, სადაც თავადი მ. ს. ვორონცოვი და ენიან კლისაბუდი თავისებურის სიამოვნებით მიიღებდნენ და უაღრესებდნენ ხოლმე. ჩემი ნაცნობობა სვანეთის მთავართან იწყობა 1849 წლიდგან, როდესაც მე ვიყავი დანიშნული ადიუტანტათ ქუთაისის მამინდელ სამხედრო გუბერნატორთან გენერალ ბელიავსკისთან. ეს ნაცნობობა ბოლოს დროს მეგობრობად შეიცვალა, ასე რომ 1852 წელს თავადმა კოსტანტინე და დიშკელიანმა ჩამოიყვანა თავის უფროსი ვაჟი ქუთაისში და ჩემს ცოლსა სთხოვა, რომ აღსაზრდელად ჩვენს სახლში აგვეყვანა.

ასე მგონია, ესაა თვალწინ მიდგას მეთქი ეს შესანიშნავად მშვენიერი კაცი თავადი კოსტანტინე და დიშკელიანი. წარმოდგინეთ ასოვანი კაცი სიმაღლით ერთს საყნამდის, მოყვითანო ხუჭუჭის თმით, ლურჯის, როგორც ცხა, თვალებით, მშვენივრად მოყვანილის ტანისა, წარმოსადგო გმირი ღონით, რასაც მკითხველი შეძლებს ჩემს ნახმობში დანახავს. დიდებული მიხვრამოსკრა, ბრწყინვალე იარაღი, თოკლივით თეთრი ჩერქესკა და ქუდი — სუეველა ამას აღტაცებაში მოჭყავდათ უოკელი ძაყურებელი. მიეცით ამ მმართველს ველურის სვანეთისას განათლება და შეიძლებოდა იმისგან შესანიშნავი მმართველი გამოსულიყო, რადგანაც ბუნებითად ჭკვიანი იყო და არა ჩვეულებრივი გამჭრიახობა ჭქონდა. მე ბევრ ქალებს ვიცნობდი, რომელნიც იმისთვის გიყუდებოდნენ; მაგრამ, როგორც ღრმად ღვთის მოყვარე კაცი და შეუმწიკველის უნუობისა, ის იმათ ყურადღებასაც არ აქცევდა.

წარსული აღმოსავლეთის ომი დაიწყო გურიის მხრით, როდესაც ლაღატი დაეცნენ თურქნი სამზღვარსედ ჩვენ წმ. ნიკოლოზის სიმაგრეს, 16 ოქტომბერს 1853 წელს, ვიდრე ჩვენ მოგვივიდოდა მანიჩესტი ომის შესახებ. იმ მრავალი ხალხიდგან, რომელნიც სამზღვარსედ იდგა, მხოლოდ 40 კაცი გადაჩნა. სსკები კი ზოგი მამაცად მოკვდა ბრძოლის კელზედ, ზოგი ტყვეთ წაიყვანეს. აქიცილებიდგან მხოლოდ ორი გადაჩნა: ერთი კაპიტანი ვოინსკი ნახაღნიკი და ერთიც ჰორუხიკი, რომელთაც დაეტოვებინათ ნიკოლაჟეის სიმაგრე და თათრების პირველს დაცემისათნაკე მოცვიდნენ დაგლეჯილას სერთუკებით ოზურგეთში. ეს აქიცილები მალე გამოარიცხულ იქმნენ სამსახურიდგან, როგორც არის ნათქვამი სამხედრო მინისტრის მოწერილობაში მთავარ-მმართველისადმი — მხედრის გულადობის უქონლობის გამო. ჯარის გასამრავლებლად გურიაში დაიწყეს მოკრეფა მცხოვრებლებისა მილიციისათვის; ამავე საქმისათვის მიმართეს სვანეთის მთავარს. თავადმა დადიშკელაიანმა, როგორც მე მახსოვს, გამოგზავნა 40 ანუ 50 ტყედათ შიარაღებული მილიციელები, რომელნიც მალე, როგორც უსარგებლო ხალხი, უგანვე დააბრუნეს სახლში.

ომის დაწყებისას სვანეთის მთავარს კიდევ ქლოდა მიმოსვლა ქუთაისის გუბერნატორთან, გზავნიდა ქუთაისში სვანებოდ კაცს ჯამაგირის მისაღებად, 1854 წლის დამლევს კი ყველა ამას თავი გაანება, ჩაიკეტა თავის მიუდგომელს საბუღარში და ისე იყო, მითომ არც კი არსებობდა. იმასთან განტებ გაგზავნილი კაცები ბრუნდებოდნენ ყოველს უზასუხოდ ჩვენს მოთხოვნილებასზედ. რა აძრულებდა სვანეთის მთავარს ამ გვარად მოჭქცეოდა მართებლობას, ძნელი სათქმელია, რადგანაც მისი ლაღატის ნამდვილი საბუთები ჩვენ არა გვქონდა.

ზოგჯერ დროს მითომ იმისი წერილები ეპოვნათ ომარ-ფაშასთან მიწერილი, რომლებშიაც მითომ ოსმალეთის მმართველობას მთავრელობას სთხოვდა, — მხოლოდ ეს წერილები მე არ მინახავს, თუძეცა გურიის ჯარების უფროსის საქმეები ძალიან დაასლოკებით ვიცნობდი. გასაკვირვებელიც არ არის, რომ, როდესაც სვანეთის მთავარმა დანახსა, რომ თითქმის ალებულის აბსაზეთი და სამეგრელო და ესმოდა კიდევ, რომ რუსები დღეს არა სკალ არამცთ თუ ჩიონის მხარეს დასცლიანო, არამედ თვით კავკასიის აჭეთა მხარესაცაო, — დაუჯერა ამ სიმებს და ელოდა: ვინც გამარჯვებული დაჩნება, იმასთან გადავალო. რომ დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ჩვენ კავკასიის აჭეთა მხარეს თავს დაკანებებთ, არამც თუ ხალხი, არამედ თვით თავადი შეილობაც, ამის დასამტკიცებლად ის გარემოებაც შეიძლება მოკვირანოთ, რომ ზოგიერთი თავადთაგანი მოსოვდნენ, 25 მანეთიან ქალადის იუულში ორი ანუ ერთი მანც ზოლუა იმპერიალი მიძეცა ოქროსი.

ამი გათავდა, მარტში 1856 წელს, როგორც ვიცით, მოსდა შერიგება. დანიშნული კვლად ახლად მთავარ სარდლად და კავკასიის მმართველად თ. ა. ი. ბარიათინსკი მოვიდა. თბილისში ჰეტერბურგში მიღებულის მინდობილობით — გამოეცხადოს სამეგრელოს მთავრინას და აბსაზეთისა და სვანეთის მთავრებს უზენაესი სურვილი სელმწიფე იმპერატორისა იმის შესახებ, რომ მათი სამთავრონი უნდა გადაკეთდნენ ოლქებად და მარტებად, ხოლო თითონ მთავართა, რომელთაც მიეცემათ ფული და სხვა ჯილდო, უნდა დაუტეონ თავიანთ საბრძანებელი და გადასახლდნენ რუსეთში. გამოწვეულნი აგვისტოში 1857 წელს სვანეთის მთავარი თავადი კონსტანტინე დადიშელისანი და მმა მისი ალექსანდრე მოვიდნენ თბილისში. მე დაწერილი-

ბით არ ვიცი ის ამბავი, როგორც ხსნიდნენ მათს საეკლესიო-ეკლესიას ომების დროს, — მხოლოდ ორისა თუ სამი კვირის შემდეგ ქუთაისის გენერალ გუბერნატორმა მიიღო ცნობა თავად ბარათინსკისაგან, რომ პორუჩივი ნიჟე-გოროდის დრაგუნის პოლკისა თავადი ალექსანდრე დადიშკელიანი გადაეყვანილია ერთს დრაგუნის პოლკთანში, რომლებიც იმყოფება ქ. კლიზაპეტროვადში (კვანთინოსლავის გუბერნიაში), და უკვე გასტუმრებულია იქ თბილისიდან. ხოლო სვანეთის მთავარი პოლკოვნიკ ბარტოლომეისთან ერთად მოდის ქუთაისის, რათა გამოიწვიოს სვანეთიდან თავისი ძმები, რომლებსაც მასთან ერთად წამოსვლა არ უნდოდათ, როდესაც იგი თბილისში გამოიწვიეს.

სექტემბრის დამლევს სვანეთის მთავარი პოლკოვნიკი ბარტოლომეისთან ერთად მოვიდნენ ქუთაისში და ჩამოსდნენ იმ დროს ერთად-ერთ გრივანაკის სასტუმროში, სწორედ ჩემი სახლის პირ-და-პირ. თავად დადიშკელიანს მინიჭებული ქვანდა სრული თავისუფლება. თითქმის ყოველ-დღე ნახავდა ხალხს თავადს გაგარინს, სადილობდა და სვირნობდა ხალხს იმასთან ხშირ ბინდამდის — ერთის სიტყვით იმათი ერთმანეთთან დამოკიდებულება, როგორც ყველას გვეგონა, ძალიან მეგობრული იყო. მაგრამ ბოროტი სული დასდევდა ყველა ამას. ღვარძლიანი ხასიათი თავადი დადიშკელიანის დარჯისა, როგორისაც იყო პოლკოვნიკი ბარტოლომეი, ხან-და-ხან უშფოთებდა მას მეუღრეობას. საქმე იქიდან დაიწყო, რომ იმან მოახერხა განკარგულება მიეცათ, რომ სასტუმროსათვის ყოველ-დამ ათი-თორმეტი უახსნი გარს შემოერტყათ, ვითომ იმ აზრით, რომ შესაძლებელი იყო სვანეთის მთავარს გაქცეულიყო. რასაკვირველია, მთავარმა ეს ამბავი გაიგო; ყოველ-

გვარად ცდილობდა დაეშალა, რომ სუანეთიდან მთავრის სახლობა არ გამოეწვიათ, რასაც, რასაკვირველია, კერძო მოქსწრო, რადგან სამი დღის წინად თავად გაგარინის მოკვლამდის თავადი დადიშკელიანის მეუღლე შვილებით ჩამობრძანდა ქუთაისს. მათ ასლდნენ წმინციადე შეიარაღებული სვანთ. მე მაგულაინებდა არ მიმეცა კარგა ხანს ჯამაგირი, რომელიც მთელი ომების დროს არ მიეღო და გადაწვეტილი კი ჰქონდა; მე, რასაკვირველია, არ შევასრულე ეს თხოვნა ჩემი დამოკიდებულების გამო მთავართან, რომელიც ჩემს სახლში დადიობა თითქმის ყოველ-დღე, თავის შვილის სანახავად, (მისი შვილი ქუთაისის გემნაზიაში სწავლობდა). ყველაზედ ხშირად იარებოდა თავადი დადიშკელიანი კაპიტან სავინიჩთან, რომელსაც ქართული ქალი ჰყვანდა ცოლად (გურამიშვილის ქალი), სადაც თავის მწუხარებას იჭარებდა.

იმის ქუთაისში მეოფობის დროს ყოველი განგარგულება მიცემული იყო, რომ წაბძანებულიყო სამეგრელოდან კენიანკატირინა ალექსანდრეს ასული დადიანისა, რომელსაც უნდა გაჭყლიყო ფოთამდის თავადი გაგარინი და იქიდან გემით უნდა წაბძანებულიყო ოდესაში და შემდეგ პეტერბურგში. გორდიდან (საზაფხულო სადგომი მთავრინასი, ქუთაისიდან 25 კერსზედ) გამობძანების დღედ იყო დანიშნული 25 ოქტომბერი. ამასთანავე სიფრთხილისათვის მიღებული იყო ზოგადი ზომები: გმინოდან მეგრელების აჯანყებისა; და ამისათვის გორდისა და მარანს შუა ორი რაიონი იდგა, ხოლო გორდში იყო ასი რაიონი უსახნი. იმ დროს იქვე იყო კენიანა. დ. გაგარინისა, რომელიც ქუთაისიდან მოვიდა, რომ გამოსთხოვებოდა მთავრინას. 24-ს დღით თავად გაგარინს მოუვიდა ბრძანება მთავარ სარდლისა, რომ ვიდრე ის გორდში

წავა, იმავე წამს გაამგზავროს თავადი დადიშკელაიანი თბილისს და ნუღარც იმის ძმების მოსვლას მოუცდას. იმავე დღეს უოკელივე განკარგულება მიცემული იყო, რომ გაეგზავნათ და ამასთანავე სასტიკად იყო ნაბრძანები, რომ მთავრისთვის არავის არ შეეტყობინებინა ეს ამბავი.

25 ოქტომბერი გვირა დღე იყო. დილით 10 საათზედ თავადი დადიშკელაიანი შემოვიდა ჩემთან გასაგებად, იმის შვილს მოვიყვანე გიმნაზიიდან, თუ არა, და, როდესაც დავპირდი მოყვანას, იმან მითხრა რომ წირკაზედ მივდივარო. გამოვედი თუ არა სახლიდან, შევხვდი გენერალ-გუბერნატორის განცუდარის მმართველს, სტატსკი სოკეტნიკს იზიუმსკის (შემდეგში ქუთაისის გუბერნატორს), რომელმაც მითხრა, რომ თავად დადიშკელაიანთან მივდივარ, რომ იგი გაგარინთან წავიყვანო. მე კიცხდი, რომ მთავარი სახლში არ იყო და იზიუმსკის ვუთხარი, რომ იმას ნახავს ეკლესიაში, მე კი თითონ წავედი ქუთაისის გუბერნატორთან ნ. ა. ივანოვთან, და, როგორც მივედი იმის სადგომთან, ვნახე, რომ მზად იყო და გენერალ-გუბერნატორთან მიდიოდა. ჩვენ ორივენი ერთად ჩავსხედით კვიპაში და გავსწიეთ თავად გაგარინთან. ზალაში კაბინეტის წინ ვნახეთ უკვე საგზაოდ მომზადებული კაპიტანი ლინკინის ბატალიონისა თ. მიქელაძე, რომელიც თავად დადიშკელაიანს უნდა გაჰყოლიყო თბილისს, რომის ნაკონსობის უფროსი კაპიტანი სავინი და თარჯიმანი მილიციის პორუნიკი ჩრდიშვილი. როდესაც უგანასგულმა მოახსენა გუბერნატორის მოსვლა, თ. გაგარინმა მიგვიწვია ჩვენ კაბინეტში და იქვე უბძანა გენერალ ივანოვს თ. დადიშკელაიანის გაგზავნა იმავე საათში, რადგანაც შიშობდა, ქუთაისში დაეტოვებინა. როგორც ზეკითა ესთქვით, რომელც გაცემდის სკანი ჩამოვიდა,

რომელთაც შეეძლოთ რამე ზომები მიეღოთ თავიანთ მთავრის გასანთავისუფლებლად; ხოლო მე მიბრძნა, სააკადემიოლოში წავსულიყავ და აკადემიოტებისთვის შევითხნა, უკმაყოფილოდ ხომ არ იყვნენ რითიმე. გენერალ-გუბერნატორის სახლიდამ რომ გამოვედი, მე შევხვდი იქით მომავალს თავად დადიშკელიანს და იზიუმსკის. თუშცა მე მინდოდა, მეტქირა პირველი მათგანის ლაშაჩაკისთვის თ. გაგარინთან, მაგრამ რა უნდა მექნა, უნდა შემესრულებინა ბრძანება. დავიჭირე ჭაიტონი, წავედი სააკად-მეოლოში, დავათვალიერე პალატები, გამოვევითსე აკადემიოტებს ამბავი და შევედი უფროსი ექიმის სადგომში, რომ მომელაშაჩაკნა ზოგიერთა ჩემგან შენიშნულ უწყესობასე, და რადგანაც ის შინ არ იყო, ვუცდიდი სადილობადის. არ გაუგლიათ ათ-ხუთმეტ წამს, შემოვარდა სასტუმრო ოთახში სა-ზარელოს ყვირილით გენერალ-გუბერნატორის თანჯიმიანი აზნაური წერეთელი და დაიძახა: «სად არის დოქტორი, თავადი გაგარინი დაჰკლეს». შიშით კრესლოდგან წამოვარდი, არ გამოვიძიე, რა ან და როგორ მოხდა და ვვითსე; «თავადმა დადიშკელიანმა მეტქირა? — დას, მივასუსა იმან. მე იმ წამსვე შევირბინე ერთი ორდინატორის სადგომში, ვსთხრე საჭირო ინტელი წამოვად და ორბუნი გაკქანდით გენერალ-გუბერნატორის სახლში. ხიდს რომ გადმოვედი, თითქმის მთელი ქუთაისი რაღაც ზუცი-ფუცში იყო: ქუჩაში მოაქროლებენ ცხენებს უზახებში, უზახებებიდამ მორბიან სალდათები, ხალხიც მორბის და ყვირის, რომ სვანები უკვლას ხოცვენ, ვინც კი იმათ გზაში შესვდებათ.

ესლა ვიწუებ იმ საშინელის დრამის აღწერას, რომელიც იმ ნახევარ საათის განმავლობაში მოხდა; როდესაც მე სააკადემიოტის ვათვალიერებდი. მაგრამ კიდრე იმის აღწერას და-

ვიწყებდკ, მე მსურს გავაცნო მკითხველს განსკენებულის თავადის ალექსანდრე ივანესძის გავარინის პატიოსანი პირფონება.

თავადი ა. ი. გავარინი ჯერ კიდევ სულ ასალ-გაზდა გვარდიის აფიცერი იყო, როდესაც შევიდა. ადიუტანტად თ. ვორონცოვთან, რომელიც ნოვოროსიისკის გენერალ-გუბერნატორი იყო და დაჯყო იმასთან ამ თანამდებობაში 20 წლადის. ოდესაში იმან შეირთო პოდყო, ციშირში გაგზავნილი დეკაბრისტის ცოლი, რომელიც მოიყვანა კავკასიაში 1844 წ., როდესაც თ. ვორონცოვი ჩამობრძანდა; მაშინ თ. გავარინს პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა. კარგად აღარ მახსოვს, იმავე წელს, თუ მეორეს—გავარინის მეუღლე გარდაიცვალა პიატიგორსკში. 1848 წელს ის იყო დანიშნული დერბენტის ქალაქის უფროსად, ხოლო 1850 წელს, როდესაც გენერალ-მაიორობა მიიღო, ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორად. იმავე წელს იმან შეირთო გნიაუნა ანასტასია დავითის ასული ორბელიანისა, რომელიც იმისთანა ბედნიერება მიანიჭა იმის სახლს თავის სიმშვიდით და კარგის სასიათებით, როგორც, შეიძლება, თ. გავარინს თავის დღეშაც არ გამოეცადა. უნდა გენსათ იმათი ცხოვრება: თ. ა. ი., როგორც ჭახუკს, თუმიცა ძალიან ასალ-გაზდაც არ იყო, უყვარდა თავის ცოლი და, როგორც იტყვიან, თითქმის ხელით ატარებდა; სსვა ნაირადაც არ შეეძლო მოჭქცეოდა:—იგი იმისთანა იდეალური, მშვიდი ადამიანი იყო, რომ თითქმის ყოველი მცნობი აღმერთებდა. ის ესლაც ცოცხალია და ჯან-მრთელი და მომიტეკოს, რომ ნება-დაურთველად მის სურათს ვხატავ და ძველს ჭრილობას კვლავ ვუღვიძებ, მის მეუღლის ტრაგიკულს სიკვდილზედ ლაპარაკით. 1854 წელს თ. გავარინი იყო დანიშნული დივიზიის უფროსად, ხოლო 1857 წელს პირველ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად. ნამდვილი

რუსის მებატონე, შვილი თავის დროზედ გამოჩენილის მემუ-
სიკესი თავადი ივანე გაგარინისა, სამსახურში გაწვენილი მო-
წაფე თავადის კორნეცოვისა, თავადი გაგარინი ცხოვრებაშია ც
უკლასგან პატივ-ცემული იყო და მართებულის სახლში ისე იყო
მიღებული, როგორც შინაური. ახალ-გაზღობისას მშენებნი
უმაწვილი ყოფილიყო და იმ დროსაც ისევე ეტუებოდა უწინ-
დელი სილამაზე, როდესაც მე იმასთან აღიუტანტათ დამნიშ-
ნეს (1850 წ.) იმ დროს ძალიან უურადღებას აქცეკდნენ სამ-
ხედრო ჭორომს; მხოლოდ თ. გაგარინი უფროს არ უგდებდა:
გახსნილი სერთუგი, გძელი ნაპოლეონისებური ყილეტი ზათუ-
ხულობით თეთრი და ზამთარში ხავერდისა და გადაკეცილი პე-
რანგის საყულო—ეს იყო იმისი სვეულებრივი ტანთსაცმელი.
და როგორც თქვას გული ჰქონდა ამ კაცს, როგორც ჰქონდა
გაზრდილის კაცისა, ღუენტელმენისას არ ვიტყვი, ვიტყვი მხო-
ლოდ რომ ნამდვილის რუსის დიდ-კაცის ჰქონდა ჰქონდა და აი-
ამისთანა კაცი დაიღუპა სრულიად უდანაშაულოდ, მხოლოდ
იმიტომ, რომ მართებულის ბრძანებას აღსრულებდა.

უნდა მე აღვსწერ იმ სცენას, რის დამსწირე იყო მხოლოდ
ერთი იზიუმსკი, რომელიც ერთი საათის შემდეგ გვიამბო ის
საზარელი ამბავი, მასსადაც სრულიად მართალი შევიდა თუ
არა თავადი დადიშკელიანი კახინეტში, თავადმა ა. ი. იზიუმ-
სკის პირით, რომელიც ძალიან თავისუფლად ლაზარაკობდა.
ქართულს (დედა ქართველი ჰქვანდა), გადასცა საქმე; ჯერ უბ-
რძანა გადაეთარგმნათ და წაკითხათ იმისთვის თავადი ბარია-
თინსკის მიწერილობა იმის გაგზავნაზედ თბილისში, შემდეგ
უთხრა, რომ რადგანაც თ. გაგარინი რამდენიმე საათის შემ-
დეგ ქუთაისიდან მიდის გორდში, ამისათვის განკარგულება
უკვა მიცემულია თავადი დადიშკელიანის გაგზავნაზედ პირ-და-

პირ გენერალ-გუბერნატორის სასლადგან და რომ იმის ნიეტებს სასტუმროშივე ჩააღაკებენ, კვიპაუი კი, რომელთაც ის წაბძანდება, ესლავკე ეზოში შემოვა. ყოველს ხვეწნა-კედრებაზედ თ. დადიშკელიანის მსრით, რომელსაც ქუთაისში რამდენიმე დღით დარჩენა სურდა, რომ, როგორც ის ამბობდა, მოემზადებინა თავისთვის საჭირო ტანთსაცმელი, რადგანაც ის სვანეთიდგან მარტო ერთის ზერჭესკით მოვიდა, და ამასთანავე გამომშვიდობიყო თავის ოჯახობას—ყველა ამზედ თ. გუგარინმა გადაწყვეტილი უარი უთხრა. რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ შემდეგი სცენა, საჭიროა მოკლე აღწერა კაბინეტისა, რომელშიაც ლაპარაკი იყო. ეს იყო კარგა მოზდილი გრძელი ოთახი, გაღობილი ხალების ფარდებით, ფარდების იქით იყო ტანთსაცმელი ოთახი; გაღობილთან იდგა დიდი საწერი სტოლი მაუდ-გადაფარებული, კაბინეტის ერთს კუთხეში ბუხარი იყო, სტოლის პირ-და-პირ ზღლის კარები. მთელი აღწერილი ლაპარაკის დროს თავადი დადიშკელიანი ბუხართან იდგა, იზიუმსკი საწერ სტოლთან, თავადი გუგარინი კი დადიოდა კაბინეტში წინ და უკან ბუხრიდგან გაღობილ ფარდებამდის. იზიუმსკიმ შენიშნა, რომ თავადი დადიშკელიანის მოძრაობაში რაღაც აღელგება სჩანს და რომ იგი წამ და უწუმ ხანჯლის ტარზედ ხელს იკლებს, თითქო ამოდება უნდაო, და მიუბრუნდა თ. გუგარინს ჭრანციცულად: «Prince, prenez garde! le prince Dadechkiliani est hors de lui même, il tient la main continuellement sur son poignard.»*)

თითონაც აღელგებულმა თ. გუგარინმა ამას ყურადღება არ მი-

*) «გაფთხილდით, თქვენო ბრწყინვალეობავ! თ. დადიშკელიანი მოთრინებიდგან გამოდის, ხანდალზედ იკლებს ხელს.»

აქცია. მოისმა სმა კოში შემომავალის კვიპაყისა, თ. დადიშკელიანმა გადაისკდა ფანჯარაში და სწორედ იმ წუთს გენერალ-გუბერნატორის ბედ-იღბალი გადაწყდა. იმ წუთს, როდესაც თავადი გაგარინი მიბრუნდა და იმას ზურგი შეაქცია და გასწია გაღობილისკენ, თ. დადიშკელიანმა თავი გააქცია, მსწრაფლად იძრო სანჯალი და როგორც ვეფხვი უკანიდგან მივარდა თავის მსხვერპლს*) და ერთის თვალის დასამხამებაში ჩაუსო სანჯალი მუცლის მარჯვენა მხარეს თ. გაგარინს; ის ძირს დაეცა, მაგრამ ამ დროს თ. დადიშკელიანი სანჯალს გადაიკდებს მარცხენა ხელში, იძრობს სძალს და დაჭკრამს მხარზედ, გენერლის ჰაგონი იკავებს სძალს და მხოლოდ ოდნავ გაჭკაწრავს მას. იზიუმსკი, რასაკვირველია, ამ ამბით თავ-ზარ-დაცემული, იმ წამსვე სტოლს ქვეშ შეძვრება და მუდის უკან იმალება—ასე რომ არ ექნა, იმასაც ის დღე მოელოდა. ჯერ არც კი მობრუნებულყო თ. დადიშკელიანი კარებისკენ, იგრძნო, რომ მხრებში ვიღაცა სწვდა: ეს იყო ჩინოვნიკი ილინი, რომელიც გენერალ-გუბერნატორის სასლშივე სცნოვრობდა და რომელსაც რამდენიმე წუთის წინად გადასცა პოლკოვნიკ ბარტოლომეიმ, რომ თ. დადიშკელიანს გზავნიან, და ისიც მოვიდა საუურებლად, როგორც გაგზავნიანო. როგორც შემოალო კარები კაბინეტში და დაინახა, თ. გაგარინი იატაკზედ დაცემული, დაუვირა: «რა ჭქენი შენ, ბოროტო», მივარდა თ. დადიშკელიანს და დაუჭირა მხრები. მაგრამ რას გა-

*) როგორც სხვა ამ ამბის მცოდნეთა და მომსწრეთაგან გაგვიგონია, ეს ამბავი ისე არ მომხდარა, როგორც ბ. შჩერბაკოვი მოგვითხრობს. ისეთი გვირი, როგორიც თ. დადიშკელიანი იყო, დიდ უკადრისობად ჩასთვლიდა, რომ უკანიდგან დასცემოდა თ. გაგარინს. რედ.

აწუობდა ილინი, თუძცა ძაღლის ტანისა და წამოსადგეი კაცი იყო, ამ გაბრწინებულ დეკთან. იგი მოუბრუნდა ილინს და სანჯალი ამგერა მუცელში, იმან იტაცა ხელი ჭრილობაზედ და გაკარდა კარებში, თავადი დადიშეკლიანი უკან გაჭყა. იმ ხალსთაგანი, კინც ზალაში იყო და შემოესმათ კაბინეტიდგან არა ჩვეულებრივი მოძრაობა, კაბინეტიანი მიქელაძე გაკარდა კარეთ და იქიდგან ქუჩაში, როგორც ბოლოს ამბობდა, კითომ იმისთვის, რომ გასარმიდგან თავის როტის სალდათები მოეკანა საშეკლად, მაგრამ მე მგონია, იმას არათუ იცნა უნდოდა, მხოლოდ შეშინდა... მთლად დაფანტული კაბინეტიანი საკინიჩი რჩება ზალაში, პორუბივი არდიშეილი კი იძრობს ხმალს, მიკარდება კაბინეტის კარებს, გზას მისცემს გამოქცეულს ილინს და შიგ კარებში დაჭკრავს თავად დადიშეკლიანს, მარცხენა ხელის თითს გაუჭრის, მაგრამ ის მარჯვენა ხელით ჩაურჭობს არდიშეილს ხანჯანს გულში. და ეს ახალ-გაზდა მამაცი სასიკვდილოდ დაეცემა ზალის კარებში. განრისხებული, როგორც მხეცი თავადი დადიშეკლიანი ხედავს, რომ ილინი გარბის, გამოუდგება, დაეწევა სასტუმრო ოთახში და დაჭკრამს ხმალს, სულ ჩამოაწდის კეივას და მარჯვენა ყუას; ილინი დაეცემა და იჭვე კვდება. უთუოდ შიშისაგან გონება დაფანტული, როგორც ზეკითა ვსთქვი, კაბინეტიანი საკინიჩი კვალად ზალაში რჩება. თ. დადიშეკლიანი ანებებს ილინს თავს და ზალაში შემოკარდება, გაქანება ახალი მსხვერზლისკენ. საკინიჩი მოუდგება დიდს პურის საჭმელ სტოლს და თავადი დადიშეკლიანი კერ უწვდება დაჭკრას კერც ხმალი და კერც ხანჯალი; და იწუება თუძცა სამწუხარო, მაგრამ ამასთანავე სასაცილო სცენა: საკინიჩი ურბენს სტოლს გარეშემო და თან ესვეწება თ. დადიშეკლიანს: «თქვენ რო უგანათლებულესობაჲ, რისთვის უნდა მომკლათ, თქვენ თი-

თან იცით, რომ ქართველი ქალი მუჟს ცოლად, ღუთის გულისათვის დამითარეთა. მაგრამ, რასაკვირველია, ერთი-ორი წამიც — და არც არავითარი კედება და ცოლის მოგონება ამას კერ იხსნიდენ სიკვდილისგან. ის სიკვდილს გადაარჩინა თ. გაგარინის მზარეულმა, რომელიც რილასთვისაც შემოსულიყო ბუჭეტში, და როდესაც ხმაურობა გაეგონა, შემოვარდნილიყო ზაღაში ავარებულის თეთრი ტილოთი და თეთრის არახჩინით. რა დაინახეს ამას თ. დადიშკელიანი, თავს ანებებს სავინიხს, მივარდება მზარეულს, დაჭკრავს ხმაღს მხარზუდ და ის სადილის სტოლთან დაცემა. *) ამ წამით ისარგებლებს სავინიხი, გამოვარდება გარეთ და შეჭქნის უვირღის. თ. გაგარინს ღონე კიდევ შესწევნოდა ასადგომად, ამდგარიყო და მეორე კარით კიბეზუდ ჩამოშვებულიყო, აქ კი ღონეს ელაატნა: ძირს დაცემულიყო და ხელით შეეტანათ ოთახში.

რას ჩადის ამ დროს თავადი დადიშკელიანი? — ის სავინიხს აღარ მისდევს, გასწევს ზაღის კარებისკენ, რომელიც ბაღკონზუდ გადის, ჩამოუშვება რილასკენ, ნაშირ-ნაშირ გარბის, შეუხვევს პირველსავე ქუჩაში და ავარდება პირველსავე სახლში, რომელიც ეკუთვნოდა მარის უფროსის თანაშემწეს ბაჭრაძეს. ეს სახლი, როგორც უმეტესი ნაწილი იმერული სახლებისა, დგას შუა ეზოში. გარშემო განიერი ბაღკონი აქვს. მთელი ბაჭრაძის ოჯახობა, რომელიც შესდგებოდა რამდენიმე მოხუცი ბასალ-გაზდა ქალებისაგან, ამ დროს ბაღკონზუდ ისდნენ და ეჭვტრებოდნენ საქონელს ერთს რაჭკვეს. რა დაინახეს, რომ კიდაც კაცი შემოვარდა ეზოში ამოღებულის ხანჯლით და ხმლით,

*) მზარეულის ქრილობა სუსიკვდილო არ იყო, ისე რომ ორი თვის შემდეგ მორჩა.

სულ გასდისლანებული, — საბრალო ქალები შიშისაგან კიბუნედ
 კი აღარ ჩამოდიან სახლის მეორე მხრით, მოგორაქმენ,
 ვისაც როგორ მოხვდება. *) გაშეთებულად თავადი დადიშკე-
 ლიანი შეკარდება ბაღკონზედ, მივარდება რაჭკველს და თავში
 დაჭკრავს, ეს კი არ ვიცი, ხანჯლითა, თუ ხმლით. ნაბდის
 ქუდი იხსნის სიკვდილისაგან და მხოლოდ ცოტათი გაეკაწრე-
 ბა თავი. ერთ წამს თ. დადიშკელიანი შეკარდება ერთს ოთახ-
 ში და იკეთებს სიმაგრეს: კარბთან მოსწევს დიდს ძველებურს
 დივანს, იმაზედ აწეობს სტოლს და სკამებს, თითონ კი ფან-
 ჯარასთან დადგება თავის დასაცველად. ამ მდგომარეობაში იყო
 ის, ვიდრემდის ეზოში არ შემოცვივდნენ 60 სალდათი ერთის
 აჭიციროთ, ხოლო იმათ მოჭყვა მთელი ხროვა ხალხი. აჭიცი-
 რი და სალდათები ბაღკონზედ აცვივიან და იწეობა კიდევ
 ბრძოლა. კარებს, რასაკვირველია, გამოხატარევენ და სალდათე-
 ბი ერთი მეორეზედ მისცვივიან თ. დადიშკელიანს შტიკიანის
 თოფებით, მაგრამ ის მარდათ იცილებს შტიკებს, სწვდება თო-
 ფებს და სალდათებს აჭეთ-იჭით ისვრის; ერთი იმათგანი აჩქა-
 რებით გაისვრის თოფს და თავადს სელში დასჭრის, — სხვები
 მისცვივიან აჭეთ-იჭით და უკანდგან შტიკებით სამს აღავს
 დასჭრის, თუმცა მსუბუქად. საიტუვამ მოიტანა და ვიტყვი,
 რა საშინელის დონის პატრონი იყო თ. დადიშკელიანი: ორ
 სალდათს ქონდა შტიკები, იმისაგან ხელით მოკაკულები, ისიც
 მისინ, როდესაც მოჭრილი თითი იმახ ძლივს-ღა კვიდა ტყუ-
 ზედ. ბოლოს სრულიად ძალა-მიხდილს, იარაღი აჭყარეს, შე-
 ჟერკს თოკით ზელები, და ამ სახით შუა ეზოში იდგა სალ-
 დათებით გარს შემოსხვეული. ამ დროს მე შევიბინე ეზოში.

*) ერთი იმათგანი კინალამ მოკვდა; მეორემ ხელი იღრძო.

კიდევ იმას დაკუბურუნდები, რის მოწამეც მე თითონ ვიყავი. როდესაც მოკვდი გენერალ-გუბერნატორის სახლში და ეჭმი მოვიყვანე, თავადი გაგარინი ოთახში იწვა, და საშინლად აწუხებდნენ ჭრილობანი. იქავე კიდევ მოსულა იყო გუბერნატორი გენერალი ივანოვი, შტაბის უფროსი პოლკოვნიკი უსლაჩი და სხვა პირნი: ამ დროს შეგვატყობინეს, რომ თავადი დადიშველიანი ბაქრაძის სახლშია და აჩაგვის აჩა ნებდება. გუბერნატორი მძღვეს ბრძანებას, რომ იმ წამსვე წავიდე იქ და რაც უნდა მოხდეს, არ მოვაკვლევი, სოლო ცოცხალად შევიპყრო და წავიყვანო საპატიმროში. გავექანე ბაქრაძის სახლისკენ და, როგორც ზევითა ვსთქვი, ენახე ის სალდათუბით გაჩს შემორტყმული; დაეინახე, რომ მოჭრილი თითიდან სისხლი დასდრიოდა და ჩემის ხელ-სახოცით, როგორც იყო, ჭრილობა შეკუსვიე, მერე ვუბრძანე წაეყვანათ. ოც-და-ექვსამა წელმა გაიარა, რაც ეს ამბავი მოხდა — მაგრამ მაინც კიდევ საზარელი სანახავი ცოცხლად წარმოუდგება ხოლმე ჩემს თვალებს: თითქო თვალს წინ მიდგაო, ისე ვხედავ იმ ახლან კაცს სრულიად თერ-მიხდილს, ერთი საათის წინად ისე მამაცს, ჯან-მრთელს, ესლა-კი დაჭრილ-დაკოდილს, გასისხლიანებულს, თოკებით შეკრულს სვანეთის მთავარს! მე ესლაც ვერ შემიძლიან ჩემ თავს ანგარიში მიეცე, რამ გამაბედვინა იმ მდგომარეობაში თავადის უცხით წყევანს საპატიმროში, რომელიც ბაქრაძის სახლიდან თითქმის ერთ კერს-ზედ იყო. მაინც ვი წავიყვანე. მთელს გზაში არც იმას, არც მე სიტყვა არ გვითქვამს, ის სალდათუბის შუაში მიდიოდა და მეც გვერდით მივსდევდი. უცხად შუა გზაზედ, როდესაც მე ერთი ნაბიჯით თავადს გაეასწარი, მომესმა გულ-საკლავი ოხვრა, მოვისუდა და რა დაეინახე: კიდაც იმერელი, მეჭუდე, რომ-

მელიც, ეტეობა სალდათებმა კერ შენიშნეს, წამოეპარა თავად დადიშეკელიანს და სარი დასთხლიშა ზურგში. ესტაცე იმ იმერელს ხელი და ვუბრძანე სალდათებს კონდახებით მიეყოლებინათ; ამ წინამასწარა მსაჯულს გვერდებო კარგად დაუნილეს... საპატრიმროში მოკედით; მე ვუბრძანე სკამი გამოეტანათ და კარებზედ დავსვი თავადი დადიშეკელიანი, ვიდრე ოთახს მოუმზადებდნენ.

ამ დროს მოვარდა იქ გუბერნიის უანდარძის შტაბ-აფიცერი პოდპოლკოვნიკი ლახენსკი და არ ვიცი რა სახუთით უცბად უბრძანა მოდარაჟე აფიცერს მოეტანათ ბორკილები და შეებორკილებინათ იმ წამსვე თ. დადიშეკელიანი. ამ გვარი განკარგულება რომ გაიგონა, ბოლოს დროს რუსულად მითხრა: «ალექსანდრე, ღვთის გულისთავის, საჭირო არ არის ეს, უბრძანე, ნუ მოიტანენ, რასაც ის ამბობს» — და მიჩვენა ლახენსკიზედ. რასაკვირველია, მეც გამაკვირვა ამ გვარმა ბრძანებამ დაუპატიუბელის მსაჯულისამ. მე მიკუბრუნდი ლახენსკის და გულითადად სიმტკიცით დავუწყე ლახენსკი, რომ მისი განკარგულება არამც თუ უადგილო არის, არამედ სრულიად უკანონო. ჩვენ წინათუმიცა ნამდვილი კაცის მკვლელი იყო, მანც კიდევ მთავარი და რუსის გვარდის კავიტანი იყო — რომლის შებორკილება ჯერ არ შეიძლებოდა, ბოლოს ვუთხარ, სხვა არა იყო რა, თავადი დადიშეკელიანი მე მახარია და მე ჩემის მხრით თუ არ გუბერნატორის ბრძანებით, ამას არ მოვიჭმედე, ამისათვის ამ საათშივე მივდივარ მასთან მოსასხენებლად. იმ წამსვე მოვიბრძინე იმ უბედურს სახლში და ვუამბე, რომ მოვიყვანე თავადი დადიშეკელიანი, თუმიცა დაჭრილი, მაგრამ ცოცხალი, აგრეთვე ვუთხარი ბორკილებზედაც და რასაკვირველია, მივიღე ბრძანება უანდარძის შტაბ-აფიცერის განკარგულებით.

ბა არ აგვესრულებინა. ჩემთან ერთად წამოვიდა საბატონოში პოლკოვნიკი უსლანი და თან წამოიყვანა თარჯიმანი გუბერნატორის ჩინოვნიკი თავადი კ. ერისთავი (ესლანდელა მოძრა-გებელი მოსამართლე ქუთაისის მაზრისა.) თავადი დადიშკელიანი საკუთარს ოთახში ვნახეთ ფიცრის ტახტზედ მწოლარე კვალად ხელშეკრული. უსლანმა უბრძანა სელები გაეხსნათ თავადისთვის, შევიდა იმასთან ოთახში და თ. ერისთავის პირით დაუწყო იმას კიცხვა, რაზედ მოჰქალა თ. გაგარინი და სამიც სხვაო (მაშინ ეგონათ, რომ მზარეულიც მოკვდებოდა). დაღვრემილის სახით არც კი გადმოხრუნდა იმისაკენ და ისე უმასუხა: ადიხ, მოკვალ, მოკვალ, — მე გემბდით შენცა და ბარტოლომეისაც — აი კიდევ ვინ მინდოდა მომეკლა, ეხლა შენ მადლე მიიღებ გენერლობას». საბრალოს ეგონა, რომ უსლანი იყო მიზეზი იმისა სვანეთიდგან განდევნისა და რომ მხოლოდ ისა ცდილობდა იმისთვის წამთავრო წაერთვათ.

აქ ის უნდა ვსთქვა, რა საშინელება იქნებოდა რომ თავად დადიშკელიანს მოეხერხებინა იმ სახლში მისულა, სადაც ჩამოხდა იმისა სახლობა და ის 40-50 შეიჭრალებული სვანი, რომელიც იმის სახლობას ახლდა; და ეს განზრახვა, როგორც ბოლოს აღმოჩნდა, თურქე იმას ჰქონდა, როდესაც გენერალ-გუბერნატორის სახლიდგან გამოვარდა. სრულიად დასაჯერია, რომ სვანები იბრძოლებდნენ თავიანთს მთავრისთვის, ვიდრე სულ ერთიანად არ გაწყდებოდნენ, — ისინი ამას შემდეგ ამბობდნენ. ღმერთმა დაგვიხსნა ჩვენ მაშინ ამ განსაცდელითგან და კაცის-მკვლელი აქ არ მიიყვანა, სადაც მას სურდა!

რამდენიმე საათის უკან ამ ამბის შემდეგ ქუთაისის გუბერნატორმა ვ. ა. ივანოვმა გაგზავნა მოხსენების მოკლე წერილით თბილისში მთავარ სახლადთან თავად ბარიათინსკისთან

გენერალური შტაბის კაპიტანი გუზმინსკი, ხოლო მეორე დღეს მე გამომგზავნა ვრცელი ცნობებით ამ საშინელს დრამაზედ. იმავე ღამეს ჩამობძნდნენ გორდიდგან გენინა ანასტასია დავითის ასული გაგარინისა და სამეგრელოს მთავრინა გენინა ეკატერინე ალექსანდრეს ასული.

მეორე დღეს, ნაშუადღევს 4 საათზედ მე მივედი მთავარ სარდლის კარზედ; მე შემიყვანეს თავადი ყ. ი. კაბინეტში და მე ვუამბე სუეველა ის, რაც ჩემ წერილშია მოხსენებული. რამდენჯერმე ცრემლები გადმოსცვივდა მთელი გაგარინის საგონებელს თ. ბარათინსკის; იმას ძალან უყვარდა თ. გაგარინი და ჩემი მოხსენების დროს მალ-მალ იმეორებდა: საბრალო თაყადი, რისთვის დაილუბა, ნუ თუ არაერთი იმედი არ არის? მაგრამ მე, რასაკვირველია, ისე მოვახსენე, როგორც დაბარებული მქონდა, რომ ეჭიმებმა ჭრილობა სცნეს სასიკვდილო ჭრილობად და რომ მოჩინა შეუძლებელია. მართლადაც მერუთე დღეს თავადი გაგარინი გარდაიცვალა.

კაპიტანი გუზმინსკის თბილისში მოსვლის დღესვე განსვენებულმა ფელდმარშალმა უბრძანა შეადგინონ საგუთრად სამხედრო საბჭოებელი კომისია, არტილერიის გენერალ-მაიორის თ. ბეჭთაბეგოვის თავმჯდომარეობით და გაასამართლონ სამხედრო სისსლის სამართლით ქუთაისშივე თავადი დადიშკელიანი. ერთი კვირის განმავლობაში გაასამართლეს, გადაწვეტილება გაგზავნეს თბილისში, აქ მთავარ-სარდალმა დამტკიცა გარდაწვეტილება: დაისაჯოს თაყადი დადიშკელიანი სიკვდილით—თოფით დახერცით, რაც აღსრულებაში მოუვანილი იყო დღის 8 საათზედ, 2 ნოემბერს 1854 წელს. დასჯის მოწამე არა ვუოფილვარ, რადგან თავად ბარათინსკიმ რამდენიმე დღით თბილისში დამტოვა, რომ წამეუკანა ქუთაის-

ში გუბერნატორის მეუღლე, აწ განდაცვალებული ეკატერინე იაკოფის ასული ივანოვისა (დაბადებით გნაყნა ორბელიანისა). საჭიროდ არა ვხედავ, დაწერილებით აღვსწერო დასჯა, მხოლოდ ამას ვიტყვი, რომ იმ უამბდის, ვიდრე თავად დადიშკელიანს გადაწვეტილებას გამოუცხადებდნენ, ის უსათუოდ დაწმინებული არ იყო იმაში, რომ ამისთანა სვედრი ეწვეოდა, რადგანაც, როცა დასასჯელად მიჭყვანდათ, ის სშიძად იმეორებდა ქართულად: «კანონი არ არის» - შეიძლება მართლაც ამ გვარი სასჯელი არ გადაეწვიტათ, თუ რომ თავად ბარათინსკის წარდგინა თავისი გადაწვეტილება უზენაესად განსახილველად, მაგრამ იმან სასჯელი აღსრულებაში მოიყვანა მისდამი მინიჭებულის უფლებით, თუმცა უნდა ვსთქვათ ესეც, რომ, როდესაც განსვენებულს ხელმწიფე იმპერატორს მიართუეს დასამტკიცებლად თ. ბარათინსკის გადაწვეტილება, იმან საკუთარის ხელით ზედ დაწერა: «არა საზარელი ბოროტობა შემდეგია!» მალე თავადი დადიშკელიანის დასჯის შემდეგ მისი კაჟი, ქუთაისის გამნაზიის შეგირდი, გაგზავნეს ორენბურგის კადეტსკა გორხუსში, ხოლო მისი ალექსანდრე გადაყვანილ იქმნა ელიზავეტრადიღგან ერთს ციმბირის ლინინის ბატალიონში.

II. გენერალ ჭადეიევის აზრი ქართველობაზე.*)

მე ვიყავ სანდო კაცი თავად ბარათინსკისთვის, როცა იგი კავკასიას განაგებდა, და მამასადამე დათვარული არ იყო

*) ეს სტატია წარმოადგენს ნაწილს გენერალ ჭადეიევის წერილისას საზოგადოდ კავკასიაზე და განაპირა ქვეყნებზე. ჩვენ მოვაქციეთ იგი ჩვენის უერნალის ფურცლებზე, როგორც ფრიად საყურადღებო და საგულისხმო წერილი ქართველობისათვის.

ჩემგან თქვი და ზრუნვა, რომელიც აწესებდა მშინ მთავრობას. მას უკან 15 წელმა განვლო და მე ისევ მომიხდა თბილისში ყოფნა, როგორც წვეწვს კავკასიის მმართველისა და გამგებების წესების შეცვლისათვის დანიშნულის კომისიისას, და გაკვირვებულ დავრჩი ორიოდ სამიოდე ისეთი ცვლილებით, რომელიც აქაურების ცნობიერებას დასტუების და რომელსაც შეუძლიან დაჭბადოს ჩვენსა და ქართველებს შორის რამ სამწესარო გაუგებრობა. არავითარ ამ გვარ გარემოებაზე და ცვლილებაზე უწინ სსენებაც არ იყო. ამისათვის იგი უნდა უგზავლად განიმარტოს და გადაწყდეს ყველასთვის საკეთილად, რომ არ გავითარდეს და არ გაძლიერდეს უკიდურესობამდე.

ამ მსრვი პირველი ნახიჯის გადადგმა იყო იმ კომისიის დაფუძნება, რომელმაც დიდი ხანი არ არის რაც გაათავა თავისი მუშაობა. პირველად თქვიდა ჭქონდათ, რომ ამ კომისიისათვის მიენდოთ ვრცელი და დიდი ეკონომიურის საგნის გადაწყვეტა, ე. ი. მას უნდა შეეფარდებინა და შეეთანხანწობებინა ხარჯი ამ ქვეყნის შექლებისა და საჭიროებისათვის. ამ საქმეში კომისიას საფუძვლად უნდა მიეღო უმაღლესად მოწონებული წერილი 13 დეკემბრისა 1881 წ., მაგრამ ამ კომისიის სასკლემძღვანელოდ ისეთი პროგრამმა შეიმუშავა მინისტრთა კომიტეტმა, რომ მისი ყურადღება მიიქცია მხოლოდ მთავარ სამმართველოს წესების შეცვლამ. საჭირო და ფრიად საჭიროა რომ ბოლო მოეღოს უანგარიშო ხარჯს, რომელიც უნდა კავკასიის მხარეს. შემოსავალი ამ აზიაში მეფის განანაპირის ქვეყნისა, როგორც წერილში (13 დეკემბრიდან 1881 წ.) ვრცლად არის გამოარკვეული, მეტად მცირეა ხალხის რაოდენობასთან შედარებით. ამიტომ ამ გვარ ქვეყანაში ჭრთუფს საზოგადო რუსულ წესების შეტანას, მათ წარმოებას

და დამკვიდრებას მეტი ხარჯი უნდება, ვიდრე ქვეყნის შეუძლიან — და ეს მეტი ხარჯი ტვირთად შიდა რუსეთის გუბერნიებს აწიება. ხოლო ჩვენ თან-და თან უფრო ვაკრტელებთ ჩვენს მფლობელობას აზიაში და უკვლავ ხარჯი მეტი უნდება მართკასა და გამგეობას, ვიდრე თვით დაპყრობილი ქვეყნის იხდის ამ საგანზე, ამით შიდა რუსეთის გუბერნიებს უფრო და უფრო მეტი ტვირთი აწიება ვისრად. ცხადია რომ ეს მეტის-მეტის და ასე საქმის წაყვანა ხეირს არ დააყრის სახელმწიფოს. რამდენადაც მავნებელია და უსარგებლო თვით განაპირა ქვეყნისათვის ჭრთული საქმეთ წარმოება, სჩანს შემდეგი უბრალო მოსაზრებებიდან: როგორც ადგილობრივი მთავრობა, ისე ადგილობრივი მკვიდრნი თქვამენ რომ ნამდვილი, არსებითი საჭიროება ქვეყნისა არის: 1) მამულების გამიჯვნა, ურომლი-სოდაც კერძო საკუთრებას ფასი არ ემატება და უაღაგო-აღაგს დამარხულს განძსა ჰტაკს; 2) მამულების რწევა, აღდგენა მანც იმ წესისა, რა წესითაც უწინ რუსეთის მფლობელობამდე მამულები ირწეოდა, რადგან უწელოდ ამ ცხელ ქვეყანაში თვით უნაყოფიერესი მამულები უდაზნოდ გადაიჭრევიან ხოლმე; 3) გზები, რომელნიც უნდა შეაერთებდნენ ნაყოფიერ და მოსავლიან მხარეებს მთავარ გზებთან. გამომანგარიშებულა რომ თითო მილიონით ყოველ წელს სამივე საჭიროების გაძლოლა და დაკმაყოფილება შეიძლებოდა სულ რამდენსამე წლის განმავლობაში, და ეს აჭამომდე არ უცდიათ სრულიად—იმიტომ კი არა, რომ თუელი არ ყოფილა. 1800 წლიდგან ამიერ კავკასიის მართვისათვის გადადებულმა ხარჯმა იმატა 1,700,000-დამ 8 მილიონამდე, ხოლო საერო გარდასახადსაც თუ დაუმატებთ ამას, მაშინ გამოვა რომ უმატნია 10 $\frac{1}{2}$ მილიონამდე. ამ ნამატი თუელიდამ, რომელიც მთლად იხარჯებოდა ჭრთულად

მომართულ ადმინისტრაციასზე, ერთხელაც არ გადაჩენილა 300,000 მანათი მანც, რომ გამიჯვნის დაჩქარებისათვის მოეხმარებინათ, რომელსაც ყველა სულის მწართ ელის. სამინისტროთაგან ზრუნულ პირთ თავიანთ განმარტებითს წერილში გამოასტევეს, რომ კავკასიის ხარჯისა და საჭიროებათა შეთანხმებისათვის, საჭიროა შედარებული იქმნას ყოველ უწყებაში უწინდელი ხარჯი ესლანდელთან და რომელშიაც მომეტებულს ხარჯს არ მოუტანია შესაბამი სარგებლობა, გაუქმდეს და მოღსპოს მომეტებული ხარჯი; მაგრამ კომისიას არ მისცეს ამის უფლება. ესლან ამ მხრივ ყველაფერი ადგილობრივის მთავრობის ნებაზეა დამოკიდებული. მთავარ-მმართველი ყველასზე მეტად ზრუნავს იმაზე, რომ გამოსძებნოს საშუალება შემოსსენებულ უმთავრეს საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად; ცხადია რომ მას უნდა ჰქონდეს შინიჭებული უფლება განუკითხველად მოახმაროს ამ საგანს ყოველივე, რასაც კი გადაარჩენს მომჭირნობით რომელსამე უწყების ხარჯს და ამ მხრივ მას არ უნდა უშლიდეს შესაბამი უწყება სახელმწიფოსი. ხოლო საშუალება როგორც შემოდ კოჭვი, ბევრი გამოჩნდება. ამასთანავე უნდა ერთხელვე და სამუდამოდ დაცულ იქმნას ამ ქვეყნის შემოსავალი, რომელიც თან-და-თან მატულობს, სხვა-და-სხვა ადგილობრივ მდა-გასსნილ ზ გაუმძღარ გემთაგან ზ უნდა მიდიოდეს ხელ-შეუხებელად ერთხელვე უცვლელად დადგენილის წესით, სახემწიფო ხაზინაში. შეიძლება, რასაკვირველია, რომ სხვა-და-სხვა საჭიროება აღმოჩნდეს და მათ დასაკმაყოფილებლად ახალი ხარჯი აუცილებელი გასდეს, მაგრამ ამ გვარი გარემოება ათასში ერთხელ მოხდება და არა მუდამ, როგორც ესლან. ამ გვარი შრომა თბილისში მეოთვ კომისიის საქმე უფროა, ვიდრე მთავარ-მმართველისა, როცა მინისტრები დაი-

წყობენ მართვას თავიანთ უწყობისას კავკასიაში, მაგრამ რადგან კომისიის ახლად შეკრება აღარ შეიძლება, სხვა ღონე აღარ არის ქვეყნის დახსნისათვის, თუ არ სასულემწიფო საზღვის შეძწობით. მე აღარ დაუბრუნდები სხვა საგნებს ფინანსიურ მიუზღობისას, რომელნიც განმარტებულნი არიან აზიის განაპირა ქვეყნების შესასებ შედგენილ წერილში.

ეკონომიურ საგანს თან მოსდევს თავის დიდის მნიშვნელობით სამოსამართლო დაწესებულებათა შემოღება კავკასიაში ადგილობრივ ვითარებასთან შეფერებით, რაიცა აქნობამდე უფუნდლებოდ არის დატოვებული. ამ საგანზე ცალკე წერილია შედგენილი და ამისათვის ესლა მხოლოდ ის უნდა ვთქვათ, რომ ესლანდელის სამართლისა და სამსჯავროს მდგომარეობა კავკასიაში ისეთია, რომ ღრმა უკმაყოფილების მეტს არასაჭადებს რაგორც მაღალ, ისე დაბალ საზოგადოებაში. სამოსამართლო ახალი დაწესებულებანი ძალ-და-ძალ თავზედ აქვთ დატყსილი აჭაურებს და ათას დანაშაულებათა რიცხვში, 20 დანაშაულობასე ძლივს მიიქცევა ხოლმე რისხვა კანონისა. ამის გამო ეს მსარე თითქმის ბუნებრივ მდგომარეობაშია ჩაჯარდნილი, მოშორებულია კანონის საფარველს და ამ მიზეზით უფრო და უფრო მრავლდება დანაშაულებათა რიცხვი. არ არის აქ არც ერთი აჭაური კაცი, რომელიც არ ამბობდეს დაუფარავად, რომ ამ გვარ წესების გამო არ შეიძლება ცხოვრება, მაგრამ შტიკების ძალას იმულებული ხარ დაემორჩილყო.

რაც მე ზემოდ მოვიხსენე ჩვენის უზარალოდ მიფლობელობისათვის და სამართლის მოწყობისათვის, ისეთის სამართლის მოწყობისათვის, რომელიც იცავდეს საზოგადოებრივ უნებელობას, თითქმის ყველა აზიაში მეოფის განაპირა

ჭეკუნისათვის ერთნაირად საჭიროა. ამის შემდეგ მოკალედ ვსთვლი ჩემს თავს განუმარტო რამდენიმე ძრიელ საყურადღებო თვისების გარემოებას, რომელნიც კერძოდ კავკასიაში განხდნენ და რომელნიც გაუგებრობას ჰბადებენ ჩვენსა და ქართველებს შორის. თუმცა ეს საგნები ადგილობრივი თვისებისანი არიან, მაგრამ ამით მათი მნიშვნელობა არა მცირდება, რადგანაც ყოველივე ძალა ჩვენის მიუღობულობისა და გაკლენისა აზიაში, შავის ზღვიდან ჩინეთის სამზღვრამდე, დამყარებულია კავკასიის ეელის უფლობაზე. ეს ეელი იცავს კასპიის ზღვას და ამ ზღვის იქით მდებარე ჭეკუნებს დასაჯლეთ ევროპისაგან, რომელსაც მუდამ თვალი უჭირავს მათზე. ჩვენ რომ რამე შემთხვევამ ხელი აგვალბინოს ამიერ კავკასიაზე, კოლგის შესართავის მიდამონი ისეთსავე საშიშ მდგომარეობაში ჩავარდებოდა, როგორშიაც ესლაც ყირიმი და ოდესა იმყოფება; თურქესთანს კელარ დავიმაგრებდით და მთლად ჩვენი სამსრეთის სამზღვარი ჩინეთამდე ნამდვილი სამზღვარი იქნებოდა, რომლის დაცვისათვის ცისე-სიმაგრენი და დიდი მსუდრობა დაგჭირდებოდა. მთების დაზურობამ ბევრად გვიშველა, რომ ასე საქმე არ დატრიალებოდა, თუმცა სრულიად არ მოსპო და არ გააუქმა ჩვენი საშიში მდგომარეობა ამ გარის შემთხვევის დროს; ამისათვის არ შეიძლება დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს იმპერიისთვის უოკელ-გვარ გარემოებას, რომელიც განამტკიცებს ჩვენ ბატონობას ამიერ კავკასიაში. უმთავრესი გარემოება ამ გვარ პირობანა შორის, რომელიც დიდად განასხვავებს ინგლისის ფემოუგიდებელს მდგომარეობას ინდოეთში და ჩვენს მტკიცედ ფოთნას ჩვენს მოსამზღვრე აზიაში, ის არის, რომ ჩვენ ამიერ კავკასიაში (ე. ი. საქართველოში) ისე ვართ, ვითომც ჩვენ სახლში ვყოფილვართ, ჩვენ ვართ ერთმორწმუნე ერთი საქართვე-

ლოში, რომელმაც თავისი კეთილის ნებით მიგვიწოდა თავისთან. ვიდრე ქართველები ძმურად მხარში გვედგებიან ჩვენ, კავკასიის მსუდრლობას ვერაფერი ვერ შეარყევს; რაც უნდაც მოხდეს და მტკიცედ იდგება იგი მთიან ქვეყანაში, სადაც მკვიდრობს ისეთი მამაცი ერი; ხოლო ვიდრე ჩვენ მტკიცედ ვსდგევართ საქართველოში, არავითარი წუთიერი მარცხი ანლო-მანლო სამუსულმანო და სათათრო ქვეყნებში ჩვენთვის საშიში არ არის და მუდამ ადვილია დაკავსოთ გულ-წრფელი ერთგულება ქართველებისა სასულმწიფოსათვის, და მამასადაც; შეძლებს საუბრადღებო საგანთა უაღრესი მნიშვნელობაც:

1) თუ გვინდა რომ მტკიცედ ვიდგეთ საქართველოში, უნდა დავიცვათ და გაუფთხილდეთ ქართველებს, როგორც ტომს და როგორც საზოგადოებას. თუმცა ამ გვარი წრუნვა თითქმის უცნაურია, მაგრამ ამ ბოლო დროს იგი უფრო-და-უფრო თავს იჩენს. ხან-გრძლივმა ისტორიამ შეიმუშავა საქართველოში საზოგადოებრივი წეს-წყობილება მომეტებულ ნაწილად არისტოკრატიულად თვისებისა. სულსა და გულს ამ პატარა ერისას შეადგენს მისი ძრეულ მრავალი თავად-აზნაურობა. დამად ერთგული რუსეთის სამეფო ტახტისა ქართველთ მიწით მფლობელი წოდება რომ შეიცვალოს სხვა უცხო ხალხით (თუნდ მაგ. სომხებით) მომავალი ურთიერთობა მთლად ქართველთ ტომსა და რუსეთს შორის დიდად საეჭვო შეიქნებოდა. —სწორედ რომ ეს შიში ესტო მოგველის ჩვენ. ქართველნი თავად-აზნაურნი მართლად ამბობენ, რომ მათ შეუძლებს მთლად სამუსულმანო აზიის თავს - დასხმას, და მიწა - წყლიდან ფეხი არ მოიცვალეს, მაგრამ ვერ შეუძლებს ძმურს, თავაზიანს და დიდად გულ-უსუს მათ შესახებ რუსის მართვა-გამგეობას, და დღეს ფეხ-ქვეშ ნადაგი ეცლებათ. ჯერ არა ტი-

ტულაჲნი აზნაურობა; რომელიც უმსგავსებოდა ჯავშნით შე-
 ტურკილს შლიასტას) მოაშორეს თავადთა და ამით შესუსტეს
 მათი ქონებრივი ღონე, მეტე გლეხთა განთავისუფლებამ და
 უფრო მომეტებულ ნაწილად ახალმა გვარმა ცხოვრებამ, რომ-
 ელსაც აღარ ეტყობა სიმარტივე და სიიფე ძველის ცხოვრე-
 ბისა, დიდს და აუარებელს ვალში ჩაჭყარა თავად-აზნაურობა. ამ-
 ვალიდგან თავის დახსნა მით უფრო გასაჭირი შეიქნა, რომ-
 გაუფრთხლად და გაუმიჯვნელად ჭებლობენ მთელი გვარეულობანი
 და არა თვითოეული პირნი, რაც უფრო აკლებს ფასს ამ მი-
 წებს. დადგა გაჭირვების დრო. თავი რომ მივანებოთ და საქ-
 მე ბუნებრივ მსკლავობას მივანებოთ, მაშინ დიდად უმეტესი
 წილი მამულებისა ძალიან ჩქარა გადავა უცხო ტომის ჩარჩების
 და სოკდაგრების ხელში, რომელთაც რუსეთის ერთგულება არა-
 ფრად ეტანებიებათ. მაშინ საქართველო საქართველოდ აღარ
 დარჩება ჩვენთვის ზოლიტიკურად. მთავრობა ვერ მოითმენს
 ამას, ისე, როგორც ვერ მოითმენდა, რომ მოსკოვის გუბერ-
 ნის მთლად მიწად-მოფლობელობა უცხოელთა ხელში გადასუ-
 ლიყო. ლაშარაკი ვი სულ სამ მილიონზედ არის და ისიც
 უმიძღო სამ მილიონზედ. სახელდობრ, რომ შრიკაზის ვალი
 ახსადოს თავად-აზნაურობას, ანუ უზრუნველად გადახდეს
 რამდენიმე წლის განმავლობაში. თუ არ ეს ზომა, სხვა არა
 მოხერხდება რა. იგი ამ ერთ ხანად არის საჭირო, როგორც
 დროებითი ზომა. შემდეგი საჭირო ზომანი, როგორც მაგ.
 გამიჯვნა და სხვანი გამოიყვანს მიწად-მოფლობელობას ესლან-
 დულს გაჭირვებულს და შესუთულს მდგომარეობიდან.

3) სამხედრო საქმეებშიც ქართველნი თითქმის იმდუ-
 ნადვე უკმაყოფილონი არიან, რადგანაც ამ მხრითაც და-
 ჩაგრულია იმათი უროვნობა. მართლაც, უკვლა ჭსკდავს,

რომ მუსულმანობით დასახლებული კავკასია მთლად შე-
 ტურვილია იარაღით; მხოლოდ საქართველოა იარაღსსნი-
 ლი, თუმცა იგი არამც თუ ერთად-ერთი ერთგული ტომია,
 არამედ გაცილებით უფრო მამაციც არის ყველა სხვა კავკასიელ
 ტომთა შორის. საქართველო იქამდინ უიარაღოა, რომ როცა
 ამ უკანასკნელ ომის დროს ათი-ათასობით დაღესტნელები ასა-
 ლის საზღვის (МЕХАНИЗМЪ) თოფებით დაიარაღებულნი ჩვენ
 წინააღმდეგ მოდიოდნენ, აგრეთვე როცა ამიერ-კავკასიის თათ-
 რობაც თავით-ფეხებამდის შეტურვილი, ჭფიჭრობდა სამაზრო
 ქალაქების იერიშით ალებას, ერთგულნი კასელები, ამ ცოტა-
 ხნის წინად ისეთი გულადნი მებრძოლნი, ძლივს-ძლივობით შო-
 ულობდენ ათობით თოფებს თავიანთ სახლ-გარის დასაცველად.
 ამ გვარს საქმე უფრო ნათლად გამოჩნდა წაქსულის ომის გა-
 თაკების შემდეგ, როცა თათრობა ვითომ იარაღის დაყრას აპი-
 რობდა, და ის კი არა თუ, კვლად შეიტურვა ტყვედ ქმნილ
 რსმაღთა ჯარის თოფებით. სწორედ ასირებულნი და უცნაური
 გაუგებრობას! აქამდის მთავრობა ყოყმობდა და კერა ჭბედავდა
 ქართველობისთვის სამხედრო სამსახური ეტვირთებინა, — ვაი
 თუ ავადუფოვო, — თვით ქართველობას კი ეს ყოყმანი და მთავ-
 რობის გაუბედაობა იმის ნიშნად ჭგონია, რომ არ გვედობია-
 ნო. ეს ძალიან სწუხით და სათაკილოდ მიანხიათ. ამას გარდა
 უკანასკნელ ომს რომ უყურებდენ, თავის დაცვის გრძნობამ იჩი-
 ნა მათში თავი; ყოველ მხრით გარემოცულთ გადამტერებულის
 და შეიარაღებულის მუსულმანობით, ქართველებს როდი ჰსურსთ
 უპატრონოდ თავი გადუღონ ვისმე მოსაგვეთად და სცნეს საჭიროდ
 ძმურად იდგნენ რუსთა დროშის ქვეშ საერთო მტრის წინააღ-
 მდეგ. რასაკვირველია ქართველებისთვის სამძიმო იქნება სამხედ-
 რო სამსახურის ტვირთი და ზოლებში ჩაწერა, მაგრამ გულ-

წრთელად კი ჭსურთ რომ თავიანთი რაზმები გამოჭყავდეთ სა-
ერთო რუსის ლაშქრის გასაძლიერებლად. მე დარწმუნებული
ვარ, რომ ამ მხრივ ანაკითარი მომზადება არ ეჭირება ხალ-
ხსა, რომ ომიანობის დროს ორ საქართველოს გუბერნიას შე-
უძლიან და მოწადინებულნიც არის გამოიყვანოს იმდენივე მეო-
მარნი, რამდენიც რიცხვით ქართველების ტოლს რუსის ხალხს
გამოჭყავს, ე. ი. არა ნაკლებ 20 ბატალიონისა უკლებრად და
სრულად მსუქელი ჯარითურთ (резерв); ამისათვის მეომართ
რიცხვი მშვიდობიანობის დროს უნდა ამ რიცხვთან იყოს შე-
ფარდებული და ჯართ-გამრავლების დროს რატა გადიჭყოდეს
ბატალიონად.

4) საზოგადოთ 80 წლის შემდეგ, საქართველოს შემო-
ერთებიდამ დაწყობილი, მთავრობამ უნდა იცოდეს ვისთან აქვს
იჭ საჭმე. ქართველნი ერთგულნი არიან რუსეთისა სრულიად
ცნობიერად, თუმცა უყვართ თავისი ეროვნობა და არა ჭსურთ
სხვა ეროვნობაზე შესწავლონ იგი. გონება განვითარებულნი და
მსჯელობის შემძლებნი მათ შორის გულ-ახსნით ამბობენ, რომ
სხვა გეოგრაფიული მდგომარეობა რომ გვექონოდა, ჩვენ ვისურ-
ვებდით და მტკიცებდაც დავადგებოდით პოლიტიკურის თავის-
უფლების მოპოვებასაო, მაგრამ ერთს მილიონს მართლ მადი-
დებელს ხალხს, დასახლებულს რუსეთსა, ოსმალსა და სპარ-
სეთს შორის, სხვა ასარჩევი არა აქვს, თუ არა რუსეთთან ცნო-
ბიერად შეერთებაო და მართლაც იგი შემოგვიერთდა ჩვენ სრუ-
ლის ცნობიერობით და სამუდამოდ, მაგრამ ამ პირობით, რომ
ქართველნი ისევე ქართველებად დარჩნენ. ამისათვის სწივიან იგინი,
რომ მათ ეროვნულს გრძნობას ჯეროვანი ყურადღება არა აქვს
მიქცეული, რომ იმათ ენას არ ასწავლიან მთავრობის სკოლებში,
მაშინ როდესაც სომეხნი მუდამ წელაწადს უფრო და უფრო ამ-

რაკლებენ თავიანთ სკოლებს; რომ მათი იერარსია დახაზრულა, რომ მათ სრულით ნდობით არ ეჭვკვიან სამსედრო საქმეების შესასებ; ერთის სიტყვით, რომ მათ აღარებენ კავკასიის სსვა ტომთა, რომელნიც პოლიტიკურად საქვონი არიან. არ შემდლიან არ გავისსენო აქ, როგორ გვემდურებოდენ დიად წინ წასულნი ქართველნი, რომ ჩვენ სრულიად ყურადღება არ მივაქცვიეთ მათ, როცა კომისია შედგა კავკასიის მართველობაში ცვლილებათა მოხდენისათვის. ამ კომისიაში არ იყო ამოჩეული არც ერთი ქართველთაგანი, რომელთაც დიდი ალაგი სჭირიათ იქ, თუმიცა ვი საქმე მათ საკუთარს ბედს და უბედობას შეეხებოდა. ეს სამდურავი და დრტვინვა ბევრად სამართლიანია; მთავრობას არავიერში არ ეტყობა, რომ იგი განსაზღვრით აღიარებდეს, რა განსაკუთრებული ადგილი უნდა ეჭიროს საქართველოს ამიერ კავკასიაში. კაცს შეუძლიან იფიქროს, რომ ჯერ ჩვენი შესედულობა სსვა-და-სსვა განაპირა ქვეყნებზე არ გამოჩვეულა რიგინად და ამიტომ არ აღიარებულა ჯერ ის ჭეშმარიტება, რომ თუ პოლშელს არ შეუძლიან იყოს საიმედო ქვეშეყრდომი, როცა იგი ნამდვილი პოლშელია, პირ-იქით ქართველი კარგი რუსის ქვეშეყრდომი მაშინ იქნება, როცა იგი ნამდვილი და ჭეშმარიტი ქართველია.

ყოველადვე შემოსუნებული განსაკუთრებით შეეხება საქართველოს, ე. ი. რ გუბერნიას—თბილისისას და ქუთაისისას; მაგრამ მრავალგვაროვანი კავკასია მთავრობისათვის ბევრს სსვა საყურადღებო საგნებსაც წარმოადგენს, რომელთაც გამოჩვეულა და განმარტება ეჭირებათ.

მოკითხვა.

(შეთვლილი შვილისაგან დედასთან, ერევნიდან, მეფის თეიმურაზის დროს).

მოკითხვას გითვლი, დედილო, თან მოსდევს ჩემი გულია, ჩემთვის ნუ დარდობ ნურსიუკის, არა ვარ დაკარგულია.

წიგნს ვერა გწერამ, დედილო, ჩემგან ნუ გაგიკვირდება, წერა და საწერ-კალამი ჩვენს მღვდელსაც გაუჭირდება... ისიტყვებს ვაბარებ ზურისას, მე ხომ არ ვიცი ან-ბანი, მსხვა გვარ, რა ვიცი, რა რიგათ, რაგორ გაცნობო ამბავი?... რაში გადაგვსდა სამჯერა, სამჯერვე გაგიძარჯვევით, მფხ-და-ფხვს ესდეთ თათრებსა, ვსოცეთ და კვაფეთ არჩევით... ისეთი ახესხე სძალ-და-სძალ, სამიც მოკვალე თოფითა, ტყვე, დავლა, ბევრი ვიშოკეთ, ვილხინეთ დიდის ყოფითა!... ჯერ ვერ წამოვალ შინათკენ, ნუ ძელი მოკლე ხანებში, ქართულის ჯარში ვარ, ერევანს, გუშაგათ, მეცინხანებში. არ ვიცი, ჩემმა საყმემა, რა შამოვთვალო სხვა ვიდე?... მილოცე ჩემთვის, დედილო, იესო ქრისტე ადიდე!... რუ არას ინაღვლი, დედილო, სახლ-კარსაც ნურსად წაუსვალ, მძმა ჩემს სული აუსუნ, თავ-შავი ცხვარი დაუვალ, მღვდელს საწირავათ მიაჩთვი: ზედაშე ყველაწმინდისა, სანთელ-საგმელი, წანდილო და ფასი წუვილი წანდისა... მოკითხვას უთვლი ბიძა-ჩემს და ნათლი-ჯალაბს თინიას, ბერეა სბოსფესაშვილსა და ჩიტოლანთ ნინიას.

თუ მეზობლისას მისვიდე, ჭკითხე თამრეა გოგოსა:
ქისას დამპირდა, — რა უუა? — ჩემთვის არ დაიზოგოსა!...

მორიგი ვარი რომ მოვა, სომ დამითხოვენ მეც შინა, —
ფებს დაგვრამ, გამოკუთრინდები, როგორც ისარი, მაშინა!...

მ. რ. ქრისტაფი.

12 დეკემბერი 1883 წ.

ბიბლიოგრაფია

«ნობათი», იანვარი, № 1 1884 წ.

ჩვენი უნიშენიდან, რომელიც წაჩსულ თვესა გვეჩნდა უუჩნალ ნობათზე, მკითველი დანახავდა, თუ რა დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ ქართულ მოზარდი თაობისათვის სა-
ყმანვილო პერიოდულ გამოცემას. სწორედ ამ მნიშვნელობის
ბრალია, რომ ჩვენ განვიზრახეთ, შეძლებისადაგვარად, კვალში
ჩაუდგეთ ასალ-გაზდა ნობათსა, ვაკვირდებოდეთ მის კარგ-
საც და ავსაც, შევისწავლოთ იგი და ყოველთვის, როცა კი
საჭიროდ დავინახავთ, ამოვიღოთ მასზე ხმა, გამოვსთქვათ
ჩვენი შესედულობა, ჩვენი აზრი და მით დავკვამარნეთ, თუ
თითონ ნობათს ვერა, საზოგადოებას მაინც, უტყუარ
წამოდგენის შედგენაში ქართულს შედაგოგიურს უუჩნალზე.

იქნება, მკითხველს არ დაჭვიწეებია, რა ნაირი აღტაცე-
ბით მივეგებებით საყმანვილო უუჩნალის განხორციელების აზრს
ჩვენში; იქნება, ისიც ახსოვდეს, რომ ჩვენ საწინამუშო ნომერს
გუყუარებდით, როგორც ერთობ ხეჩხინანად და კარგად შედგე-
ნილს წიგნს, რასაკვირველია, თავისის ნაკლულეკანებით, რად-

გან ჭკეყანაზოდ სრული და უნაკლულად არა მოიპოვება რა. მასთან საზოგადოდ ისეა, რომ ზოგჯერ უფრო ნაკლები სი-სუსტე გეჭნება, ზოგჯერ მომეტებული. ამით გულის აცრეება სიემპაწვილეს ეგვანება. რაც გინდ ბეჭრი ნაკლი ჭჭონდეს, მანც სსსარგებლო იქნება ჰელაგოგიური ჟურნალი ისეთ გარემოება-ში, რა გარემოებაშიაც დღეს ჩვენი, ყველაფერს მოკლებული და ყველაფერში დანატრელებული, მოზარდი თაობა იმყოფება. ტყუილად კი არ უსაყვადურნია ერთს კოტლს გასათსოვარს ქალს თავის საქმროსთვის, რომელიც კერა ჭბედავდა თურმე მის შერთვას:

ასიკოტლითა რაზე მწუნობ,

განა კურდღელს მადვენებო?! »

მართლაც და, კურდღელს ხომ არ ვადვენებთ ჩვენს ანო-ბათს. ანობათში ჩვენ უპირველესად უნდა ვეძიოთ ისეთი რამ საკითხავი, რომელზედაც გული მიუვიდოდეს ჩვენს ბავშვს; საკითხავი, რომელსაც შეეძლოს ბავშვის ყურადღების შეზერო-ბა, მისი ჩათვიჭება, მისი გონების ვარჯიშობა. ვარგია, რომ ამბებისთვის თითონ ჩამათვიჭებელი საგანი ლაზათიანადა და ღრმად იყოს გამოკვლეული, ნიჭიერად გამოთქმული და დახა-ტული; მაგრამ ესე ყოველივე შეადგენს ნიჭიერების ნაყოფს, და ნიჭიერება ისეთი რამ განძია, რომელსაც გზაში ვერ შეხვ-დები და გოგრაში ვერ ჩაიდები. ნიჭი აცირიოთ ძალა და მო-თხოვება მხოლოდ მას, ვისაცა რეგობა იგი წილში. და არა ყოველს მომაკვდავს. ამიტომ, რასაკვირველია, არა გვაქვს ნება — წინ გადვუდგეთ, ჟურნალი იქნება თუ გაზეთი, და მოკვ-დავანეთ — გინდა თუ არა დიდი ნიჭიერება გამოიჩინე შენს ნაწერებ-შიო. ეს არ შეიძლება, ეს სსსაცილო იქნება. ჩვენი ვაღია, მოვითხოვოთ მხოლოდ, რომ ნაწერი შეხებოდეს საინტერესო.

საგანს და სინიდასიერად ეპყრობოდეს მისს. მუტი წაიფერა და თუ ამასთან ნიჭსა და ტაღანტსაც გამოიჩენს, ეგ ხომ ნამდვილი ღვთის წყალობა იქნება.

ამ მხრით უნდა შევხედოთ ანობახის პირველ ჩომერსაც, მით მომეტებულად, რომ ასანიმუშო ჩომერში იგივე მწერლები, რომელნიც პირველ ჩომერში მწერენ, შედარებით უფრო მეტს ნიჭიერებას იჩენდენ, ვიდრე ამ ჩომერში. მაგ., ბ. ცახელიას «ზაალა» ბევრით ჩამოუვარდება მისს «მარინეს», რადგან ავტორი ამეორებს თავის-თავსა, ე. ი. თავისი «ზაალის» სურათის მოჩთულობა გადმოღებულია პეკელი სურათის მოჩთულობისაგან. ეს ცუდი ჩამოსანი თუ არა, მაინც სასიამოვნო გარემოება არ გახლავს, როდესაც ახალს ნიჭიერებასთანა გვაქვს საქმე. «მარინეშიც» სათუფავი დამ წყობა პოეზიას, «ზაალშიც» იმავე სათუფავს დაუჭერია პირველი ადგილი; აქაც სათუფავითა თავდება პოემა, აქაც სათუფავით. უარგი რამ ერთხელ არის კარგი და თუ გაიმეორე, მისინ სიკეთე მისი ზაალაობს. ამ შემთხვევაში, ბ. ცახელი გვაშინებს, რომ იმან თავისი პოეზიის სასათუფაოებზე არ დააბას და სხვა მოკლეანთა ზურგი არ შეუჭრიოს. რაჯულ და სძიმურ რომ მოასურსოს ავტორმა სათუფავისთვის სხვა-და-სხვა ნაწილ სურათულობას გამოძებნა, მეოთხედ და მეხუთედ ახალს სურათულობას ვერ უზოვნის და მისინ უნდა გამოეჩინებას მიჭყოს ხელი, მეტყუანს, მის რა ჭქნას ავტორმა, თუ ვი მის პოემებისთვის ათი და არა რცო ისეთი სიუჟეტი აქვს, რომელნიც მკვდრებზე ლაზარაგობენ? — მე, რასაკვირველია, წყურის განზნის შედგენას ვერ ვგეგმობ თავსა, მაგრამ, ჩემის აზრით, ამ შემთხვევაში ნამდვილი ნიჭი თითონვე ეტდება განასხვაებრის თავისი სურათულობა, რომ

ამით აიხდინოს ეკვი, რომელიც დაეხდება მკითხველს ავტორის პოეტურ ძალაზე. მაგალითად აიღეთ იგივე ორი პოემა, რომელზედაც ესლა ჩვენს ვლახანაკობთ. «ზაალი» რომ «მარინეზე» წინ წაგვეკითსა, მაშინ ვიტყვოდით, რომ «მარინე» უფრო სუსტია «ზაალზე», ამიტომ რომ ავტორმა თავისი სურათი უფროსად განიმეორა, მაშინ, როდესაც მას ახალი სურათი უნდა წარედგინა მკითხველისთვისა. ან ვიდრე «ზაალი» რომ სხვა ვისმე დეწერსა შემდეგ «მარინესა», ჩვენ შეგვეძლოს გვეთქვას, რომ «ზაალის» ავტორი სანაშენად ვბადავს მარინეს ავტორსა, აკლია მას თვით-მოქმედი ნიჭიერება. ბ. ცახელს თვით საფლავის აწერისათვისაც რომ ნაკლები ადგილი მიეცა, ვიდრე ჩვენს ვხედავთ «ზაალში», მაინც ამ პოემის სიუჟეტი ძალიან უახლოვდება მარინეს სიუჟეტს. უკანასკნელს პოემას აუღია იდეალური სიუჟარული დედა-შვილობისა, პირველ პოემასში ვხედავთ და-ძმობის იდეალზაციას ჩვენის ხალხის მიერ. ორივე შემთხვევაში ნათესაობრივი სიუჟარულია. გარდა ამ მგზავსებისა, ორთავეში ქალი მგლოვიანებს და კაცი ვი სამარქშია ჩადებული, ასე რომ ძამა-კაცის სულს ვითარებისა ჩვენ, რასაკვირველია, ვერას ვტყობილობთ. შინაგანი განსხვავება ამ ორი პოემისა იმაში მდგომარეობს, რომ «ზაალი» უფრო კარგად და უძალადათა თავდება, ვიდრე «მარინე». პირველში დაცულია ნამდვილი ხალხური წარმოდგენა გლოვიანრე დისა, უკანასკნელში ვი მგლოვიანრე დედას-სავტორი ამკობს ისეთი სამოქალაქო ღირსებით, რომელზედაც ძნელად შედგება ჩვენი ხალხის წარმოდგენა, და თუ შედგა, მაშინ ხალხის გონებითი ძალა ძირაზილობის შავიერ, რამე ღირსეული მოქმედების აღწერას შეუდგებოდეს და ვიდრე ახარულებდა მას იმ გვარად, რომ სურათი შიგ გულში მოხვდომოდა მკითხველს.

რაც შეეხება პოემათა გარკვეულ თვისებას, აქ «ზაალს» უფრო ნაკლები ხელფენება და შემუშავება აქვს, კიდრე «მარინეს», ლექსი უკეთეს აჩვენებულად და უხეიროა, მაგალითად აი ეს ადგილი:

«რუის ნაზირზედ ფენ-აკვრით (?) ვილაცა მოეჩქაროდა,
ნაცნობ ალაგებს შესცქერდა, შეჭსტრფოდა, შემოჭხაროდა(?),
ღ რაგი ზვირთი ლელინა ზარის ხმით (!) იხმაურებდა(!)»

მოითხველი დამეთანხმება, რომ ამ ლექსში სიტყვები სწორედ დაძვინჯებულნი არიან და არც თითონ რიქები გამოსულან ისეთი სილამაზისანი, რომ ავტორს ახატოთ პოეტური თავისუფლება შესახებ მართლ-წერისა. ვსთქვათ, «ფენ-აკვრით» ავტორს უნდოდა ეთქვა — ფენ-აკრეფითაო, თუმიცა ეს ორი სიტყვა სრულიად სხვა-და-სხვასა ნიშნავს; ვსთქვათ, ავტორმა სიტყვა «შემოჭხაროდა», ისმარა «შეჭხაროდა»-ს მაგიერ, თუმიცა ასეთი მაგიერობა ძნელი გასაბუღია; მაგრამ ეს „ზვირთი ლელინა“ რაღა?!

ღმერთმა დაგვიფაროს, რომ ამ მცირე შენიშვნებში ჩვენ ვსარგებლობდეთ რაიმე პიროვნებით და შურის-ძიებით, ან თითონ ავტორთან ან «ნობათის» რედაქციასთან. ჩვენ რამდენადაც ვინაწრით «ნობათის» წარმატებას, იმდენად სასიამოვნოდ დაგვრჩება, უკეთუ ბ. ცახელი სიბრთხილით მოეკიდება თავის ნიჭიერებას და თავის პოეტურ ძალას არ დაახურდავებს წვრილმანებზე, ანუ არ მიაჩერდება რომელსამე ერთ კუთხეს და არ დახუტავს თვალებს წარსულის და აწმყო ცხოვრების მრავალგვაროვნობაზე.

* *

ბ. რევიშვილის «შობა» და «ახალი წელიწადი» ხომ შორი ახლო ვერ მიუღება იმისაკვე «კაცანათს». აქ მე ბევრს არ

ვილანაპრაკები, რადგან მეთსველმა, დარწმუნებული ვარ, უჩემოდაც კარგა დანახა მათი უსელონობა და უფერულობა. ავტორმა ვერც «შობაში» და ვერც «ახალ წელიწადში» ვერ აღუდგინა ქართულს ბავშვს ის მოგონებანი, რომელნიც განუყრელად აჩიან შეერთებულნი ხსენებულს დღესასწაულებთან. ავტორს უგემურად გამოუგლეჯია თითო-ორილსა ხაზი ამ დღესასწაულობისა, მეტი არაფერი. ყმაწვილის სულის აღტაცებული მდგომარეობიდან, რომელსაც იგი ჰგონობს შობასა და ახალს წელიწადს, ბ. რევიშვილმა თითქმის არა მოიყვანა რა, და რაც მოიყვანა, რომ არ მოიყვანა, ისა სჯობდა გაცილებით.

«— სოსიკო! დამაბერე, დაგაბერე!»

«მე ამოვიღე ჯიბიდან, რომელიც უფრო უსიერო კამიუეტი მქონდა, მივეცი ბიჭს და უთხარი (თუ ვუთხარი?!): — ასე ტკბილად დამიბერდი-მეთქი». გვ. 81.

ავტორი ამ ბავშურ სისამაგლეზე იტყვის—«რა ეჭნა, მე იმასა ვწერ, რაც ნამდვილადა ყოფილათ. მე სომ ვერ გააკლას-ფათიანებო ბავშვის ცხოვრებასა.» ცხოვრებაში ბევრი რამ არის ნამდვილი, მაგრამ ბევრზე ხმის ამოღება დიდს სირცხვილს შეადგენს, მეტადრე ბავშვებისთვის ბევრზე

«თქმითაც დაშავების».

* *

ამ ნაინადვე სასტად დავრჩით ნიჭიერის ევ. გაბაშვილის ჰატარა მოთხრობით «საასალწლო ეგშქაში». ამ მოთხრობას აკლავა უკლავთერი, რაც კი საამურ და საინტერესო ნაწერებად ჰხდის ხალხე ქალბატონის ევ. გაბაშვილის ნაწერებს. «საასალწლო ეგშქაშს» შეჩენია მხოლოდ ჩვეულებრივი ღამისი მოთხრობითი ენა ავტორისა, მეტი არაფერი. აქ, სწორე მოკასსენათ, საიუეშქარო და მეტადრე საასალწლო არა არის რა,

გარდა გოზინაყისა. არ გვეძის, რად ჩაუშნამებია ქ. გაბაშვი-
 ლისას პატარა მკითხველთათვის ახალს წელის სამო მოგო-
 ნებანი ვიდაც მომაკვდავის სურათითი ნუ თუ ასეთი მწარე
 მოკლენა ყველა ახალ წელიწადს თან მოსდევს? ნუ თუ ამ გვა-
 რი გამწარება ახალ წელისა არ ასტდება ჩვენს ბავშვებს! და თუ
 ეს ასე არა სდება, თუ ასეთი მოკლენა მხოლოდ იშვიათ რა-
 მეს შეადგენს, მაშინ რა ადგილი აქვს მას სასალწლოში! რა
 ხელი აქვს გოზინაყთან, როდესაც გოზინაყი, ჩურჩხელა და
 სხვა სიღუფება ახალწლის საღამოს, უძვედრებოდ უფრო-
 ტებიანი და საამურონი არიან! რა არაი აქვს მეღანას სიკვ-
 დილს «სასალწლო ფეშქაშში»? იქნება ავტორს უნდოდა დაე-
 ხატნა კონტრასტი მდიდართა და ღარიბთ შორის ახალ წელში!
 თუ ეს განზრახვა ჭკონდა, ძალიან უხერხოდ შეუსრულებია იგი.
 მართლაც, განა მდიდრები კი სიკვდილის შვილნი არ არიან?
 განა იმათ კი არ ესტუმრებათ ხოლმე ახალ-წელიწადს სიკვ-
 დილი! ეს უგანასგნელი ჩვენზე უფრო მიუღვამელია და არა-
 ვის არ არჩევს თავის ცუდის მოსმამი. და თუ ეს ასეა, მაშ
 განა მდიდრები კი ნაკლებ ტანჯვას გამოივლიან, როდესაც მათ
 დააკლდებათ საყვარელი წიკრი! აქ საკონტრასტო არა არის რა,
 გარდა თითონ სიკვდილისა, რომელიც ახალს წელსა სწვევია
 განსვენებულს მეღანას—ცალ მხარეზე ახალ-წლის სამზადისი,
 ცალზე კი სიკვდილის მეუფება. მაგრამ ამისთანა ბუნების მწარე
 მოკლენა მხოლოდ მაშინ გამოადგებოდა ავტორს კონტრა-
 სტისათვის, როდესაც იგი მუდამ ერთვის ახალ-წელიწადს, ან
 როდესაც ავტორს სრულებით არ ექმნებოდა სახეში თითონ
 ახალი წელიწადი, არამედ როცა მას ენდომებოდა რაი მოკ-
 ლენის აღწერა; სინარულისა და მწუხარებისა. ასეთი ტუმა

უროგო არ არის, მაგრამ სასწაულო თქმულებში კი სრულებით უნდა დავიხსოვო.

* *

ბ. ლილიუტის «საბრძოლო ჩიტზე» ჩვენ ვერაფრის თქმა ვერ მოგვიხერხება. გვიკვირს მხოლოდ რედაქციისაგან მისი დაბეჭვდა. თუმცა, მართალია, ძალიან კარგი საქმეა, უჭადაგოს ბავშვს ფრინველების შებრალება, თავისუფლების მინიჭება და სხვაგვარი პირუტყვით მოყვარული აზრები, მაგრამ ამისთანა ქადაგებაში დიდი სიფრთხილე ჰქმარებეს კაცს, უკეთუ იგი ჭკობინობს, რომ კარგად არ იცის ყმაწვილის ბუნება და ვერც მის ენაზე ბასის გამართვა მოუხერხდება.

ასრულ წოდებულს «უნაკლულო სისრულეს» «ნობათში» წარმოგვიდგენს გადმოთარგმნილი მოთხრობა «თეძრი არწივისა» პრეტესტის ბოლდანოვისა. აჭრელებული მშვენეკრის სურათებით, «თეძრი არწივისა» ისეთი გამტაცებელი მოთხრობაა, რომლის კითხვითაც ბავშვი ავერ გაძლება, როგორც იტყვიან ხალხე. უროგო არ იქნება რომ «ნობათის» რედაქციამ ხშირად მიჭმართავდეს ხალხე უცხო ქვეყნელს საყმაწვილო ლიტერატურას, რადესაც თითონ არ მოეპოვება მართლად და კარგი და საამური საკითხავი.

* *

ერთობ, ჩვენის აზრით, პირველი ნომერი «ნობათისა» სუსტია, მაგრამ რუსები ტყუილად კი არ ამბობენ—

«Терпѣніе и трудъ
Все перетрутъ».

ვისურვებთ, რომ შედეგში უფრო ნაკლები შეცდომი-

ჯუბანი ვნხოთ «ნობათში» და მალე მოკესწრებოდეთ იმ დროს,
როდესაც რედაქციას შეეძლოს ძვირფასი საკითხავი მასალის
მიცემა თავის ჰატარა მკითხველისათვის.

სტ. შრ—შვილი.

განცხადება.

—
ქურონალი

«ივერია»

(წელიწადი მერვე)

მოძავალ 1884 წ. იანვრიდან ქურონალი «ივერია» გამოკვას
ყოველ-თოკე და თოკე იმაკე სახით და სიკრცით, რკორც
აქამოდე გამოდიოდა.

ხელის-მოწერა მიიღება:

რედაქციაში, რკმელიც იმყოფება სიმონსონოვის ქუნაზედ,
ნახაროვის სახლებში, შირკელი კლასიკური გიმნაზიის უკან.
სადაც ზედა საართულში «დროების» რედაქციაა და იქაც, შუა
სართულში, რედაქცია «ივერიისა».

ქუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუჯვართან.

ბათუმში, «წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მა-
სწავლებელ მ. ი. ნათაძესთან,

ფასი ხელის მოწერისა:

მთელის წლით 7 მან., სოფლის მასწავლებელთათვის—5 მან.

ქალაქს კარკე მცხოვრებთ ამ ადრესით უნდა დაიხარონ
ქურონალი:

Въ Тифлисѣ, въ редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ხვედრი ფული ხელის-მომწერმა ქურონალის დაბარებისა-
თანაკე უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

რედაქტორი და გამომცემელი ილ. ჭავჭავაძე

განცხადება.

ამა 1884 წელს ჟურნალს «ივერიაზე» ხელის მოწერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ესაო მთელის წლისა შვიდი მახათა.

ხელის-მოწერა მიიღებს «ივერიის» რედაქციაში, სიმონ-სონოვის ქუჩაზე, 1-ს კლასიკურის გიმნაზიის უკან, საზარკის სახლებში, აგრეთვე შავერდოვის სააგენტოში.

მუთაისში, ჭილაძის მაღაზიაში.

ბათუმში, წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მასწავლებელ მ. ნათაძესთან.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი ჭ ფუღი. შემდგობის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисѣ

Въ Редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ვისაც ჟურნალი თავის დროსად არ მიუვიდეს, კითხვით, მალე აცნობოს რედაქციას.

რედაქტორი ილ. ჰავეზავაძე.